(١١٤) یعنی پچھوکنڈی کسے غا عیب بیان کرنا، اس غی غیبت کرنی یا منہ ہوں منہ کسے غیں دینی یا دنیاوی کمزوریں بیان کرنیں، یا منہ پھٹ ہوغے جگہ جگہ کسے غی برائیاں غو چرچو کرنوں اللہ تعالیٰ ناں پسند نیہنہ، یاہ اللہ غے نزدیک اک پھیڑی گل ہے، ورمظلوم ناں یاہ اجازت دتی جارہئی ہے جے وہ ظالم غی شکایت لاوے تے ظالم غو ظلم لوکاں اگے بیان کرکرغے، یا تریا کلاں ناں دس دس غے اپنّوں دل ٹھنڈو کرے ناتے ہوسکے اس را ظالم ناں وی کدے نہ کدے شرم آجے۔ رسول پاک ﷺ اگے اک بندہ نے اپناں گوانڈی غا ظلم تے پھیڑا سلوک غی شکایت لائی، رحمت عالم ﷺ نے فرمایو! توں اپنّوں ڈڈرکچھر سارو گھروں کڈغے باہر رستہ ماں تہر چھوڑ اس آدمی نے یوہی کیو، فر جہڑو کوئے رستہ تیں لنگے وہ ہی پچھے پہائی سمان باہر کیوں کڈیو ہے؟ وہ روئے تے گوانڈی غو ظلم بیان کرے، چھیکڑ گوانڈی ناں شرم آگئی، اس نے معافی وی منگی تے سمان وی اندر رکھوایو (ابوداؤد شریف) آخر ماں فرمایو جے اللہ تعالیٰ خوب سنّن آلو تے دیکھن آلو ہے یعنی وہ ظالم غا ظلم ناں وی جانڑے تے مظلوم غی چینک پکار وی سنڑے، تے جے کدے مظلوم ہٹ مٹ ہی کسے ور تہمت لاوے تاں خدا اس غا پخنڈ ناں وی خوب جانڑن آلو تے سنّن آلو ہے۔

(١١٥) یعنی مظلوم ناں ظالم کولوں بدلو لینڑ غی اجازت تے ہے .ور جے کدے وہ معاف ہی کردیئے اور بدلو نہ لئے تاں تے یاہ بڑا اُچا اخلاق آلی گل ہے تے اک اسی نیکی ہے جہڑی ضائع نیہنہ جاسے، مظلوم ناں یوہ وی سوچنّوں چاھیئے جے اللہ تعالیٰ جہڑو ساراں غو مالک ہے کتنی بڑی قدرت تے طاقت غو مالک ہے ور فر وی اپناں بنداں غا کتنا قصور معاف کردیئے کوئے سزا نیہنہ دیتو، بس اس غا بنداں ناں وی اسا اُچا اخلاق ہی غو برتاء کرنّوں چاھیئے! فائدو: اپر گل تے منافقاں غی چل رہئی تھی فر اچانک یوہ بیان کسرا آیو؟ اس غا علماء نے مچ ربط بیان کیا ہیں کجھ بزرگ فرماویں جے اس ماں موموناں واسطے اس گل در اشارو ہے جے بچڑ توڑی گل حدوں نہ بدھ جے منافقاں غا عیب وی انھاں غا ناں لے لے غے ساراں غے باندے نیہنہ بیان کرنا چاہئیں! بلکہ کنی لے لے غے سمجھانڑ غی لوڑ ہے، ہوسکے انھاں غا دل ماں کائے گل بلیں جے ور جد گل حدوں ہی بدھ جے اور لوکاں ناں انھان غی مکاریاں تیں اگاہ کرنوں ضروری ہو جے تاں واہ بکھری گل ہے۔

(١١٦) مدینہ پاک ماں مچ سارا منافق یہودی ہی تھا یا یہودیاں غا سکھا لیا وا مشرک تھا اسے مناسبت ناں منافقاں غا بیان تیں بعد ہنڑ کجھ ذکر یہودیاں غو ہور ہیو ہے آیت پاک ماں یہودیاں ہی غی خصلت بیان ہوئی ہے ور انداز اسو عام رکھیو جے یہودیاں جسا یہ کم کرن آلو ہر اک بندو اس حکم ماں آسکے! یعنی جہڑا لوک اللہ تعالیٰ تے اس غا نبیاں ماں تفریق کریں یعنی اللہ تعالیٰ ناں تے منیں ور اس غاں نبیاں ناں نیہنہ منتا یا نبیاں بچوں کجھاں ور ایمان لیانویں ور کجھاں ناں کفر کریں حالانکہ اللہ تعالیٰ ناں منن غو تے مطلب ہی یوہ ہے جے اسو آدمی اللہ غا ساراں نبیاں ناں تے ساریاں کتاباں ناں وی منّے، اسے را ایکن نبی ور ایمان تاں ہی صحیح ہوسکے جد کہ آدمی ساراں ہی نبیاں ناں منّے، ورنہ ایکن نبی ناں کفر ساراں ناں ہی کفر و ہے۔ ور یہ یہودی اسلام تے کفر غے بشکار کوئے نووں رستو کڈیو لوڑیں کہ کجھاں نبیاں ناں تے منے ور حضرتِ یحییٰؑ، حضرتِ سلیمانؑ، حضرت عیسیٰؑ تے خاتم الانبیا ﷺ غی نبوت غو انکار کریں۔ اساں لوکاں غا بارہ ماں اللہ ایمان آلاں ناں اگاہ کرر ہیو ہے جے خوردار! تھوکھو نہ کھا جائیو! کہ تم اساں لوکاں ناں یاہ سوچ غے مسلمان سمجھنڑ لگ جیں کہ چلو مشرکاں تیں تے بل ہی ہیں، نیہنہ نیہنہ! یہ ہی پکا کٹر کافر ہیں، ان غا کفر ماں کوئے شک شبو نیہنہ۔ ان غا کفر واسطے قرآن سخت لفظ استعمال کرے، ﴿هُمُ الْكٰفِرُوْنَ حَقًّا﴾ علامہ زمخشریؒ نے فرمایو: هُمُ الكاملون فی الكفر تے علامہ رازی اس غو مطلب اس را لکھیں كفرا كاملا ثابتا حقا، اور علامہ سیوطی فرمانویں مصدر موكد لمضمون الجملة، خلاصو ساراں غو یوہ ہے جے یہ مچ تاکیدی لفظ ہیں جس غو ترجموں پکا، کٹر، اصلی کافر بنڑے؛ فائدو: اج وی کجھ بدقسمت وحدت الادیان یا نبوت ناں چھوڑ غے سخی توحید ور اتفاق کرن غی گل کرتا رہینہ انھاں لوکاں ناں قرآنِ کریم غا اس تاکیدی انداز ور غور کرلینی چاہئے!

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوْٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا

اللہ تعالیٰ پھیڑی گل ناں باندے کرنوں پسند نیہنہ کرتو ور جس غے اُپر

مَنْ ظُلِمَ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيْعًا عَلِيْمًا ﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوْا

ظلم ہووؤ ہے (اس ناں اجازت ہے) تے اللہ خوب سنن آلو، جانن آلو ہے (١١٤) تم نیکی غو کم باندے باندے

خَيْرًا اَوْ تُخْفُوْهُ اَوْ تَعْفُوْا عَنْ سُوْٓءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ

کریں، یا تم چھپا غے کریں، یا کائے بدی معاف کر چھوڑیں تے بیشک اللہ تعالیٰ

عَفُوًّا قَدِيْرًا ﴿١٤٩﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ يَكْفُرُوْنَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ

معاف کرن آلو، قدرت آلو ہے (١١٥) بلاشبہ جہڑا لوک اللہ تعالیٰ ناں تے اس غا رسولاں ناں کفر کریں

وَيُرِيْدُوْنَ اَنْ يُّفَرِّقُوْا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَ

تے خدا تعالیٰ اور اس غاں رسولاں ماں تفریق کرنی چاہویں تے

يَقُوْلُوْنَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَّنَكْفُرُ بِبَعْضٍ ۙ وَّ

اس را کیہنہ جے ہم کجھاں ناں تے مناں ور کجھاں ناں نیہنہ منتا اور

يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّتَّخِذُوْا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيْلًا ﴿١٥٠﴾ ۙ

اس غے بشکار کوئے (ہور) رستو کڈنوں چاہویں ؛

اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ حَقًّا ۚ وَاَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ

یہ ہی لوک تے پکا کافر ہیں تے اساں کافراں واسطے ہم نے ذلیل کرن آلو عذاب

عَذَابًا مُّهِيْنًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ

تیار کیو وو ہے (١١٦) تے جہڑا لوک اللہ تعالیٰ اور اس غاں ساراں رسولاں ور ایمان لے آیا ہیں

وَلَمْ يُفَرِّقُوْا بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْهُمْ اُولٰٓئِكَ سَوْفَ

اور ویہہ انھاں بچوں کسے ماں فرق نیہنہ کرتا اساں لوکاں ناں تے اللہ ضرور انھاں

يُؤْتِيْهِمْ اُجُوْرَهُمْ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴿١٥٢﴾ ع

غو اجر دئے غو، تے اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے (١١٧)

(۱۱۷) نافرماناں غا مقابلہ ماں یاہ فرمانبرداراں غی صفت بیان فرمائی ہے جے ویہہ اللہ ورتے اس غاں ساراں نبیاں ور ایمان لیانویں کسے ایکنؑ غی نبوت غو وی انکار نیہنہ کرتا اساں لوکاں ناں ضرور ان غو اجر لبھے غو!۔

(۱۱۸) یہودیاں غا کجھ سرداراں نے کعب بن اشرف یہودی مقدم غی سربراہی ماں رسول پاک ﷺ اگے یوہ سوال رکھیو تھو کہ جس را حضرت موسیٰؑ طور پہاڑ ور گیا تھا فر اللہ تعالیٰ کولوں پوری تورات لے غے آ گیا تھا تم وی جیکر سچا نبی ہیں تاں لکھی لکھائی پوری کتاب آسمان تیں اکو واری لے غے آؤ ہاں! اسے موقع ور ان غا جواب واسطے یہ آیت نازل ہوئیں (البحر المحیط، ابنِ کثیر) انھاں غو یوہ سوال کیونجے اس مقصد واسطے نیہنہ تھو کہ انھاں ناں رحمت عالم ﷺ غی نبوت ماں کوئے شک شبو تھو جہڑو ویہہ اس معجزہ غے ذریعہ دور کر غے ایمان قبول کرنوں چاہویں تھا بلکہ ویہہ اس را غا سوال نوٹ اپنی پڑھاس کڈن تے رحمت عالم ﷺ ناں تنگ کرن واسطے کریں تھا۔ جواب ماں فرمایو جے انھاں غو منڈ قدیم تیں ہی یوہی کمین پونوں رہیو ہے، انھاں نے حضرت موسیٰؑ ناں تنگ کرن واسطے اس تیں وی بڑی بڑی بیہودہ گلاں غو مطالبو کیو مثلاً یوہ مطالبو جے ہم ناں خدا باندے باندے دس! تاں مناں غا فران غا اس گناہ بلکہ ظلم ور انھاں اپر چڑک آپئی جس ناں مطالبو کرن آلاں ساراں غو کم ہو گیو۔ فر خدا نے اپناں فضل ناں انھاں ناں دوجی زندگی عطا کی، ور یہ فر وی باز نیہنہ آیا، اتناں معجزا تک لین تیں بعد وی انھاں نے اک کھڑ بچھہ ناں اپنوں خدا بنا لیو ور اللہ غو کرم دیکھو اس نے انھاں غو یوہ گناہ وی معاف کر چھوڑیو ور یہ اجوں وی باز نیہنہ آتا! آخر ماں اک ہور اہم واقعہ در اشارو فرمایو جے یہ تے مُنڈ تیں ہی اسرا غا شرارتی رہیاں ہیں، ور خدا غا دین غو یہ کے بغاڑ سکیں، اس غی ان مک طاقت اگے ان غی کے ہمت ہے! بچھہ غی پوجا غے ویلے یہ ہزاراں تھا ور اللہ نے حضرت موسیٰؑ ناں اسو زبردست غلبو دتو کہ انھاں نے اِنھاں غے سامنے بچھہ ناں ساڑ غے سجّی بنا چھوڑیو، فر وا سجّی سمندر ماں سٹ چھوڑی، بلکہ بچھہ غی پوجا کرن آلاں ہزاراں اسرائیلیاں ناں توبہ غی قبولیت واسطے قتل کرایو ور ان بچوں کوئے سرک نیہنہ سکیو!۔

(۱۱۹) یہ سارا انھاں غی تاریخ غا کالا کرتوت ہیں جھاں ناں آپ وی یہودی جانیں تے منیں ہیں سورۃ بقرہ ماں یہ سارا واقعا تفصیل ناں بیان ہو گیا ہیں

(۱۲۰) یعنی انھاں غی اپنی کھٹی ور، تے انھاں غاں پھیڑاں کرتوتاں ور اللہ نے انھاں ناں اپنی رحمت توں دور کر چھوڑیو ہے، تے انھاں ور ڈاہڈا توں ڈاہڈو عذاب نازل کیو ہے، اور عذاب نازل ہوتو وی کیوں نہ!! جد کہ وعدا پہننا، نبیاں ناں انحق قتل کرنوں، اللہ غی آیتاں ناں کفر کرنوں ان غی منڈ غی خصلت رہئی ہے، تے اج خاتم الانبیاء غی دعوت تبلیغ واسطے کیہنہ جے مھارا دل تے ہدایت ناں پہر یا وا گتھا ہیں، ان ماں ہور کائے گل ہن جا ہی نیہنہ سکتی، حالانکہ اصل ماں تے انھاں غا اوپر وتھلی کفر غی وجہ تیں دلاں ور اللہ نے مہر لائی وی ہے، ہن کجھ اک خوش نصیباں ناں چھوڑ غے ایمان تے انھاں ناں نصیب ہو سکتو ہی نیہنہ! وھذا علٰی ان تقدیر العبارۃ یکون ''فَبِقُضِهِمْ مِيْثَاقَهُمْ لَعنَا هُمْ''فجواب الشرط یکون محذوفا کما ذھب الیہ القرطبی. وقال ابن عطیۃ حذف جواب ھذا الکلام بلیغ متروک علی ذھن السامع (البحر المحیط وقال السیوطی متعلقۃ بمحذوف ای لعناھم بسب نقضھم (جلالین) ولکن بعض اھل العصر ذھبو الیٰ انہ متعلقۃ بآیۃ / ۱۶۰ یعنی حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ الخ وھذا غریب جدا!۔

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتٰبِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتٰبًا مِّنَ

(اے نبیؐ) اہلِ کتاب تھارا کولوں مانگ کریں جے تم انھاں ور اسمان تیں اک کتاب نازل

السَّمَآءِ فَقَدْ سَاَلُوْا مُوْسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُوْٓا

کر دیو! تے بیشک انھاں نے موسیٰؑ کولوں اس تیں وی بڑی مانگ کی تھی تے انھاں نے (موسیٰؑ ناں) کہیو تھو

اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصّٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ

جے توں ہمناں اللہ تعالیٰ ناں بالکل باندے باندے دس تاں ان غا ظلم غی وجہ تیں انھاں ور چڑک آپئی فر

اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ

صاف صاف نشانی آجانڑ تیں بعد وی انھاں نے بچھا ناں (اپنوں) خدا بنا لیو

فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ وَاٰتَيْنَا مُوْسٰى سُلْطٰنًا مُّبِيْنًا ۝۱۵۳

ور ہم نے یوہ وی معاف کر چھوڑیو، تے ہم نے موسیٰؑ ناں صاف صاف غلبو دیدتو (۱۱۸)

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّوْرَ بِمِيْثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ

تے ہم نے انھاں کولوں پکو وعدو لینڑ واسطے انھاں ور طور پہاڑ چایو تے ہم نے انھاں ناں کہیو: تم (شہر غا)

ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَّقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوْا فِي

دروازہ تیں سجدو کرتا کرتا بڑھو! تے ہم نے انھاں ناں کہیو: تم بار آلا تہاڑا ماں

السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِّيْثَاقًا غَلِيْظًا ۝۱۵۴ فَبِمَا

زیادتی نہ کریو، تے ہم نے انھاں کولوں پکو وعدو لیو (۱۱۹) فر (انھاں ناں سزا ملی)

نَقْضِهِمْ مِّيْثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ

اپناں وعدا پہننڑ غی وجہ تیں تے اللہ تعالیٰ غی آیتاں ناں کفر کرن غی وجہ تیں تے نبیاں ناں انحق

الْاَنْۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَّقَوْلِهِمْ قُلُوْبُنَا غُلْفٌ ؕ بَلْ

قتل کرن غی وجہ تیں اور یاہ گل کہنڑ غی وجہ تیں جے مھاراں دلاں ور غلاف ہیں؛ نیہنہ! بلکہ

طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْنَ اِلَّا قَلِيْلًا ۝۱۵۵

اللہ نے انھاں غا کفر غی وجہ تیں انھاں غا دلاں ور مہر لا چھوڑی ہے فر یہ بہت گھٹ ہی ایماں لیانویں (۱۲۰)

وَّبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيْمًا ﴿۱۵۶﴾ وَّ

تے ان غا کفر غی وجہ تیں اور مریمؑ ور بہت بڑو بہتان لانڑ غی وجہ تیں (۱۲۱) تے

قَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيْحَ عِيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُوْلَ

یاہ گل کہنڑ غی وجہ تیں جے ہم نٔے مسیح عیسیٰؑ ابنِ مریمؑ اللہ غا رسول قتل کر

اللّٰهِ ۚ وَمَا قَتَلُوْهُ وَمَا صَلَبُوْهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ ۗ وَ

چھوڑیاہیں، حالانکہ نہ تے اِنھاں نے ویہہ قتل کیّا، تے نہ ویہہ سولی چاہڑیا، بلکہ اِنھاں ناں پلیکھو لایو گیو؛ تے

اِنَّ الَّذِيْنَ اخْتَلَفُوْا فِيْهِ لَفِيْ شَكٍّ مِّنْهُ ۗ مَا لَهُمْ

یقین کرو جے ویہہ لوک جنھاں نے اس بارہ ماں اختلاف کیّو ہے ویہہ اس مسئلہ ماں ٹھسا ماں ہی پیا واہیں، انھاں کولٔے

بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوْهُ يَقِيْنًا ﴿۱۵۷﴾

اس بارہ ماں علم کجھ وی نیہنہ، بس چھڑا اندازا لاویں، اور انھاں نے عیسیٰؑ ناں قتل تے یقیناً نیہنہ کیّو ؛

بَلْ رَّفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيْزًا حَكِيْمًا ﴿۱۵۸﴾

بلکہ اللہ تعالیٰ نے ویہہ اپنٔے در چالیا ، تے اللہ تعالیٰ زبر دست ہے ، حکمت آلٔو ہے (۱۲۲)

وَاِنْ مِّنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ

تے کوئے وی اہلِ کتاب نیہنہ رہ سیں ور وہ ضرور عیسیٰؑ ور انھاں غی موت تیں پہلاں ایمان

مَوْتِهٖ ۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُوْنُ عَلَيْهِمْ شَهِيْدًا ﴿۱۵۹﴾

لے آوے غو ، تے قیامت غے تہاڑے ویہہ انھاں ور گواہ ویں غا (۱۲۳)

فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِيْنَ هَادُوْا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبٰتٍ

بس یہودیاں غا اس ظلم غی وجہ تیں ہم نٔے انھاں ور ویہہ کئیں ساریں پاک چیز حرام کر چھوڑیں جہڑیں (پہلاں)

اُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ كَثِيْرًا ﴿۱۶۰﴾

انھاں واسطے حلال تھیں ، تے اس گلو ں کیونجے ویہہ اللہ غا رستہ تیں بہت روکیں تھا

وَّاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوْا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ

تے اس گلوں کیونجے ویہہ سود لیں تھا، حالانکہ انھاں نا اس تیں ٹھاکیو گیو تھو، تے اس گلوں جے ویہہ لوکاں غو مالٔ

(۱۲۱ یعنی یہودیاں ور جہڑا عذاب نازل ہویا، اور انھاں ور جہڑی خدا غی لعنت ہوئی اس غی وجہ یاہ وی تھی جے انھاں نے جان بجھ غے حضرت عیسیٰؑ غی نبوت غو انکار کیو بلکہ انھاں نے اس توں وی دو قدم اگے لنگ غے انھاں غی پاک دامنڑ والدہ اللہ غی سچی سچی بندی حضرت مریمؑ ور چِٹے غے بدکاری غی عظیم تُہمت لادتی ۔ یہودیاں نے حضرت مریمؑ غا بارہ ماں اپنٔی کتاباں ماں اسٹیں وی گندی روایت لکھیں ہیں. جہڑیں کوئے شریف انسان سنڑ وی نیہنہ سکتو، اور اس گلوں نیہنہ جے انھاں ناں حضرت مریمؑ غا پاک دامنڑ ہونڑ ماں کجھ شک شبو تھو، نیہنہ ! وہ تے انھاں ناں اُس ویلٔے دور ہو گیو تھو جسو یلٔے حضرت عیسیٰؑ غا بجنڑ باپ پیدا ہونڑ ور انھاں نے حضرت مریمؑ کولٔوں اس غی حقیقت پچھی تھی تے انھاں نے فرمایو تھو جے تم بچہ ناں ہی پچھو فر حضرت عیسیٰؑ نے صاف صاف لفظاں ماں فرمایو تھو جے ''ہوں اللہ غو بندو ہوں اللہ نے مناں کتاب (تورات) دتی ہے، تے اس نے مناں اپٹوں نبی بنٔایو ہے'' (سورۃ مریم آیت/۳۰) فر اس توں بعد کئیاں سالاں توڑی ویہہ حضرت عیسیٰؑ ناں بجنڑ باپ تیں پیدا ہونڑ آلٔو کرشمو ہی سمجھتا رہیا، ور جسو یلٔے حضرت عیسیٰؑ نے دعوت تبلیغ غو کم چھیڑیو، اسو یلٔے یہودیاں نے انھاں ناں ''اولٔو'' کرن غی سکیم بنٔائی تے انھاں غی پاک دامنڑ والدہ ور بدکاری غی عظیم تُہمت لا ماری، فر اس تُہمت واسطے قصا کہانی بنٔالیا۔

(۱۲۲) یہودیاں ور لعنت غی اک ہور وجہ یاہ بیان فرمائی جارہئی ہے جے یہ بڑا گمان نالٔ لوکاں ناں سنٔانویں کہ ہم نٔے حضرتِ مریمؑ غا پوت حضرت عیسیٰؑ ناں قتل کر چھوڑیو ہے، نعوذ باللہ! ور قرآن پاک یہودیاں غی یاہ گل بیان کر غے اتوں اگے نیہنہ لنگ جاتو بلکہ اگے بدنٔ تیں پہلاں وہ انسان غا ذہن بچوں اس زبردست غلط سوچ ناں کُھرچ کُھرچ غے صاف کر دینٔوں ضروری سمجھے تا نجے کسے ناں یہودیاں غا اس طرح کہنڑ نالٔ کوئے شک شبو نہ ہو جے کہ یہودیاں نے شائید فر واقعہ ہی حضرت عیسیٰؑ قتل کر چھوڑیا تھا؛ فرمایو نیہنہ! نیہنہ بالکل نیہنہ! یاہ یہودیاں غا اپنٔاں منہ غی گل ہے ورنہ انھاں نے حضرت عیسیٰؑ ناں بالکل قتل نیہنہ کیّو، وَمَا قَتَلُوْهُ عربی ماں قتل غو مطلب کسے ناں ہتھیار نالٔ مارنوں ہی نیہنہ ہو تو بلکہ قَتَلَ، غو بنیادی ترجموں جانوں مارنوں ہے، پَہانویں کسے ٹھنگ نالٔ وی جان نکل جے مثلاً سولی ور لٹکا غے، زہر دے غے، گاٹو گھٹ غے یا گاٹو کپ غے وغیرہ امام راغب اصفہانی جہڑا قرآنی لغت غا منیاں پڑمنیاں وا ماہر عالم ہیں فرمانویں اصل الْقتل اذالة الروح عن الجسد (مفردات) تاج العروس ماں ہے قتله ای اماته بضرب او حجر اوسم ، تقریباً یاہی گل عربی لغت غا ساراں ماہر عالماں نے لکھی ہے۔ خیر یہودیاں غو دعو یوہ تھو جے ہم نٔے حضرت عیسیٰؑ قتل کر چھوڑیا تھا۔ پَہانٔویں کسے وی ٹھنگ نالٔ قتل ہویا، کسے طریقہ نالٔ وی انھاں غی جان نکلی، حضرت عیسیٰؑ ناں کسے راوی قتل کیو ہی نیہنہ۔ ات بظاہر گل مک گئی تھی ور قرآن اس تیں بعد سگوں اک ہور لفظ وَمَا صَلَبُوْهُ غو وی اضافو کرے جے ''انھاں نے حضرت عیسیٰؑ ناں سولٔی ور وی نیہنہ چاہڑیو'' ات غور کرن غی ضرورت ہے کہ اس دوجا لفظ غی کے لوڑ تھی؟ جے کدے صَلَبُوْهُ غو مطلب سولٔی ور چاہڑ غے جانوں مارنوں ہے فر یوہ مطلب تے قَتَلُوْهُ ماں پورو ہو گیو تھو کیونجے سولی چاہڑ غے مارن ناں وی قتل ہی کہیو جے جسراکہ اپر بیان ہووَ۔ دراصل حضرت عیسیٰؑ غا بارہ ماں یہودی تے یاہ گل کہنہ تھا جے ہم نٔے انھاں ناں سولٔی چاہڑ غے قتل کر چھوڑیو ہے جس غا جواب ماں قرآن نے فرمایو انھاں غو دعو و غلط ہے وَمَا قَتَلُوْهُ ''اِنھاں نے حضرت عیسیٰؑ ناں قتل نیہنہ کیو'' ور حضرت عیسیٰؑ غا بارہ ماں خود عیسائیاں ماں وی کئیں غلط عقیدا پیدا ہو گیا تھا قرآن ات لگیں ہتھیں انھاں عقیداں غی وی غلطی بیان کر رہیو ہے۔ عیسائیاں ماں کئیں فرقا بنڑ گیا تھا پہلاں تے اک عرصہ توڑی وہ اُس اصلی عقیدہ ور رہیا، جے حضرت عیسیٰؑ نہ تے قتل ہویا اور نہ ہی سولٔی ور چاہڑیا گیا بلکہ ویہہ تے زندہ اسماناں ور چاء لیا گیا تھا، ور اک عرصہ توں بعد عیسائی عالماں نے جان بُجھ غے اک خاص مقصد واسطے عیسائیاں ماں یوہ عقیدو مشہور کروایو جے حضرت عیسیٰؑ اصل ماں مھاراں گناہاں غی قربانی دینڑ آیا تھا فر اسے قربانی واسطے ویہہ سولٔی چڑھیا ور بعد ماں زندہ ہو غے اسمان ور چلا گیا

اس ویلے ضرور حضرتِ عیسیٰؑ ور ٹھیک ٹھیک ایمان لے آوے ور اس ویلے اس غو ایمان قبول نیہنہ ہوتو۔ ور آیت پاک غی اک ہور تفسیر وی سلفِ صالحین تیں بیان ہوئی ہے، جس غو پچھلی آیتاں ناں وی زیادہ جوڑ ہے تے خود رحمتِ عالم ﷺ غی حدیثاں تیں وی اسے غی تائید وہے، واہ یاہ جے حضرتِ عیسیٰؑ زندہ اسمان ور موجود ہیں تے قیامت توں پہلاں اس دنیا ماں تشریف لیانویں غا جسو یلے

النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ۭ وَاَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ مِنْهُمْ عَذَابًا

اَنْحق کھا جئیں تھا، تے انھاں بچوں جہڑا کافر ہیں ہم نے انھاں واسطے درد ناک عذاب تیا

اَلِيْمًا ١٦١ لٰكِنِ الرّٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُوْنَ

کیّو وو ہے (۱۲۴) ور انھاں بچوں جہڑا علم ماں پکا ہیں تے ایمان آلا ہیں

يُؤْمِنُوْنَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ

ویہہ اس ور وی ایمان لیانویں جو کجھ تھارا در نازل کیو گیو ہے، تے اس ور وی جہڑو تھارا تیں پہلاں نازل کیو گیو تھو۔

الْمُقِيْمِيْنَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ

ویہہ نماز غی پابندی کرن آلا، تے زکٰوۃ ادا کرن آلا ہیں تے اللہ اور آخرت

وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۭ اُولٰۗىِٕكَ سَنُؤْتِيْهِمْ اَجْرًا عَظِيْمًا ١٦٢ ع اِنَّآ

تہاڑ اور ایمان لیان آلا ہیں اساں لوکاں ناں ہم ضرور اجرِ عظیم عطا کراں غا (۱۲۵) (اے نبیؐ) بیشک

اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ كَمَآ اَوْحَيْنَآ اِلٰي نُوْحٍ وَّالنَّـبِيّٖنَ

ہم نے تھارے در اسے را وحی کی ہے جس را ہم نے نوحؑ تے انھاں تیں بعد غا

مِنْۢ بَعْدِهٖ ۚ وَاَوْحَيْنَآ اِلٰٓي اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْمٰعِيْلَ

نبیاں در وحی کی تھی تے ہم نے ابراہیمؑ تے اسماعیلؑ

وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعِيْسٰى وَاَيُّوْبَ

تے اسحاقؑ تے یعقوبؑ اور انھاں غی اولاد تے عیسیٰؑ تے ایوبؑ

وَيُوْنُسَ وَهٰرُوْنَ وَسُلَيْمٰنَ ۚ وَاٰتَيْنَا دَاوٗدَ

تے یونسؑ تے ہارونؑ تے سلیمانؑ در وحی کی تھی تے ہم نے داؤدؑ نار

زَبُوْرًا ١٦٣ ۚ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنٰهُمْ عَلَيْكَ مِنْ

زبور عطا کی تھی (۱۲۶) تے کئیں سارا رسول ہیں جن غو ذکر ہم اس تیں پہلاں تھارے

قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۭ وَكَلَّمَ اللّٰهُ

اگے کر رہیاہاں تے مچ سارا رسول (ویہہ وی) ہیں جنھاں غو ذکر ہم نے تھارا اگے نیہنہ کیّو اور موسیٰؑ ناں

دینِ اسلام غی تبلیغ کریں غا تے دجال ناں جہاد کریں غا اس گھڑی جتنا اہل کتاب یہودی تے عیسائی زندہ ریہنہ غا ویہہ ضرور حضرت عیسیٰؑ ور ایمان لے آویں غا اس را ﴿قَبْلَ مَوْتِهٖ﴾ ماں ''ہٖ'' توں مراد حضرت عیسیٰؑ ہیں سیدنا حضرت ابو ہریرہؓ نے رحمت عالم ﷺ غی یاہ حدیث بیان فرمائی، جے ضرور اک وقت آوے غو جسو یلے تھارے بشکار ابن مریمؑ نازل ویں غا، ویہہ عادل، حاکم بن غے آویں غا، صلیب ناں پہنّیں غا، خنزیر ناں قتل کریں غا الخ حضرت ابو ہریرہؓ نے یاہ حدیث بیان کر غے فرمایو! جے کدے تم چاہویں تاں قرآن کریم غی یاہ آیت پڑھ لیو فر یاہی آیت تلاوت فرمائی (بخاری شریف) حافظ ابن کثیرؒ فرمانویں اس مضمون غیں حدیث متواتر ہیں، اسے گلوں امت غو یوہ اتفاقی، اجتماعی عقیدوہے جے ویہہ زندہ اسمان ور موجود ہیں تے آخری وقت ماں ضرور دنیا ور تشریف لیانویں غا، فر انھاں ناں وی اپنی طبعی موت آوے غی، تے قیامت غے تہاڑے ویہہ سارا اہلِ کتاب۔ یہودیاں عیسائیاں غے خلاف گواہی دیں غا۔

(۱۲۴) یعنی ان ساریاں زیادتیاں غی وجہ تیں تے نالے اس گلوں کہ ویہہ لوکاں ناں اللہ غا رستہ تیں رنگ رنگ غیں کوشش کر کر غے روکیں تھا، اور ٹھاکن غے باوجود سود کھائیں تھا، لوکاں غو مال طرح طرح غا چھل بل ناں انحق کھا تا ریہنہ تھا، اللہ نے انھاں ناں دنیا ماں یاہ سزا دتی جے مچ ساریں پاکیزہ چیز انھاں ور حرام کر چھوڑیں جن غی تفصیل سورت انعام آیت ۱۴۶ ماں آئی ہے۔

(۱۲۵) یعنی سارا یہودی وی اک جیسا نیہنہ کجھ اللہ غا نیک بندا وی ہیں جہڑا رحمت عالم ﷺ ور ایمان لیا غے دواں جہاناں غی کامیابی کھٹ رہیا ہیں جس را کہ حضرت عبداللہ ابنِ سلام وغیرہ صحابہؓ۔

(۱۲۶) اتوں ہُن اس پشلا سوال غو جواب اک دوجا ڈھنگ ناں دتو جا رہیو ہے جہڑو یہودیاں نے رحمت عالم ﷺ ناں کیو تھو جے تم حضرت موسیٰؑ ہاروں ساری کتاب اکو واری کیو نیہنہ لے آتا؟ اس غا جواب غو خلاصو یوہ ہے جے وحی اللہ غو اک حکم ہے فر اللہ تعالیٰ جس را چاہوے یوہ حکم اپناں پیغمبراں تو ڑی پہچا دیئے تے کسی نبی غا نبی ہون واسطے یاہ گل ضروری نیہنہ ہے جے اس ور پوری کتاب اکو واری نازل وہے اور نہ ہی سارا نبی ہمیشہ پوری کتاب لے غے آتا رہیا ہیں حالانکہ انھاں ناں اہل کتاب وی نبی منیں جس را حضرت نوحؑ، حضرت ابراہیمؑ، حضرت اسماعیلؑ تے حضرت اسحاقؑ وغیرہ، بس جس را انھاں پہلاں نبیاں ور بکھرا بکھرا طریقہ ور وحی آتی رہئی، اسے را رحمت عالم ﷺ ور وی اک خاص طریقہ ناں نازل ہو رہئی ہے، فر جہڑو ہور نبیاں ور ایمان لیاوے وہ خاتم الانبیا ﷺ توں کسرا انکر سکے! اصل گل تے یاہ ہے جے ''خوئے بدرا بہانہ بسیار''۔

مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا

اللہ نے کلام وی فرمایوتھو(١٢٧) (اللہ نے یہ) رسول خوشخبری سنانڑ آلا تے ڈرانڑ آلا بنا غے ٹوریا تانجے

يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ الرُّسُلِ ۚ وَ

رسولاں غا آجانڑ تیں بعد لوکاں کوئے اللہ غا مقابلہ ماں کوئے عذر نہ رہ تے

كَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ لّٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَآ

اللہ تعالیٰ زبردست ہے، حکمت آلو ہے(١٢٨) (یہ منّیں یا نہ منّیں) ور اللہ تعالیٰ گواہی دے رہیو ہے جے اس نے

أَنزَلَ إِلَيْكَ أَنزَلَهُۥ بِعِلْمِهِۦ ۖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ ۚ

(اے نبیؐ) جو کجھ نازل کیّو ہے اپڑاں علم نالڑ نازل کیّو ہے تے فرشتا وی گواہی دیں

وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟

اور اللہ تعالیٰ ہی غی گواہی سُدی ہے(١٢٩) یقیناً ویہہ لوک جنھاں نے آپ کفر کیّو اور (لوکاں ناں وی) اللہ

عَن سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا۟ ضَلٰلًۢا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ

غا رستہ تیں روکیو، ویہہ واقعہ ہی گمراہی ماں مچ دور نکل گیا ہیں؛ بلاشبہ

الَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَظَلَمُوا۟ لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ

جہڑا لوک کافر ہوگیا اور انھاں نے اتی چک لی اللہ تعالیٰ کدے وی انھاں غی بخشش نیہنہ کرسیں

وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خٰلِدِينَ

تے نہ انھاں ناں کوئے سولّو رستو دسّے غو؛ سوائے دوزخ غا رستہ غے ویہہ سدا

فِيهَآ أَبَدًا ۚ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾ يٰٓأَيُّهَا

اسے ماں ریہنہ غا تے یوہ کم اللہ تعالیٰ واسطے سخلّو ہی ہے (١٣٠) او

النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ

لوکو! بیشک (یہ) رسول تھارا کوئے تھارا رب غی طرفوں ''حق،، لے غے آگیا ہیں

فَـَٔامِنُوا۟ خَيْرًا لَّكُمْ ۚ وَإِن تَكْفُرُوا۟ فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى

لہٰذا تم ایمان لے آؤیو ہی تھارا واسطے بہتر ہے تے جے تم کفر ہی کرتا ریہنہ تاں یاد رکھو اللہ تعالیٰ ہی غو ہے جو کجھ

(١٢٧) یعنی یہ کجھ عالیشان نبی ہیں جنھاں غو ذکرات قرآنِ کریم ماں کیو گیو ہے، انھاں نبیاں غی تاریخ تیں تے سارا اہلِ کتاب سگوں عرب غا مشرک وی واقف ہیں۔ انھاں نبیاں تیں علاوہ ہور وی مچ سارا نبی ہیں جنھاں غو ذکر نہ تے قرآن ماں کیو گیو ہے اور نہ عرب غا لوک ہی انھاں غی کجھ واقفیت رکھیں، ورساراں ور خدا غی وحی نازل ہوتی رہئی ہے ہُنڑ جہڑو ایکنڑ نبی ناں منیں، اس ور نازل ہونڑ آلی وحی ناں منیں اس ور فرض ہو جئے کہ وہ ساراں نبیاں ناں تے انھاں ور نازل ہونڑ آلی وحی ناں وی منیں، اس ور ایمان لیاوے۔ دراصل قرآن غا پہلا مخاطب عرب غا لوک تھا لہٰذا انھاں غی نصیحت واسطے قرآن ماں صرف انھاں نبیاں ہی غو ذکر کیو گیو ہے، جنھاں توں عرب غا لوک کجھ نہ کجھ واقفی رکھیں تھا، رھیا عرب تیں علاوہ باقی دنیا ماں آنڑ آلا انبیاء کرام تے انھاں واسطے قرآن اک اصولی گل کہہ جے ﴿وَلَـقَدْ بَعَثْنَا فِیْ كُلِّ اُمَّةٍ رَّ سُوْلًا﴾ ''تے یقیناً ہم نے ہراک قوم ماں رسول چلایا'' قران کریم ماں جن نبیاں غو ناں لے غے ذکر کیو گیو ہے یہ صرف ٢٥ پیغمبر ہیں حضرت آدمؑ، ادریسؑ، نوحؑ، ہودؑ، صالحؑ، ابراہیمؑ، لوطؑ، اسمعیلؑ، اسحاقؑ، یعقوبؑ، یوسفؑ، ایوبؑ، شعیبؑ، موسیٰؑ، ہارونؑ، یونسؑ، داؤدؑ، سلیمانؑ، الیاسؑ، الیسعؑ، زکریاؑ، یحیٰؑ، عیسیٰؑ، ذوالکفلؑ تے خاتم الانبیا ﷺ تے انھاں نبیاں تیں علاوہ ہور کتناں نبی دنیا ماں آیا قرآن نے انھاں غی کائے تعداد بیان نیہنہ کی، ور قرآن نے اک گل زور دے غے بیان کر چھوڑی جے نبیاں غو یوہ سلسلو خاتم الانبیا ﷺ ور یقیناً مُک گیو ہے، تے رحمتِ عالم ﷺ نے ہُنڑ اس لڑی ماں کسے چور بوآ تیں بڑنڑ آلا ناں دجال (پکھنڈی) قرار دتو ہے، اک موقع ور امت ناں خبردار کرتاں رحمتِ عالم ﷺ نے فرمایو: میرے تیں بعد تریہہ دجال (پکھنڈی) ویں غا، ہراک نبی ہونڑ غو دعوو کرے غو، ور یہ سارا چھوٹھا پکھنڈی آویں غا (ترمذی شریف) ہُنڑ توڑی اس را غا کئیں پکھنڈی ہور ہیا ہیں ور سارا ساونڑ غی ڈڈاں ہاروں سنواں غے نالڑ نالڑ آپے اُکلڑ جاتا رہیا ہیں۔

(١٢٨) یعنی پیغمبر چلانڑ غو یوہی مقصد ہے جے ویہہ لوکاں ناں جنت غی خوشخبری تے دوزخ غو ڈر سنانویں تانجے پہلکے کوئے یاہ نہ کہہ سکے جے ہم ناں تے پتو ہی نیہنہ لگو، نہ کوئے سنیو پجیو ور نہ ہم ضرور فرمانبردار ہوتا ور پیغمبراں غا آجانڑ تیں بعد کسے کوئے کوئے عذر نیہنہ رہیو۔

(١٢٩) مفسرین کرام نے لکھیو ہے جے جسو یلّے اُپرّ غی آیت نازل ہوئی جے ''(اے نبیؐ) ہم نے ہی یاہ وحی تھارے در پہنچی ہے'' اس ور کجھ یہودیاں نے کہیو جے ہم تے اس ناں نیہنہ منتا، اور نہ ہم اس غی گواہی دے سکاں اس ور یاہ آیت نازلڑ ہوئی (قرطبی، تفسیرِ کبیر) یعنی اے یہودیو تم منوں یا نہ منوں! اللہ تعالیٰ تے گواہی دے رہیو ہے جے یوہ قرآن اللہ نے آپ اپڑاں حبیب ﷺ ور نازل کیو ہے، تے یوہ قرآن علمِ الٰہی نالڑ بھریو وو ہے جس غا موتی قیامت توڑی چنڑنڑ آلاں واسطے سمسیں نیہنہ، فر ان منکراں غی حیثیت ہی کے ہے! اس قرآن غی سچائی غی گواہی تے اللہ غا فرشتہ وی دے رہیا ہیں، فر اللہ غی گواہی تیں بعد لوڑ کا نہہ غی ہے۔! ﴿وَ كَفٰی بِاللّٰهِ شَهِیْدًا﴾۔

(١٣٠) یعنی یہ اہلِ کتاب جنھاں نے آپ وی کفر کیو، تے اللہ غا دین غے خلاف بڑیں بڑیں چالڑ کر غے دوجاں لوکاں ناں وی اس غا دین تیں روکیو، رسولِ پاک ﷺ غیں جہڑیں صفت تورات ماں موجود تھیں ویہہ چھپا غے اپنے اپر بلکہ ساری انسانیت ور ظلم کیو تانجے لوک خاتم الانبیاء غیں صفت تک غے ایمان قبول نہ کرلیں، اساں ظالماں کافراں غی کسرا مغفرت ہو سکے! انھاں ناں کسرا سِدّ ور ستو نصیب ہو سکے! بس ہن تے انھاں ناں اکو رستو دسیو جئے غو، جہڑو سِدّ و جہنم ماں جئے غو، جتوں کدے یہ نکل نیہنہ سکسیں یوہ اس غو قانون مکافات یعنی ''عملاں ور نمیڑا'' آلو قانون ہے جس توں کوئے بچ نیہنہ سکتو۔!

(١٣١) خطاب ساری دنیا غاں لوکاں ناں ہے یعنی اے ساری دنیا غیو لوکو! جدیاہ گل بالکل دیہنہ دپہراں ہاروں ثابت ہوگئی ہے جے محمد ﷺ اللہ تعالیٰ غا سچا رسول ہیں تے قرآنِ کریم اللہ غی سچی کتاب ہے، دعوو وی سچو ہے تے دلیل وی پکی سچی ہے، فر اس غو مطالبو تے یوہی ہے ناں جے تم سارا اللہ غا سچا دین ناں قبول کرلیں، تے اس ماں پہلو وی تھارو ہی ہے تے جے کدے تم ایمان قبول نیہنہ کرسیں اس ماں نقصان وی تھارو اپڻوں ہی ہے، اللہ تعالیٰ تے زمین اسمان غو مالک ہے اس ناں تھارا کفر غی کے پرواہ! حدیث قدسی ہے اللہ تعالیٰ فرماوے: اے میریو بندو! جے کدے تم سارا اگلا پشلا اک دل ہو غے متقی پرہیز گار بڻ جیں (میری عبادت کرڻ لگ جیں) اس ناڻ میری بادشاہی ماں کجھ باہدو نیہنہ ہوسے تے جے کدے تم سارا اک دل ہو غے نافرمان ہوجیں تاں اس ناڻ میری بادشاہی ماں کجھ گھاٹو نیہنہ ہوسے (مسلم شریف) دراصل مشرک قوماں غو ہمیشاں یوہ خیال رہیو ہے جے مھارا دیوی دیوتاں غی شان مھاری پوجا پاٹ ناڻ ہی اُچی وہے تے جے کدے انھاں غی کوئے پوجا نہ کرے تاں ان غی شان گھٹ جے قرآن اللہ پاک غا بارہ ماں اس خیال ناں جگہ جگہ غلط بیان کرے۔

(١٣٢) اپر ذکر یہودی اہلِ کتاب غو تھو ہُڻ کجھ ذکر عیسائی اہلِ کتاب غو ہو رہیو ہے کیونجے یہودی جت حضرت عیسیٰؑ غی دشمنی ماں حدوں بدھ غے گمراہ ہوگیا تھا اُت عیسائی حضرت عیسیٰؑ غی محبت ماں مچ بدگیا تھا سدا رستہ ور اک وی نیہنہ تھو! فرمایو! اے اہلِ کتاب تم دین ماں ''غلو'' نہ کرو! ''غلو'' غو مطلب ہے کسے غے محبت یا حمایت ماں حدوں بدھ جاڻوں، ہر ایکڻ چیز غی اک حد وہے اس حدتیں اگے ٹپڻ غو ناں ہی ''غلو'' ہے۔ فر دین غی تے ساریں حد مقرر ہیں بس ان توں اگے بدہن ناں غلو کہیو جے علامہ سیوطی فرمانویں تجاوز والحد (جلالین) تے احکام القرآن ماں ہے الغلو فی الدین هو مجاوزة الحد الحق فيه عیسائی حضرت عیسیٰؑ غی محبت ماں مچ ہی اگے لنگ گیا تھا، کسے نے انھاں ناں خدا غی خدائی ماں برابر سانجھ دیدتیں، کسے نے انھاں ناں اللہ تعالیٰ غو نعوذ باللہ پوت کہد تو، کسے نے ہور اگے چھال ماری تے انھاں ناں سدو ہی خدا کہیہ ماریو، اور کجھاں نے اک اور عقیدو بنا لیو جے خدا تے اصل ماں ترے ہیں پوت یعنی عیسیٰؑ تے باپ یعنی خدا اور مریمؑ اور کسے نے حضرت مریمؑ غی جگہ حضرت جبرئیلؑ رکھ لیا فر یوہ عقیدو بنا یو جے یہ ترے خدا جڑ غے اک ہی خدا بڻ گیو اس را ''ترے ماں اک تے ایکڻ ماں ترے'' غو عقیدو بنیو۔ کہ توحید وی باقی رہ گئی تے شرک وی چلتی رہی سبحان اللہ! ع: خوش رہے صیاد بھی اور باغ باں بھی؛ قرآن ان ساراں بیہودہ خیالاں غی تردید کرے تے دڑ غے فرماوے جے دین ماں حدوں نہ بدہو! مریمؑ غا پوت عیسیٰ مسیحؑ بس اللہ غا رسول ہیں، اس غی خاص قدرت غی نشانی ہیں کیونجے بجڻ باپ تیں پیدا ہویا ہیں، اللہ غو کلموں ہیں جے حضرت جبرائیلؑ غے ذریعہ اسغو خاص حکم حضرت مریمؑ توڑی پجیو فر ویہہ اس غا حکم غے ذریعہ بجڻ باپ تیں پیدا ہویا ہیں، ویہہ اللہ غی طرفوں اک پاک تے سچی روح ہیں جس ماں بدی غی تاہنگ ہی نیہنہ تھی، استوں سوا ویہہ ہور کجھ نیہنہ، نہ خدا ہیں، نہ خدا غا پوت ہیں، نہ خدا غی خدائی ماں شریک ہیں، فر قرآن صاف لفظاں ماں بڑی وضاحت ناڻ ان عیسائی اہل کتاب ناں ان بیہودہ خیالاں تیں باز آجاڻ غی دعوت دیئے جے تم اللہ تعالیٰ ور تے اس غا ساراں رسولاں ور سدی طرح ایمان لیاؤ، اور ''خدا ترے ہیں'' جسا باطل بیہودہ عقیدہ چھوڑ دیو، اس ماں تھارو ہی پہلو ہے، تم جہنم غا اس اڻ مک عذاب تیں بچ جیں غا، اللہ تعالیٰ تے اکو ہے اس غو کوئی شریک نیہنہ؛ فر قرآن نے ان غا باطل عقیداں غے خلاف زبردست دلیل پیش کی ہیں جے زمین اسمان تے جو کجھ جیا جون ان دواں ماں ہے اس ساری غو مالک تے اک اللہ تعالیٰ ہے یوہ سارو کجھ تے اسے غی ملکیت ہے فر اس بچوں اس غو کوئے پوت کس را ہو سکے! جھڑیں چیز اس غی ملکیت ماں ہیں ویہہ اس غی خدائی ماں سانجھ کس را بڻا سکیں! ساری جیا جون غو کم بڻاڻ واسطے تے وہ آپ ہی سُد وہے فر اس ناں کسے غی سنجھیا لی تے اپرالاّ غی لوڑ کس را! انھاں دلیلاں تیں یاہ گل باندے آگئی جے خدا تعالیٰ واسطے اولاد غو عقیدو وہی بڻا سکے جس کونے عقل تے ایمان دوئے چیز نہ ویں،

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿١٧٠﴾

اسماناں ماں تے زمین ماں ہے، تے اللہ تعالیٰ خوب جاڻن آلو، حکمت آلو ہے (١٣١)

يٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ لَا تَغْلُوْا فِيْ دِيْنِكُمْ وَلَا تَقُوْلُوْا

او اہلِ کتاب! تم اپڻاں دین ماں حدوں نہ بدھو تے اللہ تعالیٰ ور سچ تیں سو

عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ ؕ اِنَّمَا الْمَسِيْحُ عِيْسَى ابْنُ

کائے گل نہ کہو؛ یقین منوں مسیح عیسیٰؑ مریمؑ

مَرْيَمَ رَسُوْلُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهٗ ۚ اَلْقٰىهَاۤ اِلٰى مَرْيَمَ

غا پوت بس اللہ غا رسول تے اس غا کلمہ ہی ہیں جھڑا اس نے مریمؑ توڑی پہچا

وَرُوْحٌ مِّنْهُ ؗ فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ۚ وَلَا تَقُوْلُوْا

تے اس غی طرفوں اک ''روح،، ہیں بس تم اللہ تعالیٰ اور اس غاں ساراں رسولاں ور ایماں لیاؤ تے یوہ نہ کہو جے (خدا

ثَلٰثَةٌ ؕ اِنْتَهُوْا خَيْرًا لَّكُمْ ؕ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ؕ

ترے ہیں؛ باز آجاؤ! یوہی تھارا واسطے بہتر ہے عبادت غے لائق تے بس اک ہی اللہ تعالیٰ ہے

سُبْحٰنَهٗۤ اَنْ يَّكُوْنَ لَهٗ وَلَدٌ ۘ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ

وہ اس تیں پاک ہے جے اس غی اولاد وہے اسے غی ملکیت ہے جو کجھ اسماناں ماں ہے

وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيْلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ

تے جو کجھ زمین ماں ہے، اور کم بڻاڻ آلو تے اللہ تعالیٰ ہی کافی ہے (١٣٢) مسیحؑ

يَّسْتَنْكِفَ الْمَسِيْحُ اَنْ يَّكُوْنَ عَبْدًا لِّلّٰهِ وَلَا

ناں اس گل تیں بالکل شبکی نیہنہ آتی جے ویہہ اللہ تعالیٰ غا بندہ ہو جیں تے نہ

الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُوْنَ ؕ وَمَنْ يَّسْتَنْكِفْ عَنْ

مقرب فرشتاں ناں! تے جھڑا اللہ تعالیٰ غی عبادت کرن ماں شبکی

عِبَادَتِهٖ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيْعًا ﴿١٧٢﴾

سہئی کریں تے تکبر کریں اللہ انھاں ساراں ناں کٹھا کر غے اپنی بارگاہ ماں حاضر کردئے

عیسائیاں نے یوہ سارو کجھ اپنّاں نبی غی محبت ماں حدوں بدھ غے کیوتھو رحمتِ عالم ﷺ نے اپنّی امت ناں وی اس فتنہ تیں خبردار کرتاں تے اس خطرہ تیں اگاہ کرتاں بڑا سخت لفظ استعمال فرمایا ہیں حضرت فرمانویں: خبردار! تم مناں اس رانہ بدھائیو جس را عیسائیاں نے حضرت عیسیٰؑ بدھا چھوڑیا ہوں بلاشبہ اللہ تعالیٰ غو بندو ہوں بس تم مناں اللہ تعالیٰ غو بندو تے اس غو رسول ہی کہیو (بخاری مسند احمد) ﴿رُوْحُ اللہِ﴾ ''اللہ تعالیٰ غی روح'' حضرت عیسیٰؑ غی عظمت ظاہر کرن واسطے ہے ورنہ روح تے ساراں ماں اللہ تعالیٰ ہی غی طرفوں وے ہے جس را کعبہ پاک غی عظمت واسطے کہیو جئے ''اللہ غو گھر'' یا کسے نیک بندہ ناں کہیو جئے ''اللہ غو بندو'' حالانکہ بندا تے سارا اللہ ہی غا وہیں سلف صالحین تیں اس غی یاہی تفسیر چلی آوے (ابن جریر، ابن کثیر، معالم التنزیل)

فَاَمَّا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَیُوَفِّیْهِمْ اُجُوْرَهُمْ

فر جہڑا لوک ایمان لیایا تے اُنھاں نے چنگا عمل کیّا وہ انھاں ناں ان غا پورا پورا اجر عطا کر دئے غو

وَیَزِیْدُهُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ ۚ وَاَمَّا الَّذِیْنَ اسْتَنْكَفُوْا

تے اپنّاں فضل نالؔ ہوروی دئے غو تے جنھاں لوکاں نے اس غی عبادت کرن ماں شُبکی سہئی کی وے ہے غی

وَاسْتَكْبَرُوْا فَیُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِیْمًا ۙ۬ وَّلَا یَجِدُوْنَ

تے تکبر کیو وے ہے غو انھاں ناں تے وہ دکھ دینؔ آلو عذاب دئے غو تے انھاں ناں اپنّاں

لَهُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِیًّا وَّلَا نَصِیْرًا ﴿۱۷۳﴾ یٰۤاَیُّهَا

واسطے اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے کوئے حمایتی اور کوئے مددگار نیہنہ لبھ سیں (۱۳۳) او

النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمْ بُرْهَانٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَاۤ اِلَیْكُمْ

لوکو! یقیناً تھارا کونؔے تھارا رب غی طرفوں صاف دلیل آ گئی ہے تے ہم نؔے تھارا در چمکتو نور نازل

نُوْرًا مُّبِیْنًا ﴿۱۷۴﴾ فَاَمَّا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوْا

کر دتو ہے ؛ فر جہڑا لوک اللہ تعالیٰ ور ایمان لے آیا تے انھاں نے اس ناں مضبوط نوڑ

بِهٖ فَسَیُدْخِلُهُمْ فِیْ رَحْمَةٍ مِّنْهُ وَفَضْلٍ ۙ وَّیَهْدِیْهِمْ

لیّو انھاں ناں تے اللہ اپنّی رحمت تے اپنّاں فضل ماں داخل کرے غو تے وہ انھاں ناں اپنّے در

اِلَیْهِ صِرَاطًا مُّسْتَقِیْمًا ﴿۱۷۵﴾ ؕ یَسْتَفْتُوْنَكَ ؕ قُلِ اللّٰهُ

سدّو رستو دسے غو (۱۳۴) (اے نبیؐ) لوک تھارا کونؔوں حکم پچھیں ؛ تم فرمادیو : اللہ تعالیٰ

یُفْتِیْكُمْ فِی الْكَلٰلَةِ ؕ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَیْسَ لَهٗ

تمنّاں ''کلالہ'' غا بارہ ماں حکم دئے کہ جے کوئے اسو مڑد مر جئے جس غی کائے اولاد

وَلَدٌ وَّلَهٗۤ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ یَرِثُهَاۤ

نہ وے ہے اور اس غی اک بہنؔ وے ہے تاں اس ناں اس غی اڈّی وراثت ملّے غی، تے وہ پہائی اس بہنؔ غو وارث بنؔ جئے غو

اِنْ لَّمْ یَكُنْ لَّهَا وَلَدٌ ؕ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَیْنِ فَلَهُمَا

جے اس غی کائے اولاد نہ وے ہے ، تے جے بہنؔ دو ویں فر انھاں ناں

(۱۳۳) یعنی اللہ غو بندہ بنّوں، اس غا حکماں غی تابعداری کرنی یاہ کوئے عار، شرم تے شُبکی آلی گل نیہنہ بلکہ یاہ تے بہت بڑی فخر آلی، مان آلی تے بڈیار آلی گل ہے، فر حضرت عیسیٰؑ تے اللہ غا نیک فرشتا۔ جنھاں ناں لوک خدا غی خدائی ماں شریک کر غے انھاں غی عبادت کر رہیا ہیں۔ انھاں ناں خدا غو بندو بننؔ ماں تے خدا غی عبادت کرن ماں کس را شرم تے شُبکی آسکے!! ویہہ تے خوش ہی اس ماں ویں جے لوک انھاں ناں اللہ غا بندا کیہنہ، حدوں بدھ غے کجھ ہور نہ کیہنہ، بلکہ شرم تے شُبکی آلی گل تے یاہ ہے جے کوئے اللہ غو بندو بنن تے اس غا حکماں غی تابعداری کرن ماں عار سہئی کرے، اس ناں اللہ غی بندگی کرن ماں شرم آوے خیر! یہ سارا قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ ہی غی بارگاہ ماں حاضر ویں غا جت ایمان آلاؔں ناں تے اللہ اپنّی شان غے مطابق انھاں غو اجر دیئے غو، تے اپنّاں مخلص بنداں ناں اپنّاں خاص فضل نالؔ نوازے غو؛ ور اس غی عبادت تیں انکار کرن آلا، اس غو بندو بنن ماں شُبکی سمجھنؔ آلا جہنم ماں جیں غا اُت انھاں واسطے دکھ دینؔ آلو عذاب تیار رہے سبحان اللہ! کسا پیارا انداز نالؔ اہلِ کتاب تے باقی مشرکاں ناں انھاں غی غلط سوچ تیں اگاہ کیو جار ہیو ہے، انھاں غو خیال تھو جے بڑاں بزرگاں، ولیاں، نبیاں، خاصکر غے حضرت عیسیٰؑ تے فرشتاں ناں خدا غی عبادت غی کے لوڑ ہے! یہ تے اُچا رتبہ آلا لوک ہیں! انھاں ناں سمجھایو گیو جے اللہ تعالیٰ غی عبادت کرن ماں اللہ غا نیک بندا شُبکی نیہنہ سہئی کرتا شُبکی تے بدقسمت لوک سہئی کریں جنھاں نے دوزخ غو بالنؔ بنّوں ہے۔

(۱۳۴) سورت مکانؔ تیں پہلاں اک واری فر دنیا غاں ساراں انساناں ناں ویہہ کالا ویں یا گورا کسے رنگ، کسے خاندان تے قوم غا ویں، کسے ملک تے کسے مذہب غا ویں ساراں ناں وہ ہی پرانؔو بلاّو وتے واہی پرانی دعوت دتی جارہئی ہے جے تھارے کونؔے اللہ تعالیٰ غی اک اسی ''بُرہان'' یعنی دلیل آ گئی ہے جس توں بعد کسے شک شُبہ غی گنجائش نیہنہ رہئی، ہنؔ کسے کونؔے خدا غی بارگاہ ماں پیش کرن جگّو کوئے عذر بہانوں نیہنہ رہیو واہ ''بُرہان'' کے ہے؟ واہ نبیاں غا سردار رحمتِ عالم ﷺ غی سچّی ذات ہے جنھاں غی سچی تے سُچّی سیرت اور تعلیم نے ہر اوکھت ناں اسان بنّا چھوڑیو ہے تے انھاں غے نالو نالؔ انھاں غے صدقے اللہ نے انسان ناں اک نور تے اک لوء عطا فرمادتی ہے یاہ اللہ غی کتاب ہے جس نے دنیا ماں لوء ہی لوء تے چاننؔ ہی چاننؔ لا چھوڑی ہے، جس غا نور تے لوء ماں گمراہی غیں ابڑ گھلاؔں غا مقابلہ ماں ہدایت غی صاف سدی سڑک باندے با چھڑ دس رہئی ہے، ہنؔ فیصلو انسان غا اپنّاں ہتھاں ماں ہے کہ وہ گمراہی غی اُبڑ گھلاؔں ماں ٹھہلا، تر کہلاّ تے پہمل پُہوسا کھانا پسند کرے یا ہدایت غی صاف سدی سڑک ماں ایمان غی لوء تے نور ماں اپنّوں پینڈو کچھ لئے، فر اس گل غو نتیجو کھولؔ غے وضاحت نالؔ بیان فرمایو کہ جہڑو ہنؔ گمراہی غی ڈِنگی ٹہڈی گھلاؔں ماں ڈابو مارتو پھرے غو اس غو ٹھکانوں تے جہنم ہے ہی ہاں ویہہ خوش نصیب جہڑا اللہ غا اس چمکتا نورانی دین ناں قبول کر غے اللہ غی رسی ناں جفت کر غے نوڑ لیں بلکہ اسے نالؔ چمڑ جیں اور اللہ غی دتی وی اس لوء ماں اپنّوں سفر کچھنّوں شروع کر لیں ویہہ یاہ خوش خبری سنؔ لیں جے انھاں ناں یوہ سدو تیر رستو تھا جئے غو جس ماں نہ کدے کائے ڈنگ ہے تے نہ سوڑ! جہڑو بنداں ناں سدو خدا تو ڑی پہچادیئے غو چھیکڑ اللہ انھاں ناں اپنّی رحمت تے اپنّاں فضل نالؔ پہری وی

جنت ماں داخل کر دیئے غوجت وہ سب کجھ وہےغوجس غی انسان تاہنگ کر سکے سگوں اس غی تاہنگ تے اس غی سوچ تیں وی مُچ زیادہ نعمت ویں غیں۔﴿وَلَدَ یْنَامَزِ یْدٌ﴾ (ق/۳۵)
(۱۳۵) شروع سورت ماں وراثت غا بیان ماں یاہ گل پہلاں گذر رہئی ہے جے ﴿کَلَالَۃٌ﴾ اس آدمی ناں کہیو جے جس غو باپ وی نہ وہے تے اولاد وی نہ وہے اس حالت ماں جے کدے اس غا کھل بہنؔ پہائی ویں انھاں غو حصو تے شروع سورت ماں ہی بیان ہو گیو تھو، ور سکاں بہناں، پہائیاں غو حصواُت بیان نیہنہ ہوو وتھو، جس غا بارہ ماں صحابہ کرام غا سوال ور یاہ آیتِ پاک نازل ہوئی تے حافظ ابن کثیرؒ نے حضرت براء ابن عازبؓ غی یاہ گل وی نقل کی ہے جے یاہ آیت قرآن پاک ماں بالکل چھیکڑ غی ہے، اس ماں اسامیت غی وراثت غو حکم بیان ہو رہیو ہے جس غو باپ وی نہ وہے تے اولاد وی نہ وہے فر جے کدے اس غی اک سکی بہنؔ وہے فر اس ناں اس غی اڈّی وراثت لبھ جے غی باقی دو حصا دوجاں وارثاں چاچا وغیرہ ناں دتا جیں غا تے جے کدے اسامیت غیں بہنؔ دو یا دو تیں بدھ ویں فر وراثت غا ترے حصا کیا جیں غا تے دو حصا دواں بہناں ناں یا جتنی وی بہنؔ ویں غیں انھاں ناں دتا جیں غا اور باقی اک حصو دوجاں وارثاں ناں! تے جے کدے مرن آلاّ یا مرن آلی غی بہنؔ کوئے نہ وہے ور سکا پہائی ویں فر ساری وراثت پہائیاں ناں لبھ جے غی ویہہ آپس ماں بنڈ لیں غا، تے جے بہنؔ پہائی دوئے ویں فر دواں ناں وراثت لبھے غی تے ویہہ اپنّاں حصا اس را بنّاویں غا کہ پہائیاں ناں بہناّں تیں دوںوں حصو دتو جے غو آخر ماں فرمایو: اس تعلیم ماں تھارو ہی فائدو ہے اللہ غو کجھ فائدو نیہنہ اس نے تے یہ حکم اس گلوں کھول کھول غے بیان کیا ہیں تانجے تم گمراہ نہ ہوجیں؛ **فائدو:** یوہ حکم تے سکاں بہناں پہائیاں غو بیان ہوو وہے ور جے کدے اسامیت غا سکا بہنؔ پہائی تے نہ ویں لیکن متریرا یعنی باپ غی طرفوں ویں فر انھاں ناں وی اسے تفصیل غے مطابق وراثت بچوں حصو لبھے غو تے کھل بہناں پہائیاں اور سکاں بہناں پہائیاں غاں حصاں ماں اک ہور گل وی یاد رکھنؔ غی لوڑ ہے، جے کھل بہنؔ پہائی ناں وراثت بچوں اس ویلے حصو نیہنہ لبھتو جسو یلے مرن آلاّ غی کائے تہی موجود وہے جد کہ سکا بہنؔ پہائی پوت غی وجہ تیں تے محروم ہوجیں ور جسو یلے مرن آلاّ غو پوت کوئے نہ وہے چھڑی تہی موجود وہے اسی حالت ماں تہی ناں رواثت بچوں اپنّوں حصو دینؔ تیں بعد حدیث غی وجہ تیں جہڑو بچے اس بچوں سکا بہنؔ پہائی ناں حصو ملّے، فافہم! ۱۲/ جون ۱۹۹۹ء مطابق ۲۷ صفر ۱۴۲۰ھ سنٹرل جیل جموں بحالتِ اسارۃ بوقت شب ۱۱ بجے☆
(۱) سورت پاک غو ناں ''مائدہ'' آیت ۱۱۳ تے ۱۱۴ ماں آنؔ آلاّ ایکنؔ لفظ مَائِدَۃٌ ور ہے کیونجے ات مَائِدَۃٌ یعنی دستر خوان غو ذکر آیو ہے، جنہیں واہ سورت جس ماں خدائی دستر خوان غو ذکر آیو ہے اس سورت پاک غا نزول غا بارہ ماں کئیں روایت ہیں، ور اس گل ور ساراں مفسراں غو اتفاق ہے جے یاہ سورت ''مدنی'' ہے تے مدینہ غا آخری دور ماں نازل ہوئی ہے، اور علمأ نے سورت پاک غا مضمون ناں دیکھتاں ہویاں یوہ وی طے کیو ہے جے اس غیں کجھ آیت صلح حدیبیہ تیں بعد ۶ھ تے ۷ھ ماں نازل ہوئی ہیں تے کجھ فتح مکہ غا موقع ور ۸ھ ماں تے کجھ رحمتِ عالم ﷺ غا آخری حج غا موقع ور ۹ھ ماں نازل ہوئی ہیں، اس حج توں صرف اسی تہاڑا بعد آپؐ اس فانی دنیا تیں پڑدو فرما گیا تھا، تاں ہی تے حضرت عائشہؓ اور دوجا صحابہ کرامؓ فرمانویں ویں تھا جے سورت مائدہ قرآن پاک غی چھیکڑ غی سورت ہے، اس سورت ماں جس چیز ناں حلال بیان کیو گیو ہے اس ناں حلال ہی تے جس ناں حرام بیان کیو گیو ہے اس ناں حرام ہی سمجھو یعنی اس تیں بعد کوئے حکم منسوخ نیہنہ ہوو و (مستدرک حاکم، روح المعانی) اور حضرتِ عبداللہ ابنِ عمرؓ تے حضرت اسماء بنتِ یزیدؓ فرمانویں جے یاہ سورت اس ویلے نازل ہوئی تھی جسو یلے رحمتِ عالم ﷺ ایکنؔ سفر ماں عضباء ناں غی اونٹھنی ور سوار تھا، جس ناں قرآن کریم غا نازل ہونؔ غو اسو پہار لگو کہ واہ بے سرت ہو غے بیس گئی، تے آپؐ اونٹھنی وروں بُن لہہ آیا (مسند احمد) غالباً یوہ واقعو حجۃ الوداع غو ہے۔

اَلثُّلُثٰنِ مِمَّا تَرَكَ ؕ وَاِنْ كَانُوْۤا اِخْوَةً رِّجَالًا وَّنِسَآءً

اس غی وراثت بچوں تیجو تیجو حصو لبھے غو تے جے کئیں بہنؔ پہائی مڑد تے کالسریں ویں

فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ ؕ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ

تاں اک مڑد ناں دو کالسریاں غے برابر حصو لبھے غو اللہ تعالیٰ تھارا واسطے (یوہ حکم) کھول کھول غے بیان کرے

اَنْ تَضِلُّوْا ؕ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ ﴿۱۷۶﴾

تانجے تم گمراہ نہ ہوجیں تے اللہ تعالیٰ ہر اک چیز غو علم رکھنؔ آلو ہے (۱۳۵)

سُوْرَةُ الْمَآئِدَةِ مَدَنِیَّةٌ وَّهِیَ مِائَةٌ وَّعِشْرُوْنَ اٰیَةً وَّسِتَّ عَشَرَ رُكُوْعًا

سورتِ مائدہ مدینہ پاک ماں نازل ہوئی ہے تے اس ماں اک سو بیہہ آیت اور سولاں رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںؔ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اَوْفُوْا بِالْعُقُوْدِ ؕ اُحِلَّتْ

(۱) اے ایمان آلیو! اپنّاں وعدا پورا کرو (۲) تھارے واسطے حلال کیّا گیا

لَكُمْ بَهِیْمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا یُتْلٰی عَلَیْكُمْ غَیْرَ مُحِلِّی

ہیں مالؔ چوکھر علاوہ انھاں تیں جہڑا (اگے) تمناں دسیا جیں غا ور احرام غی حالت ماں

الصَّیْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ ؕ اِنَّ اللّٰهَ یَحْكُمُ مَا یُرِیْدُ ﴿۱﴾

شکار ناں حلال نہ سمجھو، بیشک اللہ تعالیٰ جو چاہوے سو حکم کرے (۳)

یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُحِلُّوْا شَعَآئِرَ اللّٰهِ وَلَا

اے ایمان آلیو! تم بے حرمتی نہ کرو اللہ تعالیٰ غی نشانیاں غی تے نہ

الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْیَ وَلَا الْقَلَآئِدَ وَلَاۤ

ادب آلاّ مہینہ غی، تے نہ حرم ماں قربانی ہونؔ آلاّ چوکھر غی تے نہ کنڈی آلاں چوکھراں غی جہڑا مکہ

آٰمِّیْنَ الْبَیْتَ الْحَرَامَ یَبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنْ رَّبِّهِمْ

ماں قربانی واسطے کھڑیا جیں تے نہ انھاں لوکاں غی جہڑا اپنّاں رب غا فضل تے رضا غی تلاش ماں

اس سورت پاک غا مضمون سورت نساء ناں رلتا ملتا ہیں، یعنی سورت نساء ہاروں اس سورت ماں وی آپسی معاملا، آپسی تعلقات تے اک مومن غی زندگی ماں پیش آنݨ آلاّ اہم اہم مسئلہ ہیں، مثلاً حج غا سفر غا اداب، اللہ تعالیٰ غا شعائر غو احترام، حرام تے حلال چیزاں غو بیان، اہلِ کتاب ناں کھاݨ پیݨ تے نکاح غا احکام، وضو، غسل تے تیمّم غو بیان، چوری، فساد تے بغاوت غا احکام، شراب تے جُوا غی حُرمت غو بیان اور قسم پہݨن غا کفارہ جسا فروعی مسئلا بیان ہو یا ہیں۔

وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ

ماں کعبہ شریف آرہیا ویں تے جسویلے تم احرام کھول لیں فر تم شکار کر سکیں (۴) تے کسے قوم غی اس گلوں۔

شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

دشمنی جے انھاں نے تم مسجدِ حرام تیں روکیا تھا۔ تمناں اس گل ور نہ ابھارے

أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا

جے تم حدوں بدھ جیں اور تم نیکی تے پرہیز گاری ماں اک دوجا غو اپرالو کرتا رُہو تے

تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ

گناہ اور ظلم ور اک دوجا غو اپرالو نہ کریو تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو یقیناً

اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿۲﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ

اللہ تعالیٰ سخت سزا دیݨ آلو ہے (۵) تھارا ور حرام کیّو گیو ہے موؤ وو جانور

وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ

تے بغتی رت تے سور غو ماس تے وہ جانور جہڑو اللہ تعالیٰ تیں علاوہ کسے ہور غے ناں کر دتو جئے

وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ

تے جہڑو گاٹو گھٹݨ ناں مرجئے تے جہڑو سٹ ناں مرجئے تے جہڑو رڑھ غے مرجئے تے جہڑو سنگ لگݨ ناں مرجئے

وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى

تے جس ناں درندو مار چھوڑے، ور جس ناں تم حلال کر لیں تے جہڑو کسے استھان ور چاہڑیو

النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ۚ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ ۗ

جئے (۶) تے حرام ہے جے تم تیراں غے ذریعے قسمت دیکھیں یہ سارا گناہ غا کم ہیں (۷)

الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا

اج کافر تھارا دین تیں نا امید ہو گیا ہیں تے تم

تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ ۚ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ

انھاں تیں نہ ڈریو اور میرے تیں ڈرتا رُہو اج میں تھارا واسطے دین کامل کر چھوڑیو ہے

(۲) یاہ سورت پاک پڑہتاں یاہ گل وی ذہن ماں رکھ لیݨی چاہئے! جے جسویلے یاہ سورت پاک نازل ہو رہئی تھی اس ویلے ایمان آلاں غو اپݨوں اک ملک وجود ماں آ گیو تھو، ہݨ ات کافراں غا ظلم و ستم ور صبر تے تحمل غی تعلیم دیݨ غی لوڑ نیہہ تھی بلکہ لوڑ اس ملک ماں عدل انصاف آلاّ قانون ناں نافذ کرن غی تھی، اسے کر غے سورت غا مُنڈ ہی توں ہر قسم غا وعداں معاہداں ناں پورو کرن غو حکم دتو جارہیو ہے، ویہہ وعدا پہانویں بنداں ناں کیا وا ویں یاوہ وعدو وہے جہڑو مومن بندو ایمان قبول کرتاں اپݨاں مالک، اپݨاں رب نال کرے، جے اے میر یا مالکا!! میں تیرو دین من لیو، ہوں تیرا دین غی قید ما آ گیو ہوں، میں اپݨی مرضی چھوڑ غے تیرا دین غی قید قبول کر لی ہے، ہݨ میری زندگی غو پَل پَل تیرا حکم غے مطابق گذرے غو، بس انھاں ساراں وعداں ناں جہڑا اس تیں پہلاں قرآن ماں بیان ہو گیا یا اس سورت ماں بیان کیا جارہیا ہیں ساراں ناں پورا کرن غو حکم دتو جارہیو ہے حضرت ابنِ عباسؓ نے یوہ سارو مفہوم ایکݨ ہی جملہ ماں بیان فرما دتو ہے، ویہہ فرمانویں: العهود التي بينكم وبين الله او بين الناس ،، ویہہ وعدا جہڑا انسان غے تے اللہ تعالیٰ غے بشکار ہیں تے ویہہ وعدا جہڑا آدمیاں غا آپس ماں ہیں،، (تنویر المقیاس)

(۳) مسیں اپر سورت نساء ماں یاہ گل گذری ہے جے یہودیاں غی نافرمانی غی وجہ تیں اللہ نے کجھ پاک چیز وی انھاں ور حرام کر چھوڑیں تھیں اس غا مقابلہ ماں ات فرمایو جارہیو ہے جے ایمان آلاں واسطے جتنی وی پاک چیز ہیں ویہہ ساریں اللہ نے حلال کر دتی ہیں کوئے پاک چیز حرام نیہہ بلکہ جہڑیں چیز حرام ہیں ویہہ یقیناً گندیں ہیں ناپاک ہیں تے انھاں ماں ویہہ خرابیں ہیں کہ جے کدے انسان ناں انھاں غو پتو چل جے تاں وہ آپے یاہ کہݨ ور مجبور ہو جے کہ انھاں ناں تے حرام ہی ہوݨوں لوڑیئے!۔ ﴿بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ﴾ ''انعام'' عربی ماں ماݨ چوکھر ناں کہیو جے جسماں عرب غا رواج غے مطابق چار چیز آویں تھیں (۱) اونٹھ، اونٹھنی (۲) گاں داند (۳) پہیڈ، ہنڈو (۴) بکرو بکری۔ تے ﴿بَهِيمَةٌ﴾ کہیو جے ہر اک چرن آلی چیز ناں دواں ناں جوڑ غے مطلب یوہ ہوو جے ماݨ چوکھر غا راؤں غو ہر اک جانور،، حلال ہے جس را مھیس، ہرن، بارہ سنگو، جنگلی گاں، جنگلی بکری وغیرہ ہر اک چرن آلو چھوکھر تے رحمت عالم ﷺ نے اس غی تفسیر اس را فرمائی ہے جے چار گُھراں آلاّ جانوراں بچوں جھاں ناں کتا جسا دو دند ویں جھاں ناݨ ویہہ چیر پھاڑ کریں یہ جانور حرام ہیں جس را کتو، گدڑ، شیر، رچھ وغیرہ باقی سارا حلال ہیں ہاں فر ان چرن آلاں بچوں وی کھوتو تے کچر خاص طور ور حرام کیا ہیں حالانکہ یہ چیر پھاڑ نیہہ کرتا تے اُڈݨ آلاں پکھیرواں بچوں جہڑا پنجاں ناݨ نوڑیں تے شکار کر غے کھائیں ویہہ حرام ہیں۔ جس را باجو، لدی، کاغ وغیرہ تے باقی حلال ہیں فر فرمایو جے ان حلال جانوراں بچوں وی ویہہ حرام ہیں جن غو ذکر اگے تیجی آیت ماں آرہیو ہے فر ان حلال جانوراں غو شکار کرنوں وی اس آدمی واسطے حرام ہے جس نے حج یا عمرہ غو احرام بنیو وو ہے آیت غا آخر ماں اک بڑا اہم نکتہ دراشارو فرمایو جے حلال جانور کیوں حلال ہیں تے حرام کہڑی وجہ تیں حرام قرار دتا گیا ہیں اس غی حقیقت تے بس اللہ تعالیٰ ہی جاݨے تے وہ جو چاہوے سو حکم دیئے بنداں غو کم تے صرف اپݨاں مالک غو حکم مݨوں ہے پہانویں سمجھ ماں آوے پہانویں نہ آوے ہاں! یاہ بکھری گل ہے جے اس غو کوئے حکم حکمت تیں سخݨوں نیہہ ہوتو۔

(٨) یاہ آیت ٩ ھ ماں اس ویلے نازل ہوئی جسو یلے رحمتِ عالم ﷺ آخری حج ادا فرما رہیا تھا تے آپؐ غے آسیں پاسیں چالیؔ ہزار تیں متا جانثار موجود تھا، اس ویلے اسلام غو یوہ لووپندو اک نرو یو جوان بوٹو بنٹیو وو تھو، مسلماناں ناں اللہ تعالیٰ غی رضا آلی زندگی گذارن واسطے اک کامل مکمل دین تے قانون لبھ گیو تھو، ایمان آلاں غی دنیا غا نقشہ ور اک اسی زبردست حکومت آ گئی تھی، جے ہُنؔ کسے کافراں مسلمان دراکھ پرت غے تکنؔ غی ہمت نیہنہ رہئی تھی، اور اسلامی قانون غیں آخریں دفعات وی کامل مکمل ہو غے نازل ہو گئیں تھی جن ماں نہ تے ہُنؔ اللہ تعالیٰ غی طرفوں کسے حکم غا منسوخ ہونؔ غی گل باقی تھی تے نہ تورات اور انجیل ہاروں یوہ خطرو تھو جے کوئے اس ماں اپنی مرضی غی تبدیلی کر دیئے غو کیونجے حفاظت غی ذمہ واری آپ اللہ تعالیٰ نے لی تھی، اسا وقت ماں فرمایو جا رہیو ہے جے اج کافر تھارے تیں مایوس ہو گیا ہیں، ہُنؔ انھاں ناں نہ تے یاہ امید رہئی جے ہم کسے مسلمان ناں مارگُٹ غے اسلام تیں پھیر لیاں غا، تے نہ کوئے شیطان دین ماں کجھ ہیر پھیر کرن غی ہمت کر سکے غو بلکہ اج تے ویہہ اس توں وی نا امید ہو گیا ہیں جے ہُنؔ کدے وی انھاں غا بُتاں غی جزیرۃ العرب ماں پوجا و ہے غی، لہٰذا ہُنؔ مسلماناں ناں کافراں تیں ڈرن غی کوئے لوڑ نیہنہ، لوڑ اللہ تیں ڈرن تے تقوو اختیار کرن غی ہے، ہچر توڑی ایمان آلاں ناں پرہیزگاری تے اللہ غو ڈر ہے انھاں ناں کسے غو کے ڈر! اج اللہ نے اپنٹوں کامل دین دے غے ایمان آلاں ور اپنٹی نعمت پوری کر چھوڑی ہے، تے اج جھڑی چیز حرام کی جا رہئی ہے واہ ہُنؔ قیامت توڑی حرام ہی رہ غی، یوہ حکم تبدیل ہونٹوں تے ممکن نیہنہ، ہاں! جے کدے کوئے اتنٹوں لاچار ہو جے کہ اس ناں حرام توں سِوا زندگی بچان واسطے وی کجھ نہ تھاوے، تاں وہ اتنٹوں حرام کھا سکے جس نالؔ زندگی بچ جے، اللہ تعالیٰ اسی مجبوری ماں حرام کھان غا اس گناہ ناں معاف کر دیئے غو کیونجے وہ تے ہے ہی معاف کرن آلو، مُچ مہربان!۔

(٩) اپر حرام چیزاں غو تفصیلی ذکر تھوُت آپ ہدروہی یوہ سوال پیدا و ہے تھو جے فر حلال کہڑیں کہڑیں چیز ہیں؟ بس یاہی گل صحابہؓ کرام نے وی رحمتِ عالم ﷺ کونٹوں پچھی تھی جس غو اس آیت ماں جواب دتو جا رہیو ہے جے کجھ اک ان گندی چیزاں ناں چھوڑ غے جن غو ذکر پہلاں ہو گیو ہے باقی ساریں پاک صاف چیز حلال ہیں، سوال ماں خاص طور ور یاہ گل تھی جے شکاری کتا غو ماریو و جانور حرام ہے یا حلال ہے؟ اس غو وی جواب ملّیو جے شکاری جانوراں یعنی کتا، باشا وغیرہ غو پکڑ یو و شکار جے کدے جیتو جیتو حلال کر لیو جے فر تے حلال ہی ہے! ور جے کدے حلال کرن تیں پہلاں ہی مر جے تاں وی ترے شرطاں نالؔ وہ حلال ہے (١) شکار کرن آلو جانور سکھایو وو ہے یعنی اس ناں یاہ مت و ہے کہ جس ویلے اس ناں شکار پچھے چھوڑیو جے اس ویلے وہ شکار پچھے دوڑ پوئے تے جسو یلے بلایو جے اس ویلے واپس مڑ آوے اور شکار ناں نوڑ غے آپ نہ کھائے بلکہ مالک واسطے لے آوے (٢) دوجی شرط یاہ ہے جے اس ناں بِسۡمِ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَکۡبَرَ پڑھ غے چھوڑیو جے یہ دو شرط قرآن ماں صاف لفظاں ماں آئی ہیں جن ور ساری امت غو اتفاق ہے، ور کجھ عالماں نے اک تیجی شرط یاہ وی بیان کی ہے جے شکار کرن آلو جانور شکار ناں زخمی وی کرے جس نالؔ رت بغے، خالی دب غے نالؔ جان نہ نکلے یاہ شرط قرآنِ پاک غا لفظ مِنَ الۡجَوَارِحِ توں سمجھی گئی ہے کیونجے اس غو بنیادی مطلب زخمی کرنوں ہی ہے۔ آیت غا آخر ماں اللہ تعالیٰ غو ڈر تے آخرت غو حساب یاد کروا غے اس بکھی اشارو کیو جے دنیا غی ان لڑتاں ماں تے شکار غا کاروبار ماں لگ غے کدے اپنٹی آخرت ناں تے آخرت غا لیکھاناں اور اللہ تعالیٰ ناں نہ پُھل جائیو۔

وَاَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِىۡ وَرَضِيۡتُ لَـكُمُ الۡاِسۡلَامَ

تے میں تھارے ور اپنٹی نعمت پوری کر چھوڑی ہے تے میں تھارے واسطے اسلام ناں دین غا طور ور پسند

دِيۡنًا‌ ؕ فَمَنِ اضۡطُرَّ فِىۡ مَخۡمَصَةٍ غَيۡرَ مُتَجَانِفٍ

کر لیّو ہے، تے جھڑو پُھکھ نالؔ نستو ہو جئے (اور وہ ان حرام چیزاں بچوں کجھ کھا لئے) جدکہ وہ گناہ در نہ ہڑتو

لِّاِثۡمٍ‌ ۙ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ‏ ﴿۳﴾ يَسۡـئَلُوۡنَكَ مَاذَاۤ

و ہے فر بیشک اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو، مچ مہربان ہے (٨) (اے نبیؐ) یہ تھارا کونٹوں پچھیں جے انھاں واسطے

اُحِلَّ لَهُمۡ‌ؕ قُلۡ اُحِلَّ لَـكُمُ الطَّيِّبٰتُ‌ ۙ وَمَا عَلَّمۡتُمۡ

کے کجھ حلال ہے تم فرما دیو: تھارا واسطے پاک چیز حلال کی گئی ہیں تے تھارا سکھایا وا شکاری جانوراں

مِّنَ الۡجَـوَارِحِ مُكَلِّبِيۡنَ تُعَلِّمُوۡنَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ

(غو شکار) جھڑا دوڑایا جیں تے جھاں ناں تم اللہ تعالیٰ غا دتا وا علم بچوں

اللّٰهُ‌ فَكُلُوۡا مِمَّاۤ اَمۡسَكۡنَ عَلَيۡكُمۡ وَاذۡكُرُوا اسۡمَ

سکھاویں لہٰذا ویہہ جس شکار ناں تھارا واسطے روک رکھیں اس ناں کھاؤ تے اللہ غو ناں اس جانور

اللّٰهِ عَلَيۡهِ‌ وَاتَّقُوا اللّٰهَ‌ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيۡعُ الۡحِسَابِ‏ ﴿۴﴾

ور لے لیا کرو! اور اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو بیشک اللہ تعالیٰ تاوٗلو ہی حساب لینؔ آلو ہے (٩)

اَلۡيَوۡمَ اُحِلَّ لَـكُمُ الطَّيِّبٰتُ‌ ؕ وَطَعَامُ الَّذِيۡنَ اُوۡتُوا

اج ساریں پاک چیز تھارا واسطے حلال کر دتی گئی ہیں تے اہلِ کتاب غو کھانٹوں

الۡـكِتٰبَ حِلٌّ لَّـكُمۡ وَطَعَامُكُمۡ حِلٌّ لَّهُمۡ‌ وَالۡمُحۡصَنٰتُ

تھارے واسطے حلال ہے اور تھارو کھانٹوں انھاں واسطے حلال ہے تے (اسے را تھارا واسطے جائز ہیں) ایمان آلیں

مِنَ الۡمُؤۡمِنٰتِ وَالۡمُحۡصَنٰتُ مِنَ الَّذِيۡنَ اُوۡتُوا

پاک دامن کانٹریں تے انھاں لوکاں غیں پاک دامن کانٹریں جھاں ناں تھارے تیں

الۡكِتٰبَ مِنۡ قَبۡلِكُمۡ اِذَاۤ اٰتَيۡتُمُوۡهُنَّ اُجُوۡرَهُنَّ

پہلاں کتاب دتی گئی تھی جدکہ تم انھاں ناں انھاں غا مہر دے دیں

مُحْصِنِیْنَ غَیْرَ مُسٰفِحِیْنَ وَلَا مُتَّخِذِیْٓ اَخْدَانٍ ؕ

(تے) تم انھاں ناں نکاح غی قید ماں لیانویں چھڑی مستی نہ ماریں تے نہ چھپ لک غے دوستی لانویں

وَمَنْ یَّکْفُرْ بِالْاِیْمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهٗ وَھُوَ فِی

تے جھڑو ایمان تیں بعد کفر کرے اس غو تے کیّو کرایو سب برباد ہو گیو تے وہ آخرت

الْاٰخِرَۃِ مِنَ الْخٰسِرِیْنَ ۝۵ یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا

ماں گھاٹا ماں رہن آلاں ماں وہے غو (۱۰) اے ایمان آلیو ! جسویلے

قُمْتُمْ اِلَی الصَّلٰوۃِ فَاغْسِلُوْا وُجُوْھَکُمْ وَاَیْدِیَکُمْ

تم نماز واسطے اٹھیں تاں تم اپنوں منہ تے اپناں ہتھ کھنیاں سمیت

اِلَی الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوْا بِرُءُوْسِکُمْ وَاَرْجُلَکُمْ اِلَی

تھو لیو ، تے اپناں سر غو مسح کر لیو ، تے اپناں پیر گٹاں توڑی

الْکَعْبَیْنِ ؕ وَاِنْ کُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّھَّرُوْا ؕ وَاِنْ کُنْتُمْ

تھو لیو ! تے جیکدے تم ناپاکی غی حالت ماں ویں تاں نہا غے پاک ہوجاؤ ، ور جیکدے تم

مَّرْضٰٓی اَوْ عَلٰی سَفَرٍ اَوْ جَآءَ اَحَدٌ مِّنْکُمْ مِّنَ الْغَآئِطِ

ماندا ویں یا تم سفر ماں ویں یا تھارے بچوں کوئے پیشاب پھر غے آیو وہے

اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوْا مَآءً فَتَیَمَّمُوْا صَعِیْدًا

یا تم بیویاں ناں مل غے آیا ویں فر تمناں پانٖی نہ لبھے تاں تم پاک مٹی ناں تیمّم

طَیِّبًا فَامْسَحُوْا بِوُجُوْھِکُمْ وَاَیْدِیْکُمْ مِّنْهُ ؕ مَا یُرِیْدُ

کرلیو ، یعنی اس ناں اپناں منہ تے ہتھاں غو مسح کرلیو اللہ تعالیٰ تھارے

اللّٰهُ لِیَجْعَلَ عَلَیْکُمْ مِّنْ حَرَجٍ وَّلٰکِنْ یُّرِیْدُ

اپر کائے تنگی نیہنہ کرنی چاہتو ، بلکہ وہ تمناں پاک

لِیُطَھِّرَکُمْ وَلِیُتِمَّ نِعْمَتَهٗ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُوْنَ ۝۶

کرنوں چاہوے تے تھارے اُپر اپنی نعمت پوری کرنی چاہوے تانجے تم (اس غو) شکر کریں (۱۱)

(۱۰) یعنی جس رااج دین مکمل ہوگیو اس رااج تھارے واسطے ساریں پاک چیز حلال کردتیں ہیں تے اہلِ کتاب غو کھانوں یعنی انھاں غو حلال کیو و جانور وی تھارے واسطے حلال ہے ور ات علمأ کرام نے قرآن حدیث ور غور کر غے یاہ شرط وی لائی ہے جے ویہہ اہلِ کتاب اپناں مذہب ناں منتاویں، خدا غا منکر ''دھریہ'' قسم غا نہ ویں تے حلال وی اللہ غو ناں لے غے کریں، کسے ہور غا ناں ور نہ کریں کیونجے اللہ غا ناں توں سوا کسے ہور غو ناں لے غے تے جے کدے مسلمان ذبح کرے وہ وی حرام ہی وہے فر اہلِ کتاب غو غیر اللہ غا ناں ور ذبح کیو و حلال کس راہو سکے!! اہلِ کتاب غا ذبح کیا وا جانور غے ناں ناں یوہ حکم وی بیان فرمادتو جے اہلِ کتاب غیں پاک دامن کانٔسریں وی ایمان آلاں واسطے حلال ہیں جدکہ مہر دے غے اعلانیہ طور ور نکاح کیو جے، چھپ لُک غے دوستی نہ لائی جاتی وہے اور ساری زندگی واسطے نکاح کیو جے چھٹ گھڑی غی مستی مارن تے بدکاری کرن غو کاروبار نہ وہے ؛ اس اجازت غے ناں ناں قرآن پاک نے اک دڑو وی دتی کہ ''جھڑو ایمان تیں بعد کفر کرے اس غو تے کیو کرتا یو سب برباد ہوگیو تے وہ آخرت ماں سخت خسارہ ماں جا پیو'' یعنی اہلِ کتاب ناں نکاح کرتاں ایسو نہ وہے جے تم اپناں دین ایمان تیں ہی ہتھ تھو بیسیں اور ویہہ یہودی یا عیسائی کانٔسریں تمناں دین اسلام توں بیزار کر چھوڑیں یا تھارا پکا عقیدا ماں درمک لا چھوڑیں یا خدا نہ کرے تمناں اپناں باطل عقیداں در ہی چھک لیں سگوں علمأ کرام نے تے ات توڑی فرمایو جے اس آیت ماں اس آدمی واسطے وی دڑ ہے جھڑو قرآن غی اس اجازت تیں ناجائز فائدو چک غے اُن اہلِ کتاب کانٔسریاں ناں نکاح کرے جھڑیں اصل ماں اپناں مذہب عیسائی یا یہودی ناں منتیں ہی نہ ویں، نہ اسمانی کتاباں ور ان غو ایمان وہے چھڑی عیسائی یا یہودی قوم غی ویں جس رااجکل غا عیسائی تے یہودی ہیں کہ ویہہ اصل ماں تے خدا غا منکر ''دھریہ'' ہیں باقی عیسائیت یا یہودیت ناں ان غو تعلق صرف خاندانی ہے، اسے گلوں اج غا اہلِ کتاب - یہودیاں تے عیسائیاں - غے گھر رشتو کرنوں سارا عالم ناجائز سمجھیں کیونجے یہ اہلِ کتاب اپناں مذہب توں بیزار ہیں، فر قرآنِ پاک نے ''پاک دامن'' ہون غی وی اک شرط رکھی ہے جھڑی اج ان لوکاں ماں سروں ہے ہی نیہنہ۔

(۱۱) یاہ آیت قرآن شریف غی احکام آلی آیتاں ماں بڑی اہم ہے کیونجے اس اک ہی آیت ماں اللہ تعالیٰ نے وضو، غسل، تے تیمّم ترے چیزاں غو حکم بیان فرمایو اللہ تعالیٰ غی اپناں بنداں ور یاہ بہت بڑی نعمت ہے کہ اس نے اپناں فضل ناں بنداں ناں کامل مکمل شریعت عطا فرمائی ہے جس ور چل غے نسان اپناں مالک غی رضا کھٹ سکے، اس غو یوہ تقاضو تھو کہ انسان اپناں مالک غو شکر ادا کرتو، اس غی شکر گزاری ماں سجدہ ماں ڈھہ پیتو، ور اس غی بارگاہ ماں حاضری واسطے انسان اپناں آپ ناں کسرا کسرا تیار کرے؟ اس غو علم تے انسان کولے نیہنہ تھو، اس آیت ماں اللہ پاک نے اپناں بنداں ناں بارگاہ ماں حاضر ہون غا ادب تے جاچ دسی ہے، جے تم میری بارگاہ ماں صاف سُچا ہو غے آوٗ کہ جسناں وضو نہ وہے وہ وضو کر غے پاک صاف ہوجے تے جس ور غسل چڑھیو وو وہے وہ چنگی طرح صاف ستھرو ہو غے آوے، تے جیکدے وضو، یا غسل واسطے پانی نہ لبھے جس را سفر ماں اکثر نیہنہ لبھتو یا کوئے بندو پانی استعمال ہی نہ کر سکے جس را کہ بیمار وہے فر اسا مجبور بندا ناں پاک مٹی ناں - جھڑی ہر جگہ لبھ جے تے ہر آدمی اس ناں استعمال وی کر سکے، اسو آدمی تیمّم کر لئے ؛ تیمّم غو طریقو سورۂ نساء ماں پہلاں گزر گیو ہے دیکھو

حاشیہ (۴۱) فر تیمّم غی حکمت دسی جے اللہ تعالیٰ تے اصل ماں ان ''بہاناں'' ناں تمناں پاک تے سچو کرنوں چاہوے، وہ اپناں بنداں ناں تنگی تے پریشانی ماں نیہنہ سٹنوں چاہتو سبحان اللہ! مالک اپناں بنداں ور کتنوں مہربان ہے ذری غور کرو! جھڑیں ناپاکیں گھڑیں گھڑیں پیش آجیں جس را پیشاب چھاڑو، ہوا نکلنی وغیرہ انھاں ور غسل کرن غو حکم نیہنہ بلکہ چھڑا وضو غو! تے غسل غو حکم بس انھاں ناپاکیاں ور ہی دتو جھڑیں کدے کدائیں پیش آجیں جس را بیوی ناں ملاقات، یا احتلام وغیرہ فر اس غو کرم تے دیکھو! کہ اس ظاہری وضو غسل آلی پاکی ور اندر غی پاکی غو وی وعدو فرمالیو، رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں! جھڑو چنگی طرح (سنت غے مطابق) وضو کرے اس غا جسم توں وضو غے ناں ناں اک اک خطا نکلتی جے ات توڑی جے نُواں غے ہیٹھوں وی گناہ نکل جیں (بخاری مسلم) اک دو جا موقع ور آپؐ نے ہتھ، بانھ، منہ پیر اک ہنگا غو ناں

لے غے فرمایو جے وضو غے ناں ناں ان توں کیا واسارا گناہ معاف ہوجیں ات توڑی جے وضو کرن آلو ساراں گناہاں تیں پاک ہو غے نکل آوے (مسلم شریف) فر یوہ وی تے اس غو کرم ہی ہے جے اس نے اِس نکاجییا عمل ناں پاک ہوݨ واسطے سُدّ و من لیو ورنہ اس غی بارگاہ ماں جاݨ تے اس غو پاک ناں لیݨ واسطے تے ہزاراں واری گلاب ناں منہ، تے جیبھ تھوݨی وی گھٹ تھی۔ع-- ہزار بار بشویم دہن زمشک و گلاب- ہنوزِ نامِ توگفتن کمالِ بے ادبی است؛ فر اس غا کرم غی بدلارتے دیکھو! جے کدے پاݨی نہ لبھے تاں مٹی ناں تیمّم کرن ناں ہی پاک ہوݨ واسطے کافی من لیو، ان فضلاں تے کرماں توں بعد فرمایو: یہ سارا احسان اسے گلوں کیا تانجے تم پاک صاف ہوجیں اور اللہ تھارے اُپر اپݨی نعمت مکمل کر دیئے تانجے تم اس غو شکر ادا کریں، اس آیت غو شانِ نزول یوہ بیان ہو یو ہے جے اکیݨ سفر ماں جسویلے ''بیداء'' ناں غی اک جگہ ور اسلامی لشکر نے کجھ دیر واسطے لاہنی کی تے اُت حضرتِ عائشہ صدیقہؓ جہڑیں رحمتِ عالم ﷺ غے ناں تھیں- غو ہار گم گیو جس غی تلاش ماں سارا لشکر ناں ات اٹکݨوں پے گیو، تے ہار لوڑتاں نماز غو ویلو ہو گیو، ور اس جگہ پاݨی بالکل نیہنہ تھو، نہ لشکر کوݨے پانی تھو اس ور لوک مچ پریشان ہو گیا چھیکڑا تے ہی اللہ تعالیٰ نے تیمّم غو یوہ حکم نازل فرمایو اس تیں بعد صحابۂ کرام تے رحمتِ عالم ﷺ نے تیمّم کر غے نماز ادا فرمائی (بخاری شریف)

(١٢) یعنی اللہ تعالیٰ غی ان نعمتاں غو مطالبو ہے جے ہُݨ تم اس غیں ساریں نعمتاں ناں خاصکر غے اِس بڑی نعمت ناں- جے اس نے تمناں دنیا تے آخرت غی کامیابی غو رستو دسیو ہے یاد رکھو تے اللہ تعالیٰ ناں کیا واعداں ناں پورا کرو! ور اس وعدہ تیں ات کہڑو وعدو مراد ہے؟ حضرتِ عبداللہ ابنِ عباسؓ تے ہور مچ سارا صحابۂ کرام تے یاہ گل کیہنہ جے ات وہ وعدو مراد ہے جہڑو صحابۂ کرام بیعت ہوتے ویلے رحمتِ عالم ﷺ ناں کریں تھا جے ہم ہر حال ماں رسول خدا ﷺ غی اطاعت کراں غا، تنگی ماں وی تے پریشانی ماں وی، ان گلاں ماں وی جہڑیں ہم ناں چنگی لگیں تے انھاں ماں وی جنھاں ناں مھارو دل اوکھی سہئی کرے، (ابنِ کثیر) رہئی یاہ گل جے یوہ وعدو تے حضور ﷺ ناں وے تھو، فر اس ناں اللہ تعالیٰ ناں کیو وو وعدو کیوں کہیو گیو ہے؟ تے اصل گل یاہ ہے جے رحمتِ عالم ﷺ ناں کیا واعدا وی اپݨی اہمیت تے عظمت غا لحاظ ناں اللہ تعالیٰ ناں کیا واعدا شمار ویں جس را سورت فتح ماں اس غو اعلان کیو گیو ہے (قرطبی) تے کجھ علمائے کرام فرمانویں جے ات وہ وعدو مراد ہے جہڑو ہر مسلمان ایمان قبول کرتے ویلے اپݨاں مالک ناں کرے جے ہُݨ ہوں اپݨی زندگی غو ہر پل خدا غا حکم غے ماتحت گذاروں غو (البحر المحیط) آخر ماں اللہ تعالیٰ غا تقوا غو حکم دے غے احساس دوایو جے اس وعدہ ناں اخلاص ناں ادا کرن واسطے اس گل غی لوڑ ہے جے انسان ہر ویلے اپݨاں مالک توں ڈرتو رہ اور یقین رکھے جے وہ میراں دل غاں رازاں تے پہیتاں تیں واقف ہے۔

(١٣) یعنی جن لوکاں ناں ایمان غی یاہ قیمتی دولت نصیب ہوگئی، ویہہ ہُݨ اپݨاں مالک غا اک اک حکم ناں پورو کرن واسطے لک بن لیں، زندگی غا ہر موڑ ور اس غو حکم پورو کر غے اپݨاں ایمان غو عملی ثبوت دسیں، تے اللہ تعالیٰ غا حقوق غے ناں ناں بنداں غا حق وی اس را ادا کریں کہ ہر معاملہ ناں عدل انصاف غو لحاظ رکھیں، عدل انصاف ناں سچی گواہی دیݨ واسطے ہر ویلے تیار رہینہ، ات توڑی کہ جے کدے جانی دشمن غو معاملو وی ایمان آلاں کوݨے آجے فر انھاں ناں اس غو نمیڑو کرنوں پوے، یا اس غا بارہ ماں اکھیں ڈٹھی کائے گواہی دیݨی پوئے تاں ایمان آلاں ناں اس غی دشمݨی سچ تے انصاف غا رستہ تیں ذری اِیاں اُواں نہ کرے، بلکہ وہ دشمݨ جہڑو جان تیں بدھ دین غو دشمن تے خدا غو دشمن کافر وہے اس غی دشمݨی وی ایمان آلاں غے ہتھوں انصاف غا پلو نہ چھڑکا سکے؛ اس موقع ور علامہ قرطبیؒ نے فرمایو جے آیت توں یاہ گل ثابت ہوگئی کہ کافر غو کفر وی اس ناں عدل انصاف کرن ماں رکاوٹ نیہنہ بݨ سکتو (تفسیر قرطبی) اگے اس عدل انصاف غی یاہ حکمت بیان فرمائی جے اس ناں انسان ماں تقویٰ تے پرہیز گاری غیں صفت پیدا ویں مومن ناں عملی زندگی ماں اپݨاں ایمان ور ثابت رہݨ واسطے اسے پرہیز گاری اور تقویٰ ہی غی لوڑ ہے، نالے اس یقین غی ضرورت ہے جے ہوں جو کجھ کر رہیو ہاں وہ میرا مالک غی نظراں ماں ہے، اساں مومناں واسطے اللہ تعالیٰ بخشش ناں بہت بڑا اجر غو وعدو کرے، تے ویہہ لوک جہڑا خدا غیں ان پاک سچیں سچیں آیتاں ناں چھُوٹھیں کہہ غے زندگی اپݨی مرضی ور گذارنی چاہویں انھاں ناں دوزخ غی بلتی

وَاذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيْثَاقَهُ الَّذِيْ وَاثَقَكُمْ

تے اللہ تعالیٰ غی واہ نعمت یاد کرو جہڑی تھار اور ہوئی ہے تے اس غا اس وعدہ ناں (وی) جہڑو اس نے تھارے ناں کیو

بِهٖٓ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ

وو ہے جسویلے تم نے کہیو تھو جے ہم نے سݨ لیو تے ہم نے من لیو، اور اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو بیشک اللہ

عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ﴿۷﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

دلاں غاں پہیتاں ناں وی خوب جاݨے (١٢) اے ایمان آلیو ! تم

كُوْنُوْا قَوّٰمِيْنَ لِلّٰهِ شُهَدَآءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ

اللہ تعالیٰ واسطے کھلا ہو جاݨ آلا (تے) انصاف ناں گواہی دیݨ آلا بݨ جاؤ تے کسے قوم غی دُشمنی

شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوْا اِعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ

تمناں اس گل ور نہ ابھارے جے تم انصاف نہ کر سکیں، تم عدل انصاف کرو ! وہ تقویٰ تیں

لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿۸﴾

مچ نیڑے ہے تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے؛

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَهُمْ

جہڑا لوک ایمان لیا یا تے انھاں نے چنگا عمل کیا اللہ نے انھاں ناں وعدو کیو وو ہے جے انھاں واسطے

مَّغْفِرَةٌ وَّاَجْرٌ عَظِيْمٌ ﴿۹﴾ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا

بخشش تے بہت بڑو اجر ہے ؛ تے جنھاں لوکاں نے کفر کیو اور مھاری آیتاں ناں

بِاٰيٰتِنَآ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ﴿۱۰﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا

چھُوٹھیں کہیو اسا لوک تے دوزخی ہیں (١٣) اے ایمان آلیو !

اذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَّبْسُطُوْٓا

تم اپݨے اُپر اللہ تعالیٰ غو وہ احسان یاد کرو، جسویلے کجھ لوکاں نے تھارے اُپر ہتھ چاݨ غو

اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ

پکّو ارادو کر لیو تھو فر اللہ نے انھاں غا ہتھ تھارے تیں روک لیا، تے تم اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو!

اگ توں اگاہ کر دیئے، فر فیصلو انسان غا ہتھ ماں رکھے کہ وہ خدا غی فرمانبرداری آلی زندگی گذار غے جنت غو مستحق بنٹوں چاھوے یا اس غی نافرمانی کر غے اپنٹاں آپ ناں دوزخ واسطے تیار کرے **فائدو:** عدل انصاف غا حکم آلی یا ہی آیت اس توں پہلاں پنجماں سپارہ غا آخر ماں وی گذری ہے قرآن شریف غی حکمتاں غا ڈنگا سمندر ماں چُبی مارن آلاں کجھ بزرگ فرمانویں جے انسان ناں حق اور انصاف غا رستہ تیں دو چیز ہٹا سکیں اک کسے غی محبت غی رعایت دوجے دشمنی غی لہر پیچماں سپارہ آلی آیت ماں یوہ حکم پہلی مناسبت ناں ہے تے ات دوجی مناسبت ناں !۔

(۱۴) عام نعمتاں تیں بعد ہُنڑں اک خاص نعمت یاد کروائی جارہئی ہے، کہ اس وقت ناں یاد کرو جسویلے کجھ لوکاں نے حملو کر غے اک ہی واری دنیا تیں تھارو ناں نشان اکلانڑں غو پکو ارادو کر لیو تھو ور اللہ نے ایمان آلاں ناں انھاں تیں بچا غے اپنٹی قدرت ناں اسلام تے مسلماناں ناں ہی غلبو عطا فرمادتو ور یہ تھا کونڑں لوک؟ تے یاہ کد غی گل ہے؟ اس بارہ ماں مفسراں غی تحقیق کئی کئی ہے کجھاں غو خیال ہے جے اشارو مکہ غا مشرکاں ور ہے، کجھ کیہنہ جے مدینہ پاک غا یہودیاں یا منافقاں ور ہے تے کجھ علمائ نے خاص خاص کُوئی واقعہ بیان کیا ہیں جنھاں ور اس آیت ماں اشارو ہے، ور بڑی سُہنٹی گل علامہ آلوسیؒ غی لگے جہڑا فرمانویں جے آیت انھاں ساراں واقعاں تیں بعد نازل ہوئی ہے لہذا ات ساراں ور ہی اشارو ہو سکے، ور اسلام اس واقع ور وی اپنٹاں منڑں آلاں ناں کسے قسم غا بڈیار یا فخر غی اجازت نیہنہ دیتو بلکہ اللہ توں ڈرتاں رہنڑں تے اللہ ور توکل کرن غو حکم دیئے!

(۱۵) مسلماناں ناں اللہ ناں کیا وا ''کلمہ توحید'' آلا وعدہ ناں یاد کروا غے ہُنڑں اس وعدہ لینڑں تے وعدہ پورا کرن غی تاریخی مثال پیش کی جارہئی ہے جے یوہ وعدو ہم نے چھڑ واج مسلماناں کوئوں ہی نیہنہ لیو بلکہ اس امت تیں کئیں سو سال پہلاں دنیاں غی مشہور قوم بنی اسرائیل کوئوں وی لیو تھو، فر جنھاں نے وعدو پورو کر غے اللہ غا فرمانبردار ہونڑں غو ثبوت پیش کیو انھاں ناں تے دنیا آخرت غی کامیابی نصیب ہوئی ور جنھاں نے وعدو پہنڑں چھوڑیو یا خدا غا حکماں ناں بسار بیٹھا انھاں ناں آخرت غا عذاب تے دنیا غی کھجلی تین سوا کجھ نیہنہ لبھو، بنی اسرائیل کوئوں یوہ وعدو وی اللہ نے نبیاں غے ذریعہ لیو تھو فر انتظامی کماں واسطے انھاں غاں قبیلاں غی تعداد غا لحاظ ناں انھاں ور باراں نگران یا مقدم مقرر کیا تھا جن غی یاہ ذمہ واری تھی جے ویہہ آپ وی دین ور عمل کریں تے اپنٹاں ماتحت اپنٹاں خاندان ناں وی اس غو پابند بناویں، ات اس وعدہ غیں موٹیں موٹیں پنج گل بیان ہوئی ہیں (الف) نماز قائم رکھیو (ب) زکوٰۃ دیتا رہیو (ج) میراں ساراں رسولاں ور ایمان لیائیو (د) ساراں نبیاں ور ایمان لیا غے جان مال ناں انھاں غی مدد کرتا رہیو (ھ) اور خدا تعالیٰ ناں چنگو قرض دیتا رہیو یعنی زکوٰۃ تیں علاوہ وی دین غا کماں ماں تے محتاجاں غی ضرورت ماں اخلاص ناں صرف اللہ تعالیٰ غی رضا واسطے اپنٹی نیک کمائی بچوں صدقو خیرات کرتا رہیو اور اس صدقہ خیرات غا ثواب ور اس را یقین رکھیو جس را کہ تم نے قرض دتو وو ہے بس جس را قرض واپس لبھے اس را تم ناں اس غو ثواب ضرور لبھے غو ان وعداں غا توڑ چَھاڑن ور بنی اسرائیل ناں بخشش تے نعمتاں پَہری جنت غو وعدو ہو وو ناں یوہ وعدو جے فر دنیا ماں وی اللہ غو فضل، اس غی رحمت تے مدد تھارے ناں وہے غی ور جہڑو بدقسمت اس پکا وعدہ تیں بعد وی کفر کرے، اپنٹاں وعدہ تے آخرت ناں بسار غے چار تہاڑا غی عیش پچھے پے جے اس واسطے یوہ اعلان وی ہو وو جے فر وہ سمجھ لئے کہ وہ جنت ماں جانڑں آلا صاف سدا سُخلا بلکہ سولا رستہ تیں پُہل غے اُن ڈنگاں، ترڈاں تے اُبڑ گہلاں ماں پے گیو ہے جن بچوں ہر ایکنڑں غو سرو جہنم غی ڈنگی کھات ماں ہی جے۔

(۱۶) یعنی چھیکڑ و اہی گل ہوئی جس توں انھاں ناں پہلے دن ڈرایو گیو تھو، انھاں نے دنیا پچھے پے غے اپنٹوں یوہ پکو وعدو تروڑ چھوڑیو، فر انھاں ناں اللہ نے آخرت تیں پہلاں دنیا ماں وعدو توڑن غی یاہ سزا دتی جے ان ور لعنت کر دتی یعنی ویہہ اللہ غی رحمت تیں دور ہو گیا، تے ان غا دل باٹا بنٹا چھوڑیا! اسا باٹا کہ ہُنڑں ان ماں سچی گل جا ہی نیہنہ سکتی بلکہ اللہ غا اس پاک کلام غو وی انھاں ور کُجھ اثر نیہنہ ہو تو جہڑو پہاڑاں ناں سنایو جے تے ویہہ وی پھنجڑ پھنجڑ ہو جیں، ہُنڑں تے اِنھاں غو یوہ حال ہو گیو ہے کہ جہڑیں نصیحت انھاں ناں کیگیئں تھیں یہ انھاں تیں فائدو کے چکتا انھاں ناں سروں ہی بسار بیٹھا ہیں بلکہ ان غا ٹھیٹھ پوٹاں

لا یحب اللہ — المآئدۃ ۵

ع ۳

وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۱﴾ وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ

اور ایمانڑں آلاں ناں اللہ تعالیٰ ور ہی پُہروسو کرنوں لوڑیئے ! (۱۴) تے یقیناً اللہ تعالیٰ نے

مِيْثَاقَ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ ۚ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ

بنی اسرائل کوئوں پکّو وعدو لیّو تھو تے ہم نے انھاں بچوں ہی باراں مقدم مقرر

نَقِيْبًا ۭ وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّىْ مَعَكُمْ ۭ لَىِٕنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ

کیّا تھا، تے اللہ تعالیٰ نے فرمایو تھو بیشک ہوں تھارے ناں ہوں جے تم نماز غی پابندی کریں غا،

وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِيْ وَعَزَّرْتُمُوْهُمْ وَ

تے زکوٰۃ دیتا رہینہ غا اور میراں رسولاں ور ایمان لیانویں غا ناںے انھاں غی مدد کریں غا تے

اَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ

تم اللہ ناں چنگی طرح قرض دیتا رہینہ غا تاں ہوں ضرور تھارا گناہ ملّت کر چھوڑوں غو

وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۚ

تے ضرور تمنّاں (جنت غاں) ان باغاں ماں داخل کروں غو جن غے ہیٹھ نہر بگتیں ویں غیں

فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاۗءَ

فر جہڑو تھارا بچوں اس تیں بعد وی کفر کرے غو وہ تے سِدّا رستہ تیں یقیناً

السَّبِيْلِ ﴿۱۲﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِّيْثَاقَهُمْ لَعَنّٰهُمْ وَجَعَلْنَا

ٹپلڑں گیو (۱۵) فر اس گلوں جے انھاں نے وعدو توڑیو ہم نے انھاں ور لعنت کر دتی تے ہم نے انھاں

قُلُوْبَهُمْ قٰسِيَةً ۚ يُحَرِّفُوْنَ الْكَلِمَ عَنْ مَّوَاضِعِهٖ ۙ وَ

غا دل باٹا کر چھوڑیا، ویہہ (اللہ غا) کلام ناں اپنٹی جگہ تیں بدلا چھوڑیں تے

نَسُوْا حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوْا بِهٖ ۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلٰي

جہڑیں نصیحت انھاں ناں کی گئیں تھیں ویہہ ان غو بڑو حصو بسار گیا (۱۶) اور تھاں بچوں کجھ اک لوکاں تیں سوا تمنّاں نت

خَاۗىِٕنَةٍ مِّنْهُمْ اِلَّا قَلِيْلًا مِّنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ

انھاں غی کسے نہ کسے خیانت غو پتو چلتو ہی رہ غو، خیر! تم انھاں ناں معاف کر چھوڑو تے

اصْفَحْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۳﴾ وَمِنَ الَّذِيْنَ

او جانی کر دیو ! بیشک اللہ تعالیٰ احسان کرن آلاں ناں پسند کرے (۱۷) تے جہڑا لوک (اس را)

قَالُوْٓا اِنَّا نَصٰرٰٓى اَخَذْنَا مِيْثَاقَهُمْ فَنَسُوْا حَظًّا مِّمَّا

کیہنہ جے ہم نصرانی ہاں ہم نے انھاں کولوں وی پکو وعدو لیو تھو فر جہڑیں نصیحت انھاں ناں کی گئیں تھیں انھاں نے (وی)

ذُكِّرُوْا بِهٖ ۠ فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاۗءَ اِلٰى

ان غو بڑو حصو بسار چھوڑ یو ، تاں ہم نے قیامت توڑی انھاں ماں دُشمنی تے کرودھ غی

يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ۭ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوْا

اگ لا چھوڑی تے تاولاں ہی اللہ تعالیٰ انھاں ناں دس دئے غو جو کجھ ویہہ

يَصْنَعُوْنَ ﴿۱۴﴾ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ قَدْ جَاۗءَكُمْ رَسُوْلُنَا

کرتا رہیا ہیں (۱۸) او اہلِ کتاب ! بیشک تھارا کولے مھارا رسول آ گیا ہیں

يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيْرًا مِّمَّا كُنْتُمْ تُخْفُوْنَ مِنَ الْكِتٰبِ

جہڑا اچ ساریں ان گلاں ناں کھول کھول غے بیان کریں جہڑیں کتاب بچوں تم چھپاویں ویں تھا

وَيَعْفُوْا عَنْ كَثِيْرٍ ڛ قَدْ جَاۗءَكُمْ مِّنَ اللّٰهِ نُوْرٌ وَّكِتٰبٌ

تے کتنیں ہی گلاں تیں ویہہ درگذر کرتا رہینہ (۱۹) یقیناً تھارے کولے اللہ غی طرفوں اک لوء تے واضحہ

مُّبِيْنٌ ﴿۱۵﴾ يَّهْدِيْ بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهٗ سُبُلَ

کتاب آ گئی ہے ؛ اللہ تعالیٰ اس نالؔ انھاں ناں سلامتی آلا رستہ دسے جہڑا اس غی رضا پچھے

السَّلٰمِ وَيُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ بِاِذْنِهٖ

چلیں ، تے وہ انھاں ناں اپناں حکم نالؔ انھیریاں تیں کڈ غے لوء ماں لیا وے

وَيَهْدِيْهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿۱۶﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِيْنَ

تے وہ انھاں ناں سِدّا رستہ غی ہدایت دئے (۲۰) ویہہ لوک یقیناً کافر ہوگیا جنھاں نے

قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيْحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۭ قُلْ فَمَنْ

یاہ گل کہئی جے اللہ مریم غو پوت عیسیٰؑ ہی ہے (اے نبیؐ) تم فرمادیو : کہ جیکدے

تے بے شرمی غو یوہ حال ہے جے یہ اللہ تعالیٰ غا پاک کلام غو وی مطلب اپنٔی مرضی غو کڈلیں سگوں جت لوڑ پوے اُت پورو پورو مضمون اور لفظ بٹانؔ تیں وی پچھے نیہنہ رہتا۔علماء کرام نے اس آیت غی تفسیر ماں لکھیو ہے جے جسویلے انسان جانؔ بجھ غے خدا غی نافرمانی ماں لگ جے تاں اس ناں دنیا ماں یہ دو سزا ملیں کہ پہلاں وہ اللہ غی رحمت تیں دور ہو جے فر اس غو دل باٹو ہو جے فر ان دواں غو نتیجو یوہ نکلے کہ انسان اللہ غا پاک کلام غو مطلب اپنٔی مرضی غو کڈنؔ لگ جے دوجے اس غا دل ور خدا غا با اثر کلام غو وی اثر نیہنہ ہوتو، نہ دوزخ غو حال سُنؔ غے اس غا دوا تھروں ٹہیں تے نہ جنت غی تاہنگ ماں ہی اس تیں کوئے نیک عمل و ہے۔

(۱۷) یعنی ان یہودیاں غی مکاریاں تے چھل بازیاں غو سلسلو اج توڑی چل رہیو ہے تانہی تے اے نبی ﷺ تمناں ہر گھڑی انھاں غی کسے نہ کسے خیانت غو ضرور پتو لگتو رہ، ہاں ! انھاں دغا بازاں ماں کجھ نہ کجھ خوش قسمت ہمیشاں اسا رہیا ہیں جہڑا ایمان تے نیک عمل ور قائم رہیا ہیں اور یہ ویہہ ہی نیک بخت تھا جنھاں ناں چھیکڑ اسلام غی چھاں ماں آجانؔ غی توفیق ہوگئی تھی سبحان اللہ ! یہودیاں غی ان شرارتاں تے دغا بازیاں غے باوجود اللہ تعالیٰ اپناں حبیب ﷺ ناں فرماوے ''تم انھاں ناں معاف ہی کر چھوڑو، تے او جانی کر دیو'' یعنی ہجر توڑی کائے سخت ضرورت نہ پے جے نہ ان غی خیانت غی انھاں ناں سزا دیو تے نہ ان غا راز کھول غے انھاں ناں ہور ذلیل کرو بلکہ اپنٔی بکھی توں چنگو سلوک تے نیک برتاؤ ہی کرتا رہو کیونجے اللہ نیکی کرن آلاں ناں قبول کرے ور کجھ علماء فرمانویں جے یوہ حکم اس ویلے غو ہے جدا جوں یہودیاں نالؔ عام جنگ غو اعلان نیہنہ تھو فر بعد ماں یوہ حکم منسوخ ہو گیو تے قاضی بیضاویؒ نے ات یوہ نکتو وی بیان کیو ہے کہ جد یہودیاں جساں کٹڑ کافراں نالؔ وی عام حالت ماں نیک سلوک کرن غو ہی حکم ہے فر مسلماناں نالؔ چنگا برتا تے نیک سلوک غی کے اہمیت و ہے غی اسے تیں اس غو اندازو لا لیو !!۔

(۱۸) یہودیاں ہاروں اللہ تعالیٰ نے ان لوکاں کولوں وی شریعت ور عمل کرن غو پکو وعدو لیو تھو جہڑا اپناں آپ ناں ''نصارٰی'' کیہنہ تے اپناں آپ ناں حضرتِ عیسیٰؑ غا منن آلا تے ان غی شریعت غا تابعدار سمجھیں ور انھاں نے وی یہودیاں ہاروں ہی اللہ غی ان نصیحتاں غو بڑو حصو بسار چھوڑیو بلکہ جن نصیحتاں ور بخشش تے مغفرت غو وعدو تھو ویہہ نصیحت ہی تورات بچوں کڈ چھوڑیں ،اک خدا غی عبادت غی جگہ ''ترے اک ماں تے اک ترے ماں'' غی عجیب جھ ماں جا پھسیا ،اس را خدا غا دین غی سچی لوء غی جگہ انھاں کولے جہالتاں غا اندھیرا رہ گیا ،جس غی وجہ تیں انھاں غا کیئں فرقاء بنؔ گیا جہڑا اس جہالت ور اک دوجا نالؔ کہول لڑائیاں ماں لگ گیا ،چھیکڑ خدا نے انھاں ناں دنیا ماں یاہ سزا دتی جے انھاں غے بشکار دشمنٔی تے کرودھ غی اگ لا چھوڑی جہڑی قیامت توڑی ہورو ہور پہنتی رہ غی یعنی ہجر توڑی یہ ریہنہ غا ان غا لڑائی جھگڑا وی ریہنہ غا ؛ فر قیامت غے تہاڑے انھاں غا سارا کرتوت انھاں غے سامنٔے آجیں غا تے یہ اپنٔی کھٹی غو نتیجو وی اپنٔی اکھاں نالؔ آپ تک لیں غا۔

(۱۹) اللہ تعالیٰ سارا اہلِ کتاب ناں پہانویں ویہہ یہودی ویں تے پہانویں عیسائی ! مخاطب کر غے فرماوے جے ویہہ آخری نبی ،نبیاں غا سردار ﷺ تھارے کولے تشریف لے آیا ہیں جن غی بشارت اللہ تعالیٰ نے تمناں تھاری کتاب ماں دتی تھی تے تھاراں نبیاں نے وی تمناں بار بار سُنائی تھی ہُن تم اپنٔی کتاباں غی تعلیم غے مطابق انھاں ور ایمان لے آؤ ! اگے رحمتِ عالم ﷺ غی یاہ صفت بیان کی جے ویہہ تورات تے انجیل غی ان بے بہا گلاں ناں تھارے سامنٔے کھول کھول غے بیان فرما رہیا ہیں جہڑیں اج توڑی تھارا عالم اپناں مفاد پچھے لوکاں تیں چھپاتا رہیا ہیں یا تروڑ مروڑ غے بیان کرتا رہیا ہیں حالانکہ رحمتِ عالم ﷺ نے نہ کسے یہودی عالم کولوں یہ راز غیں گل معلوم کیں ہیں تے نہ ہی آپؐ کسے عیسائی عالم کولے بیٹھا ہیں فر ان ''حقیقتاں'' غو آپؐ ناں کسرا پتو لگو ؟ ! اس غو تے صاف طور ور یوہی مطلب ہے جے آپؐ اللہ غا سچا نبی ہیں ،جس غو تقاضو ہے کہ تم سارا رحمتِ عالم ﷺ ور ایمان لے آؤ !۔

(۲۰) یعنی اُو جہالت تے گمراہی غی انھیریاں ماں ٹھہلاتے ڈابو کھانؔ آلیو ! تھارے کولے اللہ غی طرفوں رحمتِ عالم ﷺ غی شکل ماں اک لوء تے اس غی چمکتی نورانی کتاب آ پُجی ہے، ہُن جے کدے

جہالت غی ان شاہ کالی انھیریاں تیں نکل غے اللہ تعالیٰ غی رضامندی کھٹن واسطے نجات اور کامیابی آلا سدا سولا رستہ ور چلنوں چاہویں تاں تم اس لوء پچھے ہوپو! رحمتِ عالم ﷺ غا آنیاں واس نورانی دین ناں قبول کرلیو! اللہ تمناں اپناں فضل ناں سلامتی غا ویہہ سدا سولا رستہ دس چھوڑے غو جہڑا تم ناں سلامتی غا گھر جنت ماں پہچا چھوڑیں غا، تے تم اندھیریاں تیں نکل غے لوء غی چانن ماں آجیں غا بس یوہی اک طریقو ہے جس ناں تم صراط مستقیم ور آسکیں نیہنہ تے قیامت توڑی نہ تھارا اچھنڑا چکیں غا تے نہ تم جہالت غی ڈنگی کھات تیں باہر آسکیں غا۔

(۲۱) عیسایاں مان ہمیشاں کیئں کیئں فرقا رہیا ہیں تے اج وی ہیں ور یہ سارا فرقاء اک گل ور متفق دسیں کہ ویہہ حضرتِ عیسیٰؑ ناں خدا غی خدائی ماں شریک منیں اور کسے نہ کسے ٹھنگ ناں حضرتِ عیسیٰؑ ناں خدائی غا درجہ توڑی ضرور پہچاویں اللہ تعالیٰ نے انھاں ہی لوکاں غا بارہ ماں فرمایو: جے انھاں لوکاں غا کافر ہون ماں کوئے شک نیہنہ جہڑا کیہنہ جے اللہ مریمؑ غا پوت عیسیٰؑ ہی ہے‘ مھارا کجھ مفسر فرمانویں جے اس خیال غو عیسائیاں ماں یعقوبی ناں غو اک فرقو تھو، ور یاہ گل کہن غی کوئے لوڑ نیہنہ سہیٔ ہوتی کیو نجے عیسائیاں غا عقائد ور نظر رکھن آلو ہر بندو چنگی طرح جانٔے جے عیسائیاں غو ہر اک فرقو حضرتِ عیسیٰؑ ناں خدائی غا درجہ توڑی تے ضرور پہچاوے، فر ان غا کفر ماں شک وی کس را ہو سکے!! اگے قرآن ان غی اس جہالت غے خلاف اک اسی سادی ور پکی دلیل بیان کرے جس ناں ہر آدمی سمجھ سکے کہ چارے قضاء جے کدے اللہ تعالیٰ دنیا غی چیزاں ناں، ساری جیاجون ناں، حضرتِ عیسیٰؑ تے ان غی مائی صاحبہ حضرتِ مریمؑ سنٔے ہلاک کردیٔوں چاہوے یا انھاں ناں نیست نابود کردیٔوں یا موت دیدیٔنی چاہوے فر کون ہے جہڑو خدا ناں اس کم تیں ٹھاک سکے؟! کس غی جبروت ہے جے وہ اس غی قدرت ناں نہ چلن دیئے؟ کسے غی وی نیہنہ! اور اس گل نا خود عیسائی وی منیں، تے جد حضرتِ عیسیٰؑ تے ان غی مائی صاحبہ غو معاملو وی خدا غی قدرت اگے عام چیزاں غے ناں ہے فر تم نٔے انھاں ناں انسانیت، بشریت تے عبدیت تیں اپر خدائی غو درجو کس را دیدتو؟! فر ویہہ خدا غی مخلوق تیں کنی ہو غے اس غی خدائی غا پہاں کس را بن گیا؟! اس آیت غی تفسیر کرتاں حضرتِ شاہ عبدالقادرؒ فرمانویں جے اللہ پاک کدے کدے نبیاں غا بارہ ماں اسا سخت تے کھرا انداز ناں کلام فرماوے تانجے انھاں غی امت انھاں ناں بندگی غا درجہ تیں اپر نہ چک لئے ور نہ نبیاں غی عالیشان ذات اسا خطاب غے لائق کد ہے!۔

(۲۲) عیسائی حضرتِ عیسیٰؑ غا بجن باپ تیں پیدا ہون ور یاہ سمجھیں تھا جے اس را عجیب طریقہ ناں پیدا ہون آلو انسان کس را ہو سکے! اسی شخصیت تے خدا غی پیہاں یا خدا ہی ہو سکے! نعوذ باللہ! جواب دتو جار ہیو ہے جے وہ زمین اسمان غو تے ان غے بشکار غی ساری جیاجون غو مالک تے بادشاہ ہے وہ جو چاہوے سو پیدا کرے تے جس ناں جس را چاہوے پیدا کرے، کسے ناں عام طریقہ غے مطابق ماں باپ غے ذریعہ تے کسے ناں اپنٔی خاص قدرت ناں اس عام طریقہ تیں ہٹ غے خاص ٹھنگ ور پیدا فرمادئے کسے ناں بجن باپ تیں، تے کسے ناں ماں تیں بجن اور کسے ناں ماں باپ دواں تیں بغیر اپنٔی خاص قدرت ناں! جسرا آدمؑ ناں پیدا فرمایو؛ یہ سارا اس غی قدرت ہی غا کرشمہء ہیں وہ ہر چیز ور قدرت رکھے لہذا عجیب طرح ناں پیدا ہون آلو خدا یا خدا غو پیہاں کس را ہو سکے؟ یاہ تے اس غی قدرت غی اک مثال ہے۔ **فائدو**- اس ذہنیت غو نظارو تم اج وی تو ہم پرست مشرک قوماں ماں کر سکیں جہڑیں ذری عجیب طرح پیدا ہون آلی ہر اک چیز ناں خدا بنالیں۔

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ   المآئدة ٥   ۱۷۵

يَّمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُّهْلِكَ الْمَسِيْحَ

اللہ تعالیٰ مریمؑ غا پوت عیسیٰؑ ناں تے انھاں غی مائی صاحبہ ناں اور جتناں وی لوک

ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهٗ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيْعًا ؕ وَلِلّٰهِ

زمین ماں ہیں ساراں ناں ہلاک کردیٔوں چاہوے فر کہڑو ہے جس ناں اللہ ور کجھ اختیار ہے (۲۱) تے اللہ تعالیٰ

مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ؕ يَخْلُقُ

ہی غی بادشاہی ہے اسماناں ماں تے زمین ماں اور جو کجھ ان دواں غے بشکار ہے سب ماں وہ جو چاہوے

مَا يَشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ ۝١٧ وَقَالَتِ

سو پیدا کرے تے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے (۲۲) تے یہودی

الْيَهُوْدُ وَالنَّصٰرٰى نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّآؤُهٗ ؕ قُلْ

اور عیسائی کیہنہ ہم اللہ تعالیٰ غا بچا ہاں تے اس غا لاڈلا ہاں (اے نبیؐ) تم فرمادیو:

فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوْبِكُمْ ؕ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ ؕ

فر وہ تم ناں تھاراں گناہاں غی وجہ تیں عذاب کیوں دئے بلکہ تم وی اس غی جیاجون بچوں انسان ہی ہیں،

يَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَلِلّٰهِ مُلْكُ

وہ جس ناں چاہوے بخش دئے تے جس ناں چاہوے عذاب دئے تے اللہ تعالیٰ ہی غی بادشاہی ہے

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ؗ وَاِلَيْهِ الْمَصِيْرُ ۝١٨

اسماناں وی تے زمین ماں وی تے جو کجھ انھاں دواں غے بشکار ہے اور اُسے در ہی ساراں نے مڑ غے جانٔوں ہے (۲۳)

يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ قَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى

او اہلِ کتاب! یقیناً تھارا کونٔے مھارا رسول آ گیا ہیں- اسا وقت ماں جد کہ رسولاں غو آنٔوں بند ہو یو وو تھو- ویہہ

فَتْرَةٍ مِّنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَا جَآءَنَا مِنْۢ بَشِيْرٍ وَّلَا

تھارے سامنٔے کھول کھول غے بیان کر رہیا ہیں تانجے تم یوہ نہ کہہ سکیں جے مھارے کونٔے کوئے خوشخبری سنان آلو تے

نَذِيْرٍ ؗ فَقَدْ جَآءَكُمْ بَشِيْرٌ وَّنَذِيْرٌ ؕ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ

ڈران آلو آیو ہی نیہنہ (ہُن تے) بلاشبہ تھارے کونٔے خوشخبری سنان آلا تے ڈران آلا آ گیا ہیں اور اللہ ہر

(۲۳) یعنی یہودی تے عیسائی دوئے اپنٔی اپنٔی جگہ یاہ سمجھیں جے مھاری قوم غو خدا تعالیٰ ناں خصوصی تعلق ہے بلکہ اسو تعلق جسو باپ غو اپناں بچاں ناں تے دوست غو اپناں محبوب ناں وہے، مھارو معاملو عام انساناں جیو بالکل ہی نیہنہ! جواب ملیو جے، جی بسم اللہ! بھلا آؤ تھارا منہ تیں ہی فیصلو کرالیاں! ذری دسو ہاں جے کدے تم نعوذ باللہ خدا غا لاڈلا بچا تے محبوب ہیں فر تمناں تھاراں کالا کرتوتاں ور سزا کیوں لبھتی رہئی ہے؟ جس ناں تھاری اپنٔی تاریخ غا صفحہ شاہ کالا ہو وا واہیں، تھاراں نافرماناں ناں بندر تے سور کیوں بنا یو گیو ہے؟ تھارے اپر بڑیں بڑیں آفت کیوں نازل ہوتی رہئی ہیں!؟ ’’تھوڑی غو پُہر قعو تے شناک مچیانٔی‘‘ جہڑا کسے غا محبوب تے لاڈلا ویں انھاں ناں عذاب تے نیہنہ دتو جاتو! نیہنہ! بلکہ تم اللہ تعالیٰ غی دوجی مخلوق ہاروں اس غی مخلوق تے انسان اور بشر ہیں نہ تم اس غا بچا

شَیۡءٍ قَدِیۡرٌ ﴿١٩﴾ وَ اِذۡ قَالَ مُوۡسٰی لِقَوۡمِہٖ یٰقَوۡمِ اذۡکُرُوۡا

چیز ورقدرت رکھنؑ آلو ہے(٢٤) تے یاد کرو جسو یلےؑ موسیٰؑ نے اپنیؑ قوم ناں کہیو : اے میری قوم غیو لوکو! تم اللہ غا اس

نِعۡمَۃَ اللّٰہِ عَلَیۡکُمۡ اِذۡ جَعَلَ فِیۡکُمۡ اَنۡۢبِیَآءَ وَ جَعَلَکُمۡ

احسان ناں یاد کرو جہڑو تھارے اُپر ہو وو ہے جسو یلےؑ اس نے تھارا بچ ہی نبی پیدا کیّا تے تم

مُّلُوۡکًا ٭ۖ وَّ اٰتٰىکُمۡ مَّا لَمۡ یُؤۡتِ اَحَدًا مِّنَ الۡعٰلَمِیۡنَ ﴿٢٠﴾

باد شاہ بنّایا تے تمنّاں ویہہ نعمت دتیں جہڑیں دُنیا جہان ماں کسے ناں نیہنہ دتیں (٢٥)

یٰقَوۡمِ ادۡخُلُوا الۡاَرۡضَ الۡمُقَدَّسَۃَ الَّتِیۡ کَتَبَ اللّٰہُ

او میری قوم ! تم اس سُچی زمین ماں داخل ہوجاؤ جہڑی اللہ نے تھارا واسطے لکھ

لَکُمۡ وَ لَا تَرۡتَدُّوۡا عَلٰۤی اَدۡبَارِکُمۡ فَتَنۡقَلِبُوۡا خٰسِرِیۡنَ ﴿٢١﴾

دتی ہے تے کنڈ پھیر غے نہ مڑیو (ورنہ) تم بڑا نقصان ماں جا پویں غا (٢٦)

قَالُوۡا یٰمُوۡسٰۤی اِنَّ فِیۡہَا قَوۡمًا جَبَّارِیۡنَ ٭ۖ وَ اِنَّا لَنۡ نَّدۡخُلَہَا

انھاں نے کہیو : اے موسیٰؑ اس ماں تے بڑی ڈاہڈی قوم رہ تے بچر توڑی واہ اتوں نکل نہ جئے

حَتّٰی یَخۡرُجُوۡا مِنۡہَا ۚ فَاِنۡ یَّخۡرُجُوۡا مِنۡہَا فَاِنَّا دٰخِلُوۡنَ ﴿٢٢﴾

ہم اُت کدے نیہنہ جاساں، ہاں جے ویہہ اُتوں نکل جیں غا تاں تے ہم ضرور اس ماں چلّیا جاں غا (٢٧)

قَالَ رَجُلٰنِ مِنَ الَّذِیۡنَ یَخَافُوۡنَ اَنۡعَمَ اللّٰہُ عَلَیۡہِمَا

اس ور ویہہ دو بندا بولیا - جہڑا اللہ تیں ڈرن آلاں بچوں تھا تے جھاں ور اللہ نے فضل کیّو وو تھو

ادۡخُلُوۡا عَلَیۡہِمُ الۡبَابَ ۚ فَاِذَا دَخَلۡتُمُوۡہُ فَاِنَّکُمۡ

جے تم انھاں ور حملو کر غے بوآ توڑی تے پجُو بس جسا تم اُت پجیں غا فر تم انھاں ور

غٰلِبُوۡنَ ۬ۚ وَ عَلَی اللّٰہِ فَتَوَکَّلُوۡۤا اِنۡ کُنۡتُمۡ مُّؤۡمِنِیۡنَ ﴿٢٣﴾

غالب آ جیں غا تے جے تم ایمان آلا ہیں تاں تم اللہ تعالیٰ ور ہی پُہرو سو کرو (٢٨)

قَالُوۡا یٰمُوۡسٰۤی اِنَّا لَنۡ نَّدۡخُلَہَاۤ اَبَدًا مَّا دَامُوۡا فِیۡہَا

ویہہ کہنؑ لگا اے موسیٰؑ ! ہم تے اُت کدے وی نیہنہ جاساں بچر توڑی ویہہ اس ماں ہیں

تے لاڈلا ہیں نہ اس غی بادشاہی ماں تھاری کجھ حصہ داری ہے، بادشاہی ساری اسے غی ہے تے تم تےؑ مر غے جانوں وی اسے غی بارگاہ ماں ہے۔ مفسر حضرات نے لکھیو ہے جے انسان ہٹ اپنیؑ اپنیؑ قوم غو خدا تعالیٰ ناںؑ خصوصی تعلق جوڑن غی تے اپنیؑ قوم ناں سچی بنّان غی بڑی کوشش کرتو رہیو ہے، ہندوستان غی برہمنیت غی تے نیں ہی اسے ور ہے۔

(٢٤) یعنی حضرتِ عیسیٰؑ تیں بعد جد کہ کوئے چھ سو سال توں نبوت تے رسالت غو سلسلو بند ہو وو وو تھو، ہدایت غا دیا بلیں بلیں بجھتا جار ہیا تھا، ساری دنیا ور جہالت، گمراہی تے ظلم، زیادتی غا کالاؑ چھڑ چڑھتا جار ہیا تھا بلکہ گنّیاں چنّیاں بر لابر لاتے ٹامکاں ٹامکاں کجھ اک نیک بنداں ناں چھوڑ غے ساری ہی دنیا جہالت تے گمراہی غی کانگ اگے رُڑھتی جار ہئی تھی اسا وقت ماں ہم نے انساناں ور ترس کر غے اپنّاں آخری نبی، نبیاں غا سردار سارا جگ بلکہ ساری جیا جون واسطے رحمت ہی رحمت بنّا غے انساناں غی ہدایت واسطے پہیج دتا ہیں جہڑا اللہ غی رضا مندی اور بخشش تے مغفرت آلاؑ کم نالےؑ جہنم درلے جانؑ آلاؑ کرتوت کھول کھول غے انساناں ناں دس رہیا ہیں، ہنؑ قیامت غے تہاڑے کوئے شخص یوہ عذر نیہنہ کر سکتو جے میرے کولےؑ تے کوئے اگاہ کرن آلوؑ، کوئے جہنم تیں خبردار کرن آلوؑ تے جنت غی خوش خبری سنانؑ آلوؑ آیو ہی نیہنہ، بس اے اہل کتاب تھارے کولےؑ دوزخ غو ڈر سنانؑ تے جنت غی خوشخبری دینؑ آلیؑ واہ سچی ذات تشریف لے آئی ھنؑ ایمان قبول کر لیں تاں تھارو ہی پہلو ہے تے جے کدے نہ منیں تاں نقصان وی تھارو اپنوں ہی ہے خدا تے تھارو محتاج ہے نیہنہ وہ ہر چیز ور قدرت رکھنؑ آلوؑ ہے وہ آپ تھارے نالؑ مُک لئے غو۔

(٢٥) حضرتِ موسیٰؑ غی یاہ تقریر اس ویلےؑ غی ہے جسو یلےؑ بنی اسرائیل ناں اللہ نے فرعون غی غلامی تیں نجات دید تی تھی تے فرعون اپنّاں لشکر سنےؑ سمندر ماں غرق ہو گیو تھو اور حضرتِ موسیٰؑ بنی اسرائیل ناں نالؑ لے غے شام تے مصر غے بشکار فاراں غا بنؑ ماں ٹھہر یا وا تھا، حضرت موسیٰؑ نے پہلاں بنی اسرائیل ناں انھاں غو شاندار ماضی یاد کرایو، پشلا وقت ماں انھاں ور ہونؑ آلیں اللہ غیں ویہہ نعمت یاد کروایئں جہڑیں دنیا غی کسے قوم ناں کدے نصیب نیہنہ ہوئیں کیو نجے روحانی ترقی غی آخری منزل نبوت تے دنیاوی ترقی غی آخری منزل بادشاہت ہے بنی اسرائیل ناں یہ دوئے نعمت رج غے لبھیں تھیں، حضرتِ ابرہیمؑ، حضرتِ اسحاقؑ، حضرتِ یعقوبؑ تے حضرتِ یوسفؑ تیں لے غے حضرتِ موسیٰؑ تے ہارونؑ توڑی اللہ نے انھاں غی قوم ماں کتناں نبی ٹور یا شُمار ہی کُجھ نیہنہ اور حضرت یوسفؑ تے ہورناں کتناں ہی بنداں ناں بادشاہت غی نعمت وی عطا فرمائی، فراج تے فرعون غی غلامی تیں چھڑ کا غے سارا ہی بنی اسرائیل بادشاہ بنّا دتا گیا تھا کیو نجے سارا ہی بنی اسرائیل آزاد تے خود مختار بنؑ گیا تھا؛ یاد رہ! عربی ماں بادشاہ اسے آدمی ناں نیہنہ کہیو جاتو جس کولےؑ حکومت وہے جس را مھاری بولی ماں بادشاہ غو مطلب بنےؑ بلکہ عربی ماں ہر اک آزاد، خود مختار آدمی ناں جہڑو کسے غو محتاج نہ وہے مَلک یعنی بادشاہ کہیو جے کل من ملک بیتا و خا دما وامرۃ فھو ملک (ابنِ جریر)

(٢٦) ﴿اَرۡضُ الۡمُقَدَّسَۃُ﴾ "بابرکت تے سُچی زمین" یاہ شام غی سرزمین ہے، جس غا ایکنؑ علاقہ غو ناں کنعان تھو جس ناں اج فلسطین،، کہیو جے، بنی اسرائیل غا بڈیرا بزرگ حضرتِ ابراہیمؑ حضرتِ اسحاقؑ تے حضرتِ یعقوبؑ اتے غا بسنیک تھا، فر جسو یلےؑ حضرت یوسفؑ مصر غا بادشاہ بنؑ گیا تھا اس ویلےؑ انھاں نے اپنوں خاندان مصر ماں ہی سد لیو تھو، تاں تیں بنی اسرائیل مصر ماں ہی رہ رہیا تھا، تے فلسطین ور اک دوجی قوم عمالقہ نے قبضو کر لیو تھو؛ حضرتِ موسیٰؑ نے "فاراں" غا بنؑ ماں بنی اسرائیل ناں شونق دوائی جے تھاراں بزرگان غی مقدس تے سچی زمین اللہ نے تھارا واسطے لکھدتی ہے، بس دیر نوٹ تھاری طرفوں جہاد کرن غی ہے، تم ذری ہل جُل تے کر غے تکو فر فتح تھارا پیر چمے غی، تے جے کدے تم نے جہاد تیں منہ موڑ لیو تاں یاد رکھو! تھارا واسطے واہی غلامی، واہی ذلالت اور کھجلی ہے جہڑی تم مصر ماں جھَل رہیا تھا۔

(٢٧) تورات ماں ہے جے حضرتِ موسیٰؑ نے بنی اسرائیل غا باراں خانداناں بچوں ہر اک خاندان توں اک اک بندو لے غے باراں بندا حلات غو پتولانؑ واسطے فلسطین چلایا تھا فر جسو یلےؑ یہ مڑ غے آیا تے ان بچوں دس بنداں نے بنی اسرائیل ناں اُت غا حلات بُچ ڈرانوناں کر کر غے دسیا؛ فلسطین ور قابض قوم عمالقہ بڑی بہادر قوم تھی اللہ نے قد بت وی بے حسا بو دتو وو تھو، بنی اسرائیل پہلاں ہی اس توں بچ ڈریا وا تھا فر جسو یلےؑ

ان دس بنداں نے ہورلوں مرچیں لالا غے ان غا بہادری غا قصہ سنا یا تے بنی اسرائیل غیں ڈر غا ماریاں چینک نکل گیئں اور بڑی بے ادبی ناں حضرتِ موسٰی ناں جواب دتو جے ات بڑی جابر قوم رہ چر توڑی واہ قوم ات ہے ہم اس ملک ماں جا سکتا ہی نیہنہ، جے کدے تم انھاں ناں اپناں معجزہ ناں اُتوں باہر کڈ چھوڑیں فر تے ہم وی فٹ آجاں غا، امام رازیؒ نے لکھیو ہے جے بنی اسرائیل ناں مصر غی غلامی نے اسو ڈرو کل تے کم چور بنا چھوڑیو تھو کہ ویہہ اپنے ہتھیں تے کجھ کرنوں ہی نیہنہ چاھویں تھا تے ان غا اس کہن غو مطلب وی یو ہی تھو جے نہ تے عمالقہ اتوں کدے نکل سکے تے نہ ہم کدے اس ملک ماں جا سکاں (تفسیر ابن کثیر)

(۲۸) موجودہ تورات غے مطابق یہ دو نیک بندا جھاں ناں اللہ نے ثابت قدمی غی دولت ناں نواز غے انھاں ور بڑو انعام کیو تھو جہڑا خدا غو خوف رکھن آلا نیک بنداں ماں شامل تھا یہ یوشع بن نونؒ تے کالب بن یو فنا تھا۔ یہ ان باراں بنداں ماں شامل تھا جہڑا فلسطین غا حالات غو جائزو لین گیا تھا۔

فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَاۤ اِنَّا هٰهُنَا قٰعِدُوْنَ ﴿٢٤﴾

لہٰذا توں تے تیرو خدا دوئے جاؤ تے لڑائی کرلیو ہم تے اتے ہی بیٹھا ہاں (۲۹)

قَالَ رَبِّ اِنِّيْ لَاۤ اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِيْ وَاَخِيْ فَافْرُقْ

موسٰیؑ نے عرض کی: ربا! مناں تے اپنی جان اور اپناں پہائی تیں سوا کسے ور کجھ اختیار نیہنہ لہٰذا توں مہارے تے

بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفٰسِقِيْنَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ

اس نافرمان قوم غے بشکار فیصلو کر دے؛ اللہ نے فرمایو: انھاں ور واہ زمین چالی

عَلَيْهِمْ اَرْبَعِيْنَ سَنَةً ۚ يَتِيْهُوْنَ فِي الْاَرْضِ ؕ فَلَا

سال توڑی حرام کر دتی گئی ہے یہ زمین ماں سر مارتا پھریں غا بس تم انھاں

تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفٰسِقِيْنَ ﴿٢٦﴾ وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ

نافرماناں ور (ذری وی) افسوس نہ کرو (۳۰) تے تم انھاں ناں آدمؑ غا دو پوتاں غو

اٰدَمَ بِالْحَقِّ ۘ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا

قصو ٹھیک ٹھیک سنا دیو، جسویلے دواں نے اک اک قربانی پیش کی فر دواں بچوں ایکن غی قربانی تے قبول ہوگئی

وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ ؕ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ ؕ قَالَ

ور دوجا غی قبول نیہنہ ہوئی (اس ور) وہ بولیو: ہوں ضرور تناں قتل کر دیوں غو (دوجانے) جواب دتو

اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٢٧﴾ لَئِنْۢ بَسَطْتَّ

اللہ تعالٰی تے بس پرہیزگاراں تیں ہی قبول کرے (۳۱) توں پہانویں مناں

اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِيْ مَاۤ اَنَا بِبَاسِطٍ يَّدِيَ اِلَيْكَ

قتل کرن واسطے میرے اُپر ہتھ چکے ور ہوں تناں قتل کرن واسطے تیرے اُپر ہتھ

لِاَقْتُلَكَ ۚ اِنِّيْۤ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٢٨﴾ اِنِّيْۤ

نیہنہ چک سوں کیونجے ہوں تے جہاناں غا پالنہار اللہ تیں ڈروں (۳۲) ہوں تے

اُرِيْدُ اَنْ تَبُوْٓاَ بِاِثْمِيْ وَاِثْمِكَ فَتَكُوْنَ مِنْ

چاہوں جے توں میرا (قتل) غو گناہ تے اپنوں گناہ اپنے ہی متھے لے لئے (تے) فر توں دوزخیاں

انھاں نے وی بنی اسرائیل ناں جہاد غی شوق دوائی تے اللہ غی مدد یاد کروائی جے تم حملو کر غے اک واری اس ملک غا بُوآ توڑی تے پجو فر دیکھو خدا غی مدد کسرا آوے! تے اللہ تمناں کسرا فتح نصیب کرے بس تھارا ات پجن غی لوڑ ہے غالب تے تم ہی آویں غا، تے جد اللہ غی مدد تھارے ناں ہے فر تمناں ڈروی کا نہہ غو ہے! فر جس غو ایمان اللہ تعالٰی ور وہے اس غو پُہر وسو وی اسے ور ہونوں لوڑیئے! اس ناں تے اپنی لسیائیں، اپنی کمزوری اور طاقت غی کمی در کوئے تہان نیہنہ ہونوں چاھیئے!

(۲۹) بنی اسرائیل ناں نہ اللہ تعالٰی غا وعدہ ور یقین آیو، نہ انھاں نے اپناں پیارا نبی حضرتِ موسٰیؑ غو حکم منیوں تے نہ ان دو نیک بنداں غی اثر دار تقریر غو انھاں ور کجھ اثر ہوو بلکہ اُس پہیڑی بزدلی تے ڈرو کل پونا غے ناں ناں بڑی بے ادبی، گستاخی تے سرکشی ناں یوہ جواب دتو جہڑو قیامت توڑی انھاں غی تاریخ ور بلکہ انسانیت غی تاریخ ور اک کالو داغ بنیوں رہ غو؛ ور سبحان اللہ! تاریخ غو اک دوجو ورقو پرتو اس توں کیئں سو سال بعد فخرِ کائنات رحمتِ عالم ﷺ نے وی اپناں سنگیاں ناں بدر غا مدان ماں سخنے ہتھیں کافراں غی تگڑی فوج ناں جنگ واسطے مشورو کیو فر رحمتِ عالم ﷺ غاں خوش نصیب سنگیاں نے جہڑو جواب دتو اس ناں انسانی شرافت غی تاریخ غو سِر واقعہ ہی بڑا مان ناں اُچو رہ غو! صحابہء کرام نے جواب دتو: یا رسول اللہ (ﷺ) تم حکم دیو! ہم تھارا حکم ور سمندر غی کانگ ماں چھال ماردیاں غا تے مہارو اک بندو وی پچھے نیہنہ رہ سے، تم مہاری طرفوں واہ گل تکیں غا جس ناں تھاریں اکھ ٹھنڈیں ہوجیں غیں، ہم اپناں نبی غے سجے، کھبے تے اگے پچھے رہ رہ غے جنگ کراں غا، تے واہ گل کدے نیہنہ کہہ ساں جہڑی موسٰیؑ ناں ان غاں سنگیاں نے کہئی تھی (بخاری شریف)

(۳۰) حضرتِ موسٰیؑ نے انھاں توں مایوس ہو غے اللہ تعالٰی غی بارگاہ ماں اپنی بے بسی تے انھاں غی طرفوں بری ہون غو اظہار کرتاں یاہ دعا کی، فر اللہ تعالٰی نے بنی اسرائیل ور انھاں غی اس نافرمانی غی وجہ تیں دنیا ماں یوہ عذاب نازل کیو جے بنی اسرائیل چالی سال توڑی اسے مدان ماں ٹھہلا تے ترکہلا کھاتا رہیا، جہڑی نعمت انھاں ناں اک نیس ماں لبھن آلی تھی واہ چالی سال توڑی پچھے ہوگئی، چالیاں سالاں تیں بعد جسویلے انھاں غا جوان سارا بڈھا ہوگیا تے بڈھا کئیاں جواناں ناں وی ناں لے غے قبراں ماں پج گیا اور بچا جوان ہوگیا اس ویلے اللہ نے اسا حالات بنایا کہ انھاں نے حضرتِ یوشع ابن نونؒ غی سر براہی ماں جہاد کر غے فلسطین فتح کیو ور اس ویلے حضرتِ موسٰیؑ تے حضرتِ ہارونؑ دنیا توں رخصت ہوگیا وا تھا۔ علماء فرمانویں جے ات بنی اسرائیل ناں یوہ قصو سنان غی اک حکمت یاہ ہو سکے جے انھاں ناں آگاہ کر دتو جے کہ تم نے حضرتِ موسٰیؑ غی نافرمانی کی تھی جس ور تمناں واہ سزا دتی گئی تھی ہُن جے کدے تم رحمتِ عالم ﷺ غا مبارک زمانہ ماں وی اپنی پرانی پہیڑی کھوء تیں باز نہ آیا تاں اس توں وی خطرناک سزا واسطے تیار رہو!۔

(۳۱) حضرتِ آدمؑ غا دو پوتاں غو یوہ قصو ساراں انساناں ناں تے خاص کر غے بنی اسرائیل نان سنایو جارہیو ہے، تا نجے ویہہ سمجھیں کہ نیک عمل تیں بجن اچا خاندان غو ہونوں یا کُجھ پرانوں تے عمروں بڑو ہونوں کُجھ کم نیہنہ آتو، بلکہ جس بندہ غو یوہ ذہن بن جے جس را کہ بنی اسرائیل غو ہے فر وہ دوجاں غا ساڑا ما کسیں کسیں کھٹیں کریسے، حضرتِ آدمؑ غا انھاں صاجزاداں غا نان روایتاں ماں ''ہابیل تے قابیل'' آیا ہیں قابیل

ہابیل تیں عمر ماں بڑو تھوا سے گلوں وہ اپناں آپ ناں بزرگ سمجھے تھو، ان دواں نے اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں قربانی پیش کی، تے تورات غے مطابق ہابیل نے تے اپناں اجڑ بچوں تاںؔ غے سب تیں سرس پہیڈ اللہ غا رستہ ماں دتی جد کہ قابیل اپنٌی فصل بچوں تاںؔ غے ماڑا ریڑا کجھ سِلا لیا یو، اس ویلے صدقہ خیرات غو یوہ طریقو تھو کہ صدقو کر غے کھلا مدان ماں رکھ دیں تھا فر جس غی خیرات خدا غی بارگاہ ماں مقبول وہے تھی اس ناں چانؔ چک اسمان تین اک اگ آ غے ساڑ چھوڑے تھی تے جس غی خیرات قبول نیہنہ وہے تھی واہ یوں ہی پئی رہ تھی، بس اللہ تعالیٰ نے ہابیل غی خیرات تے قبول فرمالی کیو نجے اس نے واہ خیرات مچ اخلاص ناںؔ صرف اللہ غی رضا واسطے کی تھی جد کہ قابیل غی خیرات قبول نیہنہ ہوئی اس ور قابیل ناں ڈاہڈی لہر چڑھی تے وہ ہابیل غا ساڑاماں بولیو، ''ہوں تناں ضرور قتل کر دیوں غو'' کہ تیری خیرات تے قبول وہے ور میری نہ وہے! یوہ کسرا ہو سکے؟! ہابیل نے بڑا ادب ناںؔ سمجھایو جے پَہائیا! اللہ غی بارگاہ ماں قبول ہونؔ واسطے تے تقوٰی پیرہیز گاری اور اخلاص غی لوڑ ہے! اس ماں میرو کے قصور ہے! تم اپنٌے اندر تقوٰی غیں صفت پیدا کرو! فر دیکھو تھاری قربانی کسرا قبول وہے!۔امام رازیؒ نے اس آیت غی تفسیر کرتاں لکھیو ہے جے کسے نیکی غا قبول ہونؔ واسطے تقوٰی غی لوڑ ہے تے تقوٰی ماں ترے چیزویں (۱) نیکی مُچ عاجزی ناںؔ شریعت غا قانون غے مطابق کی جئے، اس ماں اپنٌی طرفوں کائے کسر نہ چھوڑی جئے (۲) اس نیکی توں مقصد اللہ تعالیٰ غی رضا مندی توں سوا ہور کائے چیز نہ وہے (۳) اس نیکی ماں شرک غو ذری وی رلو نہ وہے۔(تفسیر کبیر)

(۳۲) یعنی جے کدے توں مناں قتل کرن واسطے میرے اپر ہتھ چکے غو، میرا قتل واسطے پروگرام بناؔ وے غو تاں واہ تیری مرضی!! ہوں تے تیرا قتل واسطے نہ کوئے پلانؔ بنا رہیو ہاں تے نہ اپنٌی بکھی توں قتل واسطے پہل کروں غو تے یوہ اس گلوں نیہنہ کہ ہوں تیرے تیں لسو ہاں یا مناں تیرے تیں ڈر لگے بلکہ گل یاہ ہے کہ ہوں جہاناں غا پالنہار اللہ تعالیٰ تیں ڈروں۔جمہور مفسرین نے آیت غی یاہی تفسیر کی ہے، تے علامہ ابوبکر جصاصؒ نے حضرتِ عبداللہ ابن عباسؓ توں وی تقریبًا انھاں ہی لفظاں ماں آیت غی تفسیر بیان کی ہے تے ناںؔ ہی لکھیو ہے جے اِس آیت تیں یوہ مسٔلو بالکل نیہنہ نکلتو جے جسو یلے کوئے حملو کرتو وہے اس ویلے اپنٌو بچاوی نہ کیو جے بلکہ ہتھ پیر بن غے بند و کھلو رہ نیہنہ بلکہ جت شریعت غو تقاضو وہے ات اساں فسادیاں سنگ جنگ کرنی ضروری ہو جے، آیت غو مطلب بس اتنٌوں ہے جے ہوں اپنٌی طرفوں پہل نیہنہ کرسوں ور کجھ اک بزرگاں نے یاہ تفصیل کی ہے جے جسو یلے دو مسلمان پَہائیاں ماں اسو معاملو ہو جے، اور اک پَہائی ناں انحق ظلمًا قتل کیو جاتو وہے، اُت مظلوم پَہائی ناں اس غی اجازت ہے جے پَہانویں وہ اپناں بچاماں لڑائی کرے تے پَہانویں مظلوم بنؔ غے چُپ چپیتو رہ حافظ ابن کثیرؒ نے اک بزرگ ایوب سختیانیؒ غو یوہ ارشاد نقل کیو ہے جے آیت غا ''اس مفہوم ور'' امت ماں سب تیں پہلاں عمل حضرتِ عثمان غنیؓ نے کیو ہے (رواہ ابن کثیر عن ابی حاتم) ور جمہور امت غو مسلک وہ ہی ہے جہڑو اپر بیان ہو وؤ۔

(۳۳) ''میرا گناہ'' یعنی مناں قتل کرن غو گناہ تے ''تیرا گناہ'' یعنی ویہہ جہڑا تیں اس توں پہلاں کیا تھا۔مطلب یوہ ہو یو جے ہوں تے تیرا قتل غو وبالؔ اپنٌے سر نیہنہ لینٌوں چاہتو، ور جے کدے تیں متھ ہی لیو ہے تاں توں بے شک میرا قتل غا گناہ غو وبال تے اپناں پشلاں گناہاں غو وبالؔ اپنے سر لے غے جہنمی بنؔ جا۔کجھ مفسراں نے تے آیت پاک غی تفسیر اسے را کی ہے ابن جریرؒ نے حضرتِ ابن عباسؓ تے ابن مسعودؓ اور دوجاں مُچ سارا صحابہءکرام توں وی یاہی تفسیر نقل کی ہے۔ور کجھ مفسراں نے اک دوجی طرح تفسیر کی ہے جے اُس گناہ غو وبال جہڑو مناں اس ویلے ہو تو جد ہوں تناں قتل کرتو تے تیرا اپناں گناہ غو وبال جہڑو مناں قتل کرن غو وہے غو توں اپنے ہی سر لے لے! ان مفسراں غے سامنے آپؐ غی یاہ حدیث ہے جے: دنیا ماں جد وی کوئے انحق قتل وہے اس قتل ور قاتلی غے ناںؔ اس غو گناہ حضرتِ آدمؑ غا اس پہلا پوت ور وی چڑھے کیو نجے اسے نے دنیا ماں سب تیں پہلاں قتل غی پات پٹّی تھی تے رواج گہلیو تھو (بخاری مسلم) آیت غا آخر ماں اللہ پاک اس خاص واقعہ توچھٹ بعد اپنٌوں عام قانون بیان فرماوے جے ''ظالماں غی یاہی سزا وہے''۔

اَصۡحٰبِ النَّارِ ۚ وَ ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظّٰلِمِيۡنَ ﴿۲۹﴾ فَطَوَّعَتۡ

ماں رلؔ جئے تے اتی چکّنؔ آلاؔں غی یاہی سزا ہے (۳۳) چھیکڑ اُس غا نفس نے

لَهٗ نَفۡسُهٗ قَتۡلَ اَخِيۡهِ فَقَتَلَهٗ فَاَصۡبَحَ مِنَ

وہ اپناں پَہائی غا قتل ور راضی کر لیو تے اس نے اس ناں قتل کر ہی چھوڑیو جس ناںؔ وہ نقصان

الۡخٰسِرِيۡنَ ﴿۳۰﴾ فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَّبۡحَثُ فِى الۡاَرۡضِ

آلاؔں ماں شامل ہوگیو (۳۴) فر اللہ نے اک کاغ چلاؔیو جہڑو زمین گلورے تھو

لِيُرِيَهٗ كَيۡفَ يُوَارِىۡ سَوۡءَةَ اَخِيۡهِ ‌ؕ قَالَ يٰوَيۡلَتٰٓى

تانجے وہ اس ناں دسے جے وہ اپناں پَہائی غی لاش کس را چھپاوے (یوہ تک غے) وہ بولیو: ہائے میرا ور پئی!

اَعَجَزۡتُ اَنۡ اَكُوۡنَ مِثۡلَ هٰذَا الۡغُرَابِ فَاُوَارِىَ

ہوں اس کاغ جسو وی نیہنہ ہو سکیو! کہ ہوں اپناں پرا غی لاش

سَوۡءَةَ اَخِىۡ‌ ۚ فَاَصۡبَحَ مِنَ النّٰدِمِيۡنَ ﴿۳۱﴾ مِنۡ اَجۡلِ

ناں چھپا دیتو فر تے وہ مچ ہی پچھتا یو (۳۵) اس

ذٰ لِكَ ‌ۛۚ كَتَبۡنَا عَلٰى بَنِىۡۤ اِسۡرَاۤءِيۡلَ اَنَّهٗ مَنۡ قَتَلَ

گلوں ہم نے بنی اسرائل ور لکھ چھوڑیو کہ جہڑو کسے ناں کسے جان غا

نَفۡسًۢا بِغَيۡرِ نَفۡسٍ اَوۡ فَسَادٍ فِى الۡاَرۡضِ فَكَاَنَّمَا

بدلہ تیں بجن یا زمین ماں فساد چکّن تیں بجن قتل کرے (وہ اس را ہے) جنٌیں اس نے

قَتَلَ النَّاسَ جَمِيۡعًا ؕ وَمَنۡ اَحۡيَاهَا فَكَاَنَّمَاۤ اَحۡيَا

سارا ہی لوک قتل کر چھوڑیا تے جس نے کسے ایکنؔ غی جان بچائی (وہ اس را ہے) جس را اس نے

النَّاسَ جَمِيۡعًا ‌ؕ وَلَقَدۡ جَآءَتۡهُمۡ رُسُلُنَا بِالۡبَيِّنٰتِ

سارا لوک زندہ کر چھوڑیا (۳٦) تے یقینًا انھاں کولے مھارا پیغمبر صاف دلیل لے غے آیا تھا،

ثُمَّ اِنَّ كَثِيۡرًا مِّنۡهُمۡ بَعۡدَ ذٰ لِكَ فِى الۡاَرۡضِ

فر اس تیں بعد وی انھاں بچوں مچ لوک زمین ماں حدوں بدھنؔ آلاؔ

(۳۴) ہابیل غی اُس اثر دار تقریر غو قابیل ور کجھ اثر نیہنہ ہووؤ سگوں اس غا نفس نے بلیں بلیں اس ناں اس کم ور ہور دلیر بنا چھوڑیو، اس ناں اس قتل ماں مچ فائدہ سہئ لگن لگ پیا چھیکڑ اپنؤں ہی پہائی قتل کر غے خسارہ ماں جا پیو، دنیا ماں ساراں تیں مُہرے قتل کر غے قاتلیاں غو امام بن گیو تے آخرت ماں سخت عذاب غو مستحق بن گیو، حافظ ابن کثیرؒ فرمانویں جے ظاہری گل یا ہی سہئ لگے کہ قابیل ناں اس غا گناہ غی سزا دنیا مانوی تاوٗلی کوئے نہ کوئے ملی وہے غی کیو نجے رحمتِ عالم ﷺ غو ارشاد ہے ویہ گناہ جن غی آخرت ماں سزا تیں علاوہ دنیا ماں وی تاوٗلی ہی سزا ملّے اُن ماں ''ظلم اور رشتیداری تروڑنی وی ہے'' (ابوداؤد، ابن ماجہ، مسند احمد) تے قابیل نے یہ دوئے کم کیا تھا (تفسیر ابن کثیر)

لَمُسْرِفُوْنَ ﴿۳۲﴾ اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِيْنَ يُحَارِبُوْنَ اللّٰهَ وَ

ہی رہیا (۳۷) جہڑا لوک اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ ناں لڑائی

رَسُوْلَهٗ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُّقَتَّلُوْٓا

کریں تے زمین ماں فساد مچاتا پھریں انھاں غی سزا تے بس یاہی ہے جے ویہہ قتل کر دتا جیں

اَوْ يُصَلَّبُوْٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيْهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِّنْ

یا سولی چاہڑ دتا جیں یا انھاں غا ہتھ پیر مخالف پاسا تیں کپ چھوڑیا

خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ ؕ ذٰلِكَ لَهُمْ

جیں یا زمین تیں کڈ دتا جیں ، یاہ تے ہوئی انھاں غی

خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ

دنیا ماں رسوائی اور آخرت ماں انھاں واسطے بہت بڑو عذاب

عَظِيْمٌ ﴿۳۳﴾ اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوْا

ہے (۳۸) ور ویہہ لوک جھاں نے اس توں پہلاں توبہ کرلی جے تم انھاں ناں قابو

عَلَيْهِمْ ۚ فَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۳۴﴾ يٰٓاَيُّهَا

کرتا تے جان لیو جے اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو تے مہربان ہے (۳۹) اے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوْٓا اِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ

ایمان آلیو ! تم اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو تے اس غو قرب تلاش کرو

وَجَاهِدُوْا فِيْ سَبِيْلِهٖ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿۳۵﴾ اِنَّ

تے اس غا رستہ ماں جہاد کرو ! تانجے تم کامیاب ہوجیں (۴۰) یقین منّو !

الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَّا فِي الْاَرْضِ جَمِيْعًا

جھاں لوکاں نے کفر کیو جیکدے انھاں کوٗلے وہ سب کجھ وہے جہڑو روئے زمین ماں ہے

وَّمِثْلَهٗ مَعَهٗ لِيَفْتَدُوْا بِهٖ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ

تے اتنوں ہی ناں ہور وی وہے تانجے ویہہ اس ناں فدیہ ماں دے غے قیامت غا تہاڑا غا عذاب

ع ۶

(۳۵) دنیا ماں یوہ پہلو قتل تے پہلی موت تھی، قابیل بچارا ناں سمجھ ہی نہ آوے جے ہُنڑ لاش ناں کے کروں !؟ چھیکڑ قدرت نے اس غی تعلیم واسطے اک نکو جئو پکھیروں کاغ چلایو جس نے اک دوجا مڑدار کاغ غی لاش مٹی گلور غے اس ماں چھپائی، اس ور قابیل ناں مچ لازمی تے افسوس ہوؤ جے ہوں اس مڑدار کھان آلا پکھیروں تیں وی رہ گیو، ہوں اس تیں وی ایان نکلیو! میری کھوپڑی ماں پہلاں یاہ گل کیوں نیہنہ آئی جے اس ناں مٹی ماں دفن کر چھوڑوں! اس ناں لازمی تے مچ آئی ور یاہ لازمی اپنڑاں پہائی غا انحق قتل ور نیہنہ تھی، نہ اس ناں اپنڑاں گناہ ور توبہ غی توفیق ہوئی بلکہ یوہ چھڑ واک افسوس جئو تھو جہڑو عام طور ور قاتلی ناں ہوہی جئے۔ علامہ قرطبیؒ فرمانویں: ولم یکن ذالک ندم توبة..

(۳۶) یعنی انحق قتل تیں بعد جہڑیں خرابیں پیداویں، جہڑا نتیجہ نکلیں، جھاں ناں تک غے کئیں واری تے قاتلی ناں وی اپنڑاں کم ور افسوس ہوجئے بس اسیں خرابیاں غی وجہ تیں اللہ نے بنی اسرائل ور یوہ حکم نازل فرمادتو کہ جس نے اک انسان ناں قتل کیوٗ اس ناں اس را سمجھو جنئیں اس نے ساراں لوکاں ناں ہی قتل کر چھوڑیو، کیونجے اس نے قتل غو بوؤ کھول چھوڑیو، دنیا ماں قتل غو رواج گہل چھوڑیو، تانہی تے قابیل ور دنیا غا ہر اک انحق قتل غو گناہ چڑ ہے۔ جس را کہ مسیں اپر حدیث گزری ہے تے جس نے اک بندہ غی وی واہ جان بچائی جہڑی جا سکے تھی اس ناں اس را سمجھو جنئیں اس نے ساراں لوکاں غی جان بچا چھوڑی کیونجے اس نے اپنڑاں عمل ناں یوہ سبق دسیو جے انسانی جان غو کتنوں احترام ہے ور دو قتلاں ناں اس حکم تیں کنی فرمادتو کیونجے ویہہ دو قتل جائز ہیں اک اس بندہ غو قصاص غو قتل جس نے کسے دوجا ناں قتل کیو وہے دوجے اس آدمی غو قتل جہڑو زمین ماں فساد چلتّو پھرے، وہ فساد پہانویں اسلامی حکومت تے خلافتِ اسلامی غا عدل انصاف آلا نظام غے خلاف بغاوت کر غے کرے یا مڑتد ہو غے خدا غی زمین ماں اتی مچاوے یا بدکاری کر غے دنیا غا نظام ناں تباہ کرے۔ یوہ حکم جس را بنی اسرائیل واسطے تھو اس امت واسطے وی اسے را ہے حضرتِ حسن بصریؒ کوٗلوں کسے نے یاہ ہی گل پچھی تھی جس ور انھاں نے فرمایو تھو: آہو آہو، خدا غی قسم بنی اسرائیل غو لہو خدا غے نزدیک مہارا لہو تیں زیادہ قیمتی تے احترام غے قابل نیہنہ تھو۔ (ابن کثیر)

(۳۷) یعنی یہ صاف صاف حکم تے معجزا لے غے اللہ غا نبی بنی اسرائیل کوٗلے آتا رہیا ور بنی اسرائیل یوہ سب کجھ دیکھن سنن تیں بعد وی کدے اپنڑی شرارتاں تیں باز نیہنہ آیا، ہور تے ہور کتناں بدنصیب تے ویہہ ہیں جہڑی خدا غی سب تیں اُچی مخلوق انبیاء کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام ناں قتل کرن تیں وی پچھے نیہنہ رہیا یاہ انھاں غی ہمیشاں تیں عادت رہئی ہے تے اج وی رحمت عالم ﷺ اور مسلماناں غے خلاف رات تہاڑی انھاں ہی سازشاں غیں ترنگڑیں بنڑن ماں لگا واہیں۔

(۳۸) اس آیت پاک ناں آیتِ محاربہ کہیو جے تے اس غو شانِ نزول یوہ بیان ہووو ہے جے قبیلہ عکل تے عرینہ غا کجھ لوک مدینہ پاک آیا تے اپلا تے دل مسلمان ہوگیا ور کجھ دناں تیں بعد ہی مرتد ہی ہوگیا، اور رسول پاک ﷺ غا ایکن آجڑی ناں قتل کر غے جہڑا بنڑ ماں بیت المال غا اونٹھ چاریں تھا، اونٹھ لے غے نس گیا، حضور ﷺ ناں پتو لگو تے آپؐ نے صحابہ کرام غو اک جتھو پچھے دڑایو، جہڑا انھاں ناں چھٹ ہی گرفتار کر غے لے آیا فر آپؐ نے انھاں ناں اُسے سختی ناں قتل کروایو جس را انھاں نے ویہہ صحابی آجڑی بے دردی ناں قتل کیا تھا اس ور یاہ آیتِ پاک نازل ہوئی (بخاری مسلم) اللہ تعالیٰ تے اس غا حبیب ﷺ

غے خلاف جنگ کرن غی تفسیر یاہ کی گئی جے اللہ غا دتا وا امن آلا اسلامی نظام غے خلاف بغاوت کرغے اور سن تے ڈکیتی مار مار غے زمین ماں فساد چکیں، لوکاں واسطے رستہ ناں بے امن بلکہ خطرناک بناویں اس تفسیر غے مطابق یاہ سزا ہر اُس شخص واسطے ہے جہڑو اللہ تے اس غا رسول ﷺ غا قانون غے خلاف بغاوت کرغے خدا غی زمین ماں اتی چکے امام رازیؒ فرمانویں ای الذین یخالفون احکام اللّٰہ واحکام رسولہ (تفسیر کبیر) ور امت نے اس آیت تیں خاص طور وران ڈکیتاں تے سن ماراں غو حکم کڈیو ہے جہڑا دارالاسلام غی حد ماں رستہ ماں ڈکیتی تے سن مار مار غے لوکاں غو جینڑوں مشکل کریں ویہہ پہانویں مسلمان ویں پہانویں کافر علیہ جملة الفقهاء وذهب اکثر المفسرین الی انها نزلت فی قطاع الطریق (روح المعانی) ان غی ات چار سزا بیان ہوئی ہیں کجھ اک مفسر تے فرمانویں جے ان چواں بچوں خلیفہ یا حاکمِ وقت ناں اختیار ہے وہ جہڑی سزا مناسب سمجھے واہی دیئے! ور حضرتِ عبداللہ ابنِ عباسؓ تے انھاں غا سارا شاگرد بلکہ جمہورِ امت غو یوہ کہنٹو ہے جے یہ چار سزا چار کنی کنی حالتاں غی ہیں (الف) جے کدے ڈاکوواں نے مسافراں ناں قتل وی کیو وہے تے مالٓ وی لٹیو وہے تاں انھاں ناں قتل وی کیو جئے غو غے تے سولی وی دتی جے غی (ب) تے جے کدے صرف مالٓ ہی لٹیو وہے قتل توڑی گل نہ پہنچی وہے فر مخالف پاسا تیں انھاں غا ہتھ پیر کپیاں جیں غا یعنی سجو ہتھ تے کھبو پیر یا کھبو ہتھ اور سجو پیر (ج) اور اگر انھاں نے چھڑو قتل کیو وہے مالٓ نہ لٹیو وہے تاں انھاں ناں صرف قتل غی سزا دتی جے غی (د) تے جے کدے نہ قتل کیو وہے نہ مالٓ لٹنٓ غو موقعو ہتھ لگو وہے بس انھاں نے لوکاں ماں خوف تے دہشت پیدا کی وہے تاں انھاں ناں جلاوطن کیو جے، ور جلاوطنی کس را وہے اس بارہ ماں مفسراں غا خیال کنی کنی ہیں کجھ اک تے فرمانویں جے سچیں مچیں ہی انھاں ناں اسلامی ملک تیں یا واردات آلا شہر تیں کڈ دتو جے ور دوجا علماء فرمانویں جے انھاں ناں لوکاں تیں کنی کر دتو جے یعنی ہمیشاں واسطے قید کر دتو جے۔

(۳۹) یعنی اپر بیان ہونٓ آلیں یہ سزا اس ویلے معاف ہو جیں جسو یلے ڈکیت گرفتاری تیں پہلاں ہی ہتھیار سٹ غے آپے پیش ہو جیں؛ فر انھاں ناں یاہ سزا تے نیہنہ دتی جاسیں ہاں! جہڑا لوک قتل ہویا، یا جھاں غو مال لٹے گیوان غا وارث اگر اپناں حق غی مانگ کریں تاں واہ بکھری گل ہے فر انھاں ناں قصاص وغیرہ غی سزا ہو سکے۔

(۴۰) الوسیلة غو عربی ماں گوجری جسو مطلب نیہنہ ہوتو بلکہ عربی ماں وَسِیلَةٌ نزدیکی تے قُرب ناں کہیو جے علامہ قرطبی تے دوجاں مفسراں نے حضرتِ ابووائل حضرتِ حسنِ بصری، حضرتِ مجاہد، حضرتِ قتادہ، حضرتِ عطاء تے حضرتِ عبداللہ ابن کثیرؒ وغیرہ بزرگاں تیں وسیلہ غو یوہی مطلب بیان کیو ہے الوسیلة هی القربة، تے اللہ تعالیٰ غو قُرب ٹہونڈن غو کے مطلب ہے؟ اور اس غی نزدیکی کس را حاصل کی جے غی؟ حضرتِ ابنِ عباسؓ نے اس غو جواب اس را دتو: اطلبو الیه القربة فی الدرجات بالا عمال الصالحة "یعنی نیک عمل کر کر غے اچا تیں اُچا درجہ ور پجو کہ اللہ تعالیٰ غو قرب حاصل ہو جے" (تنویر المقیاس) اس را آیت غو مطلب یوہ ہو جے اے ایمان آلیو: جے تم سچیں مُچیں کامیاب ہویا لوڑیں اپنی مراد حاصل کی لوڑیں تاں تم اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رہو اور اس غی نافرمانی تیں بچ بچ غے تے نیک عمل کر کر غے تم اُس اچا درجہ توڑی پج جاؤ جت تمناں اللہ تعالیٰ غو قرب تے اس غی رضا نصیب ہو جے فر اگے اس مقام توڑی پجنٓ واسطے تے یوہ لموں پینڈو کچھنٓ واسطے فرمایو: تم اللہ غا رستہ ماں جہاد کرتا رُہو، تم ہر اس طاقت نالٓ ٹکرا جاؤ جہڑی تمناں اللہ غا رستہ تے اس غا قرب تیں دور کرنوں چاہوے۔

(۴۱) ایمان غا مقابلہ ماں کفر غو نتیجو بیان ہو رہیو ہے جے جہڑا ایمان جسی دولت ناں چھوڑ غے کفر غو رستو نوڑیں ویہہ قیامت غے تہاڑے دنیا جہان دے غے وی جان نیہنہ چھڑا سکسیں رحمتِ عالم ﷺ نے آپ اس آیت غی تفسیر اس را فرمائی جے قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ ایکنٓ جہنمی نان جہنم تیں کڈ غے یا ہی گل پچھے غو کہ جے کدے تیرے کولے اتناں خزانہ ویں جھاں نالٓ ساری زمین پہرے جے تاں توں ویہہ اپنی جان چھڑکانٓ واسطے دیئے غو؟ وہ عرض کرے غو جی ہاں! ضرور دیوں غو اللہ تعالیٰ فرماوے غو دنیا ماں تے میں تیرے کولوں اس تیں مُچ گہٹ غو

الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿۳۶﴾

تیں چھٹ جیں تا نوی وہ انھاں تیں قبول نیہنہ کیو جاسیں تے انھاں واسطے دُکھ دین آنو عذاب ہے

يُرِيْدُوْنَ اَنْ يَّخْرُجُوْا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ

ویہہ دوزخ غی اگ تیں باہر آنوں چاہویں غا ور ویہہ

بِخٰرِجِيْنَ مِنْهَا ۫ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيْمٌ ﴿۳۷﴾ وَالسَّارِقُ

کدے وی اس تیں نکل نیہنہ سکسیں اور انھاں واسطے سدا ہی رہن آنو عذاب ہے (۴۱) چور پہانویں مرد وہے

وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْٓا اَيْدِيَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا

پہانویں کا نسری! انھاں دواں غا ہتھ کپ چھوڑو یوہ انھاں دواں غی کھٹی غو بدلو ہے

نَكَالًا مِّنَ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿۳۸﴾ فَمَنْ تَابَ

(اور) اللہ تعالیٰ غی طرفوں اک عبرت ہے تے اللہ زبردست ہے، حکمت آنو ہے (۴۲) تے جہڑو آدمی اپناں ظلم تیں

مِنْۢ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوْبُ عَلَيْهِ ؕ

بعد توبہ کر لئے اور اپنوں آپ ٹھیک کر لئے فر بلاشبہ اللہ تعالیٰ اس غی توبہ قبول کر لئے

اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۳۹﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهٗ

واقعہ ہی اللہ تعالیٰ بڑو بخشن آنو تے مہربان ہے (۴۳) کیوں! تم جانڑیں نیہنہ! جے اللہ تعالیٰ ہی واسطے ہے

مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ يُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ

اسماناں غی تے زمین غی بادشاہی! وہ جس ناں چاہوے عذاب دئے

وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۴۰﴾

تے جس ناں چاہوے معاف کر دئے تے اللہ تعالیٰ ہر اک چیز ور قدرت رکھن آنو ہے (۴۴)

يٰٓاَيُّهَا الرَّسُوْلُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِيْنَ يُسَارِعُوْنَ

اے رسول (ﷺ) تم انھاں لوکاں پچھے غم نہ کرو جہڑا تاولا ہی کفر ماں

فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ

جا پُویں پہانویں ویہہ انھاں (منافقاں) بچوں ویں جہڑا اپناں منہ تیں تے کہینہ جے ہم ایمان لے آیا ور

تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ ۛ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا ۛ سَمَّاعُونَ

انھاں غا دل ایمان نیہنہ لیایا، تے پَہانویں انھاں بچوں ویں جھڑا یہودی ہیں یہ کوڑ ناں مچ

لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ ۖ يُحَرِّفُونَ

سنن آلا (تے) انھاں دوجاں لوکاں واسطے کنسولاںٔ آلا ہیں جھڑا تھارے کوئے نیہنہ آیا یہ گلاں ناں

الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ ۖ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ

ان غی صحیح جگہ تین پھیرتا ریہنہ (تے یوں) کیہنہ کہ جے تمناں یوہ (حکم)

هَٰذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا ۚ وَمَنْ

دتو گیو تاں تے تم لے لیّو تے جے یوہ (حکم) نہ لبھو تاں بچ غے رہیو، تے جس ناں

يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۚ

اللہ تعالیٰ ہی گمراہ کرنوں چاہوے فر اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں تم اس واسطے کجھ اختیار نیہنہ رکھتا

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۚ

یہ ہی ویہہ لوک ہیں جنھاں واسطے اللہ تعالیٰ ناں یاہ گل منظور نیہنہ ہوئی جے وہ انھاں غا دلاں ناں پاک کرے

لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ ۖ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ

انھاں واسطے دنیا ماں وی ذلت ہے تے انھاں واسطے آخرت ماں (وی) بہت بڑو

عَظِيمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ ۚ فَإِنْ

عذاب ہے (۴۵) یہ کوڑ ناں مچ سنن آلا ہیں، بہت زیادہ حرام کھانٔ آلا ہیں (۴۶) تے (اے نبیؐ) جیکدے

جَاءُوكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ ۖ وَإِنْ

یہ تھارے کوئے آویں (تاں تمناں اختیار ہے) پَہانویں انھاں غے بشکار فیصلو کرو، پَہانویں انھاں ناں ٹالٔ چھوڑو تے جے

تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا ۖ وَإِنْ حَكَمْتَ

تم انھاں ناں ٹالٔ چھوڑیں غا تا نوی یہ تھارو کجھ نیہنہ بغاڑ سکسیں تے جے تم انھاں غے بشکار فیصلو کریں

فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

تاں عدل انصاف نالٔ کریو! بیشک اللہ تعالیٰ عدل انصاف کرن آلاں ناں پسند کرے (۴۷)

مطالبو کیو تھو ورتیں کوئے پرواہ نیہنہ کی! فراس ناں دوھری واری دوزخ ماں سٹ دتو جے غو جت ہمیشاں ہمیش پیورہ غو (بخاری مسلم)

(۴۲) اپرڈکیتی غو حکم آیو تھو ہُن چوری غو حکم بیان ہور ہیو ہے، چور مڑ دو ہے یا کالٔسری دواں غی یاہ سزا بیان ہوئی جے چوری کرن آلا یا کرن آلٔی غو پہلی واری چوری کرن ور گلوآ تیں سجو ہتھ کپ دتو جے، اور چوری تھوڑا مالٔ غی وہے یا زیادہ غی یوں تے واہ چوری ہی کہواوے پَہانویں مالٔ کسے محفوظ جگہ تیں! چوری کہیو جے تے پَہانویں لگی تیں چوری کہیو جے ور ہتھ کپنٔ غی یاہ سزا ہر اک چوری ور نیہنہ دتی جاتی بلکہ اس مالٔ غی چوری ور جھڑو کسے محفوظ جگہ تیں چوری کیو جے تے اس غی قیمت وی گھٹوں گھٹ دس درہم یا کجھ عالماں غے نزدیک ترے درہم غے برابر وہے رحمتِ عالمﷺ نے اس تیں گھٹ قیمت آلٔی چوری ور کدے یاہ سزا نیہنہ دتی، فرمایو: جے یاہ سزا اس آدمی غی غلطی غی ہے یاہ چوری کیا وامالٔ غو بدلو نیہنہ فر سزا غی حکمت بیان فرمائی جے یاہ اللہ غی طرفوں اک عبرت ہے تا نجے دوجاں ناں اس غے ذریعہ اسی نصیحت لگے جے آئندہ کدے کوئے اسی حرکت کرن غی ہمت نہ کر سکے آخر ماں اس غیں صفت عزیزٌ حکیمٌ بیان فرمائی جسماں اس بکھی اشارو ہے جے وہ غالب ہے جو چاہوے سو سزا مقرر کرے اس ناں کوئے ٹھاک نیہنہ سکتو ور وہ جھڑی وی سزا مقرر کرے واہ اپنیٔ حکمت نالٔ بنداں غے اور جرم غے مناسب ہی مقرر فرماوے، اس غی مقرر کی وی کائے سزا وی حکمت تیں خالی نیہنہ ہوتی۔

(۴۳) چور ناں توبہ غی شوق تے ترغیب دوائی جا رہئی ہے، جے اصل سزا تے آخرت غی ہے جھڑی پکی سچی توبہ کرن تے اپناں نفس ناں پاک کرن تیں بغیر حاصل نیہنہ ہوسیں، تے جھڑو سچا دل نالٔ توبہ کرلئے اس ناں تے خدا ضرور معاف کردئے کیونجے وہ ہے ہی غفور رحیم؛ ہاں ات یوہ مسئلو وی یاد رہ جے توبہ نالٔ دنیا غی سزا معاف نیہنہ ہوسیں واہ تے چوری ثابت ہونٔ ور دنیا ماں ضرور ملے غی جس را اپر بیان ہویو، تے رہئی یاہ گل جے یاہ سزا دینٔ غی ذمہ واری تے حق کس غو ہے، اور جھڑو خدائی قانون ناں نہ منے تاں اس غو کے حکم ہے؟ یاہ ساری بحث اگلا رکوع ماں آوے غی۔

(۴۴) یعنی اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھنٔ آلو ہے، اسناں ہر گل غو اختیار رہے جس ناں وہ اپنی شانِ رحیمی نالٔ اپنیٔ حکمت غے مطابق معاف کر دیٔوں چاھوے اسناں کوئے دو جو سزا نیہنہ دوا سکتو تے جسناں وہ اپنیٔ حکمت غا تقاضا ور اپناںٔ عدل انصاف غا قانون ور سزا اسناں دئے فر دو جو کوئے چھڑکا نیہنہ سکتو۔

(۴۵) یاہ آیت تے اس توں اگلیں ترے آیتاں غو حدیث تے تفسیر غی کتاباں ماں یوہ شانِ نزول بیان ہوو وہے کہ خیبر غا یہودیاں بچوں کسے اچا خاندان غا مڑد کالٔسری نے آپس ماں بدکاری کرلی تھی، جس غی سزا یہودی شریعت ماں تورات غے مطابق سنگساری یعنی پتھر مار مار غے مارنوں تھو جرم وی ثابت ہو گیو تھو ور ویہہ اچا خاندان غی نک بچانٔ واسطے اس توں بچٔوں چاھویں تھا، اسے گلوں انھاں نے آپس ماں صلاح سوٹھو کر غے یوہ فیصلو کیو جے چلو اس مقدمہ غو نمیڑ و محمدﷺ غی عدالت بچوں کرانواں، ہو سکے ات مہارو مقصد حل ہو جے اور آپس ماں صلاح مشورو کر غے یاہ گل وی طے کر غے آیا کہ جے کدے محمد (ﷺ) مھاری مرضی غو فیصلو کریں غا تاں تے من جاں غا ور نہ انکار کر چھوڑاں غا؛ حضورﷺ نے انھاں ناں ہی پچھیو کہ دسو تورات ماں بدکاری غی کے سزا ہے؟ انھاں نے جواب دتو جے کوڑا مارنا تے منہ کالٔو کرنوں، آپﷺ نے قسم دے غے پچھیو تاں وی انھاں نے واہی گل بیان کی، چھیکڑ تورات منگوائی گئی، ور انھاں نے تورات ماں وی بدکاری غا بیان ماں اگے پچھے غی عبارت تے پڑھی ور اس آیت ور ہتھ رکھ لیو جس ماں بدکاری غی سزا ''سنگساری'' بیان ہوئی تھی، لیکن آخر تے یاہ چوری انھاں غی باندے آنٔی ہی تھی فر اس موقع ور یہ آیت نازل ہوئیں، مسند امام احمد ماں اسے را غا ایکنٔ دوجا واقعہ ناں آیتاں غو شانِ نزول بیان کیو گیو ہے تے حافظ ابنِ کثیرؒ فرمانویں جے ہو سکے ان دواں واقعاں تیں بعد یہ آیت نازل ہوئی ویں؛ خیر! اللہ تعالیٰ اپناں حبیبﷺ ناں تسلی دے رھیو ہے جے تم انھاں منافقاں غی جھڑا منہ تیں کلموں پڑھیں ور دل ماں کفر چھپا غے رکھیں، اور انھاں یہودیاں غی کفر ماں تاول کرن تے تے کفر واسطے دوڑ بھج کرن ور غمگین نہ ہو جائیو، تمناں ان غا بارہ ماں غمگین ہونٔ غی کے لوڑ ہے؟! تم تے اپنیٔ ذمہ واری پوری کر رہیا ہیں ہُنٔ

وَكَيْفَ يُحَكِّمُوْنَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰىةُ فِيْهَا حُكْمُ

تے یہ تھارا کوں کس را فیصلو کرانویں حالانکہ انھاں کونے تورات موجود ہے جس ماں اللہ غو حکم

اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْۢ بَعْدِ ذٰلِكَ ؕ وَمَآ اُولٰٓئِكَ

موجود ہے فر اس تیں بعد وی یہ منہ موڑ لیں اور ایمان آلا تے یہ

بِالْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۴۳﴾ اِنَّآ اَنْزَلْنَا التَّوْرٰىةَ فِيْهَا هُدًى وَّنُوْرٌ ۚ

لوک ہیں ہی نیہنہ (۴۸) یقیناً ہم نے ہی تورات نازل کی جس ماں ہدایت تے لوء ہے

يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّوْنَ الَّذِيْنَ اَسْلَمُوْا لِلَّذِيْنَ هَادُوْا

اس غے مطابق اللہ تعالیٰ غا فرمانبردار نبی تے بزرگ اور عالم

وَالرَّبّٰنِيُّوْنَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوْا مِنْ

یہودیاں ماں فیصلا کریں تھا کیونجے ویہہ اللہ تعالیٰ غی کتاب غا محافظ

كِتٰبِ اللّٰهِ وَكَانُوْا عَلَيْهِ شُهَدَآءَ ۚ فَلَا تَخْشَوُا

بنا یا گیا تھا تے ویہہ اس ور گواہ تھا بس تم لوکاں تیں نہ

النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِيْ ثَمَنًا

ڈرو ! تے میرا تیں ہی ڈرتا رُہو تے میری آیتاں ناں (دنیا غا) تھوڑا جیا مُل غے بدلے

قَلِيْلًا ؕ وَمَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ

نہ بیچو! تے جہڑو اللہ تعالیٰ غا نازل کیّا وا (حکماں) غے مطابق فیصلو نہ کرے تاں اسا ہی لوک تے

الْكٰفِرُوْنَ ﴿۴۴﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيْهَآ اَنَّ النَّفْسَ

کافر ہیں (۴۹) تے ہم نے تورات ماں انھاں ور یوہ حکم لکھ چھوڑیو تھو جے جان غے

بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ

بدلے جان تے اکھ غے بدلے اکھ تے نک غے بدلے نک

وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ ۙ وَالْجُرُوْحَ

تے کن غے بدلے کن تے دند غے بدلے دند ، اور زخماں ماں وی

تمناں ان غی کوئے پچھ نیہنہ تے نہ ہی خدا غا دین غو یہ کجھ بغاڑ سکیں، فر یہودیاں غی کجھ شرارتاں غو ذکر فرمایو جے یہ اسا بدکردار لوک ہیں کہ کوڑ مارن واسطے جاسوسی کریں، چھوٹھی گلاں ناں مچ سنیں، ان غو کم ہی یو ہے کہ یہ انھاں لوکاں واسطے جاسوسی کریں جہڑا اجاں تھارا توڑی نیہنہ پجیا، ان واسطے کنسولانویں تے جے کدے کائے گل ہتھ لگ جے تاں اس غے ناں دس کوڑ رلا غے اسلام ناں بدنام کرن غی کوشش کریں، گلاں غو مطلب وی اپنی مرضی غو بنا لیں بلکہ خدا غا پاک کلام ماں ہیر پھیر کرنوں نیہنہ رہتا؛ فر انھاں غی اس شرارت غو بیان ہے جہڑی اپر شان نزول ماں ذکر ہوئی جے انھاں غا سردار انھاں ناں کوئے مسئلو پچھن واسطے یا کوئے فیصلو کران واسطے جد تھارا کولے چلا ویں اس ویلے کہہ چھوڑیں جے تھاری مرضی غو یوہ حکم ملیو تاں تے لے لیو نیہنہ تے پاسے ہی رہیو آخر ماں ان غی اس بدکرداری غی وجہ بیان کی جے یہ برائیں کر کر غے گمراہی غی اس گھٹ ماں پج گیا ہیں جتوں ہُن مڑنوں ممکن ہی نیہنہ رہیو، اللہ نے وی انھاں ناں ان غا حال ور چھوڑ دتو ہے نہ وہ انھاں غا دلاں ناں پاک کرنوں چاھوے تے نہ انھاں ناں زبردستی ہدایت دینی چاھوے، بس انھاں واسطے ہُن دنیا آخرت ماں ذلالت ہی ذلالت ہے اس ماں اس پاسے اشارو ہے جے جہڑو گمراہی غا اس دندا ور پج جے جت اللہ تعالیٰ وی اس ناں ہدایت ور نہ لیانوں چاھوے فر اے حبیب کبریا صلی اللہ علیہ وسلم تم انھاں غا کفر ور کیوں پریشان ویں! تے تم انھاں ناں کسرا ہدایت ور لیا سکیں! **نوٹ** سَمّٰعُوْنَ غا دو ترجمہ کیا گیا ہیں بہت سنن آلا تے جاسوسی کرن آلا ہم نے دواں غے مطابق تفسیر کی ہے۔

(۴۶) یعنی چھوٹھی گلاں ور کن لاناں، تے حرام کھانوں خاص طور ور سود کھانوں یہ انھاں غیں پرانی عادت ہیں، جہڑی ہمیشہ رہئی ہیں یاہ کائے نویں گل نیہنہ۔

(۴۷) اس ویلے توڑی یہ یہودی اسلامی حکومت غی رعایا نیہنہ تھا لیکن چھڑا گوانڈی تے معاہدہ آلا تھا، مسلماناں غے ذمہ انھاں غا معاملہ نمیڑناں وی نیہنہ تھا تاں ہی رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم ناں یوہ اختیار دتو جا رہیو ہے جے تم پہانویں انھاں غو فیصلو فرماؤ! پہانویں انھاں ناں واپس موڑ چھوڑو! اساں لوکاں غو اج وی یوہ ہی حکم ہے، ور جے کدے کافر اسلامی حکومت غی رعایہ تے ذمی ویں فر انھاں غا فیصلا کرناں مھاری ذمہ واری ہے امام رازیؒ فرمانویں! ''یوہ اختیار بس انھاں لوکاں واسطے ہے جنھاں ناں مھارو چھڑ و معاہدو ہے ور انھاں غا معاملات غی مھارے ور کائے ذمہ واری نہ وہے،، فر حکم دتو کہ جے کدے تم فیصلو کرن آلی گل اختیار کریں تاں یاہ گل یاد رکھیو جے فیصلو ہمیشاں عدل انصاف غا قانون ور ہونوں لوڑیئے! سبحان اللہ! یاہ شان بس خدائی قانون غی ہے جے مقدماں غا دوئے ول پہانویں کتناں ظالم تے نافرمان ویں، اسلام غا دشمن ویں ور مسلمان تریکل ناں انھاں غو فیصلو وی عدل انصاف نال کرن غو حکم ہے! کیوں! دنیا غا بنایا وا اج غا اس ظالم جنگلی قانون ماں تم ناں یاہ گل مل سکے!؟ کسرا؟ جد کہ یہ تے بنیاں ہی مخالفاں تے لساں ور ظلم کرن واسطے ہیں،

(۴۸) یعنی جے کدے انھاں یہودیاں ناں خدا غا قانون ور یقین ہو تو، یہ خدائی قانون ور عمل کرنوں چاہتا تاں اللہ غی کتاب تورات تے انھاں کونے موجود تھی ہی، اس ماں اللہ غو حکم وی موجود تھو، ور کتنی حیرانگی غی گل ہے جے یہ خدا غا صاف حکم تیں تے نک چھکیں اور اس تاہنگ ور جے شاید ہم ناں ات اپنی مرضی غی گل لبھ جے رحمت عالم صلی اللہ علیہ وسلم ناں تریاکل بنا ویں، حالانکہ یہ تے آپؐ ناں اللہ غا نبی منتا ہی نیہنہ بس اسے توں یاہ گل باندے آ گئی جے اصل ماں تے یہ صرف اپناں نفس غی خواشاں غا پجاری ہیں اپنی مرضی پوری کرن واسطے جتوں وی انھاں ناں ڈھئی ملے اتوں ہی نوڑ لیں، ایمان تے انھاں غو کسے وی چیز ور نیہنہ، نہ اپنی کتاب تورات ور تے نہ خاتم الانبیا صلی اللہ علیہ وسلم ور نازل ہون آلی کتاب ور! فائدو:- اس آیت غا شیشہ ماں ویہہ ناں غا مسلمان وی اپناں ایمان غو جائزو لے سکیں جہڑا اج انسانی دماغ غا بنایا وا قانون ناں خدا غا قانون تیں چنگو سمجھیں۔ فیا اسفا! و واحسرتا!

(۴۹) ان آیتاں ماں اللہ تعالیٰ نے پہلاں یہودیاں ناں یاد کروایو جے ہم نے انھاں ناں تورات جسی مقدس کتاب عطا فرمائی تھی فر اک زمانہ توڑی تے اللہ غا نبی، بزرگ لوک اور علم دین غا ماہر

قِصَاصٌ ؕ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهٗ ؕ وَمَنْ لَّمْ

اسے را برابر بدلو ہے تے جہڑ و بدلو لیئوں معاف کر چھوڑے وہ تے اس واسطے کفارو ہے تے جہڑ و

يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٤٥﴾

اللہ غا نازل کیّا وا (حکماں) غے مطابق فیصلو نہ کرے تاں اسا لوک ہی تے ظالم ہیں (۵۰)

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا

تے ہم نے انھاں (نبیاں) غے پچھے پچھے مریمؑ غا پوت عیسیٰؑ چلاّیا جہڑا اپناں تیں

لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰىةِ ۪ وَاٰتَيْنٰهُ الْاِنْجِيْلَ

پہلی کتاب تورات غی تصدیق کرن آلاّ تھا تے ہم نے انھاں ناں انجیل عطا کی ،

فِيْهِ هُدًى وَّنُوْرٌ ۙ وَّمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ

جس ماں ہدایت تے لوء تھی تے واہ اپناں تیں پہلی کتاب تورات غی

مِنَ التَّوْرٰىةِ وَهُدًى وَّمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿٤٦﴾ ؕ

تصدیق کرن آلی تھی اور پرہیزگاراں واسطے ہدایت تے نصیحت تھی ؛

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيْلِ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيْهِ ؕ وَ

تے انجیل آلاّں ناں چاہیئے جے ویہہ خدا غا نازل کیّا وا (حکماں) غے مطابق فیصلو کریں تے

مَنْ لَّمْ يَحْكُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ

جہڑا اللہ تعالیٰ غا نازل کیّا وا (حکماں) غے مطابق فیصلو نہ کریں فر اسا ہی لوک تے

الْفٰسِقُوْنَ ﴿٤٧﴾ وَاَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ

نافرمان ہیں (۵۱) تے (اے نبیؐ) ہم نے یاہ کتاب تھارے اپر برحق نازل کی ہے

مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتٰبِ وَمُهَيْمِنًا

جہڑی اپناں تیں پہلاں نازل ہونّ آلیاں کتاباں غی تصدیق کرن آلی ہے تے انھاں غی حفاظت کرن

عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ

آلی ہے لہٰذا تم انھاں غے بشکار اللہ تعالیٰ غا نازل کیّا وا (حکماں) غے مطابق فیصلو کرو تے ''حق ،، تھارے

عالم اُسے پاک قانون ہی غے مطابق یہودیاں ماں فیصلا کرتا رہیا تے اس گل غی گواہی وی دیتا رہیا جے یاہ اللہ تعالیٰ غی نازل کی وی مقدس کتاب ہے کیونجے انھاں ناں تورات غی حفاظت کرن تے اس غا قانون ناں لوکاں ورنافذ کرن غی ذمہ واری دتی گئی تھی ، وران تیں بعد یہ ناخلف پیدا ہو گیا ہیں جہڑا تورات غا کسے وی حکم ورعمل نیہنہ کرتا ، اپناں آپ ناں کہ تے یہودی بلکہ خدا غا فرمانبردار تے لاڈلا وی سمجھیں ور اپناں سارا معاملا خدا غا قانون ناں چھوڑ غے اپنی مرضی غا بنّایا وا قانون ورنمیڑیں تورات ماں ہور حکماں غے نالّ نالّ خاتم الانبیا ﷺ غی نبوت ور ایمان غو حکم وی تھو ، وراج یہودی سردار تے عالم چھڑا اس گلوں ایمان قبول کرتا اں ڈریں کہ جے ہم مسلمان ہو گیا تاں مھاری سرداری ختم ہو جے غی ، ویہہ تحفہ ، نذرانہ ، تے شیرینی جہڑا ہم ناں اپناں مریداں کولوں وصول ویں ویہہ بند ہو جیں غا ، جہڑا اللہ تعالیٰ غا نازل کیا وا قانون ناں چھوڑ غے انسانی دماغ غا بنّایا وا قانون ور فیصلا کریں ویہہ فرمانبردار تے مومن کد ہیں ! جس را کہ ویہہ سمجھ رہیا ہیں بلکہ ویہہ تے پکا اور کٹر کافر ہیں ! ان غا کفر ماں کے شک ہو سکے ! جہڑا خدا غا قانون ناں منتا ہی نیہنہ بلکہ کئیں واری تے اپناں بنّایا وا قانون ناں ہی خدا غو قانون کہنّ توں وی نیہنہ شرماتا ۔

(۵۰) یعنی تورات ماں تے ہم نے یہودیاں ور ''یہ یہ'' قانون فرض کیا تھا فر جے کدے یہ سچا یہودی ہیں تے تورات ناں منن آلاّ ہیں تاں اِس غے مطابق کیوں نیہنہ فیصلا کرتا ! اس قانون ناں کیوں نیہنہ تسلیم کرتا ۔ یہودیاں نے خدا غا دسیا وا اس سارا قانون ناں ملیا میٹ کر غے اس غی جگہ اپناں دماغ تیں ، اپنی مرضی غا کجھ ظالمانہ قانون کڈ لیا تھا ، اسے غے مطابق انھاں غی عدالتاں غو نظام چلے تھو خود مدینہ پاک ماں یہودیاں غو اک قبیلو بنو نضیر تھو جہڑ و اک دوجا قبیلہ بنو قریظ توں ذری ڈاھڈ و تھو اس نے قانوں بنّا یو و تھو کہ جے مھارو کوئے بندو بنی قریظہ غے ہتھوں قتل ہو جے غو تاں بنو قریظہ ناں اس غی دیت ماں سو وسق دیناں پویں غا تے جے کدے ان غو بندو مھارے ہتھوں مارے جے تاں اس غی دیت بس پنجاہ وسق یعنی مھارے تیں ادھی وہے غی کیونجے ہم ڈاھڈا تے ویہہ لسا ہیں ، ویہہ مھارے برابر نیہنہ آ سکتا ، اس غے باوجود یہودی اپناں آپ ناں خدا غا فرمانبردار تے تورات ور ایمان رکھنّ آلاّ کیہنہ تھا فرمایو : نئیں نئیں ! سنّوں ! جہڑا خدا غا اس نازل کیا وا قانون غے مطابق فیصلا نہ کریں یہ فرمانبردار کد ہو سکیں ! یہ ہی لوک تے اصل ظالم ہیں ۔

(۵۱) یعنی حضرتِ موسیٰ علیہ السلام تیں بعد اوپر و تھلّی نبی آتا رہیا جہڑا تورات غے مطابق لوکاں ماں دین غی دعوت غو کم کرتا رہیا ، چھیکڑ اک عرصہ تیں بعد اللہ نے حضرت عیسیٰؑ چلاّیا جہڑا تورات غی وی تصدیق کریں تھا ، انھاں ور اللہ نے انجیل نازل فرمائی ، جسماں اللہ نے لوکاں واسطے ہدایت تے نصیحت تیں علاوہ زندگی ماں پیش آنّ آلاّں مسئلاں غا حکم وی نازل فرمایا تے یوہ بڑو حکم وی نازل کیو جے جس ویلّے میرا آخری نبی سرورِ انبیا ﷺ تشریف لیانویں غا ، تم انھاں ور ایمان لیائیو ! ور عیسائیاں نے انجیل ماں اس قدر تحریف تے تبدیلی کی جے اج اس ماں قانون ناں غی کائے چیز سروں ہے ہی نیہنہ ! یعنی ویہہ یہودیاں تیں وی دو قدم اگے لنگ گیا خدا غا قانون ناں ختم کر غے اپناں مرضی غا ظالمانہ قانون بنّا ٹھہر یا ور کمال غی گل یاہ ہے جے یوہ قہر کر غے وی ویہہ اپناں آپ ناں خدا غا فرمانبردار بلکہ پیارا تے لاڈلا سمجھیں ، اللہ نے انھاں ناں مخاطب کر غے فرمایو جے جہڑا لوک خدا غا نازل کیا وا قانون ناں نیہنہ منتا بلکہ فیصلا اپنی مرضی ور کریں یہ فرمانبردار تے اللہ غا پیارا کد ہو سکیں اسا لوک ہی تے اصل نافرمان ، فاسق فاجر ہیں ۔

(۵۲) تورات اورانجیل غاذکرتیں بعدہن بیان اللہ غی آخری کتاب قرآن پاک غو ہے جے تورات انجیل غوزمانوں گزرگیو، ہُݨ ہم نے قیامت توڑی ساراں انساناں واسطے اپݨاں آخری نبی نبیاں غا سرداﷺ وراپݨی آخری یاہ سچی کتاب نازل فرمادتی ہے، جسماں قیامت توڑی کوڑغورلو نیہنہ ہوسیں، یاہ کتاب پشلی اسمانی کتاباں غی چھڑی تصدیق ہی نیہنہ کرتی بلکہ انھاں کتاباں ماں بیان کیں ویں قیمتی گلاں غی حفاظت تے راکھی وی کرے، کیونجے تورات انجیل غاجہڑا مضمون خدانے باقی رکھنا تھاویہہ اس نے اس کتاب ماں نازل فرمادتا ہیں ہُݨ اس سچی کتاب غے ناݪ ناݪ ویہہ گل وی قیامت توڑی محفوظ ہوگئی ہیں، فراللہ پاک اپݨاں نبیﷺ ناں وی وہ ہی حکم دیئے جہڑ واس توں پہلاں یہودیاں تے عیسایاں ناں دتو تھو، جے تم وی لوکاں ماں ہراک معاملہ غوفیصلواسے قانون غے مطابق فرمائیو جہڑ واللہ غی طرفوں تھارے اپر نازل ہووؤ ہے اس سُچا قانون ناں چھوڑ غے ان یہودیاں عیسایاں بچوں کسے غی کسے تاہنگ ورنہ چلیو جس راکہ تم نے ہمیشاں کیو ہے۔ علماء نے لکھیو ہے جے اس آیت غا نازل ہوݨ تیں پہلاں کئیاں معاملاں ماں بنی اسرائیل نے یاہ کوشش کی تھی جے ہم ناں دربارنبوی تیں فیصلومھاری مرضی غولبھ جے ورانھاں ناں ہزار چال بازیاں غے باوجودنا کامی غومنہ تکنو پیوتھو، اس آیت ماں نبی پاکﷺ غا اس عمل غی تائد ہے، تے آئندہ واسطے یا تاکیدوی ہے جے تم کدے کسے غی گل نہ منیوں تے فیصلوسدااللہ غا قانون ورکرتا رہیو، سگوں اساں آپؐ غے مھاوے امت واسطے وی بڑی اگاہی ہی ہے کہ ”کہوں تیہاں ناں تے سناؤں نواں ناں“ آلو اندازقرآن کریم ماں وی مچ جگہ استعمال کیو گیو ہے۔

(۵۳) یعنی کسے ناں یوہ خیال نہ آوے کہ جد ساریں کتاب اک ہی دین غی دعوت دیں، تے اک دوجی غی تصدیق وی کریں فرکنی کتاب نازل کرن غو مقصد کے ہے!؟ یا فر شریعتِ موسوی، تے شریعت عیسوی اور شریعتِ محمدی غے بشکار کجھ فقہی مسئلاں ماں اختلاف کیوں ہے؟! فرمایواللہ نے ہر ایکن امت واسطے اک شریعت تے اک خاص طریقو مقرر فرمایو ہے حالانکہ جے کدے وہ چاہتوتاں ساراں لوکاں ناں وہ اک ہی شریعت مݨ آلی اکا امت بݨا چھوڑتو وراس نے ایسو نیہنہ کیو اس ماں اس غی بے شمار حکمت ہیں اک حکمت یاہ ہے جے وہ ہر ایکن غو اس طریقہ ناݪ امتحان لیݨوں چاہوے اللہ غا فرمانبردار بندا تے ہر ایکن نواں پراناں حکم ناں اپݨاں مالک غو حکم سمجھ غے، جہڑ وہمیشاں بدلتا وقت تے زمانہ غالحاظ ناݪ حکمتاں سنگ پَہر یوو وہے سینہ غے ناݪ لالیں ورنا فرمان لوک مفت غی بحثاں ماں لگ جیں کہ خدانے پہلاں وہ حکم کیوں دتو تھوتے ہُݨ یوہ حکم کیوں دتو ہے وغیرہ بلکہ یوہ امتحان تے اس راوی ہوجے کہ جس ویلے پہلی شریعت تیں بعد دوجی شریعت آوے فرجہڑا لوک پہلی شریعت ناں خداغو حکم تے خداغو قانون سمجھ غے منیں تھاویہہ تے فٹوفٹ اس دوجی شریعت ناں قبول کرلیں جے پہلاں مھارا مالک نے ہم ناں اس غو حکم دتو تھوہم نے اس ور عمل کیو ہُݨ اس نے یوہ دوجو قانون نازل کیو ہے ہم اس ناں وی سینہ ناݪ لاواں غا۔ ورجہڑا لوک پہلی شریعت ناں خداغا قانون غے بجائے باپ داداغو دین سمجھݨ لگ گیا تھا، ویہہ جس ویلے دوجی شریعت ناں دیکھیں تے باپ داداغا دین غے خلاف دیکھ غے اس تیں نک چھک لیں، انھاں ناں باپ داداغو طریقو چھوڑنوں مشکل ہوجے جس راکہ بے شمار یہودی تے عیسائی اسلام غا اسے گلوں مخالف تھا۔ اللہ تعالیٰ نے نیک لوکاں واسطے فرمایو جے انھاں ناں تے بس نیکیاں ماں ہی اگے بدھݨ غی لوڑ ہے تے رہیا یہ نافرمان انھاں غوفیصلو دنیا ماں کد ہوسکے!، یہ اپݨا نفس غی خواہشاں ناں چھوڑ غے خداغو دین کد قبول کرسکیں! ہاں جسویلے قیامت غے تہاڑے یہ خداغی بارگاہ ماں حاضرویں غا اُت خداانھاں غوٹھیک ٹھیک فیصلو کردیئے غو، فرمانبردار جنت ماں جیں غاتے نافرمان ہمیشاں واسطے دوزخ ماں سٹ دتا جیں غا۔

(۵۴) یوہ حکم مسیں اپرگذریوتھو، تے رحمتِ عالمﷺ تیں ایسو ممکن وی نیہنہ تھوجے آپؐ ناں کوئے خداغا حکم غے مطابق فیصلو کراݨ تیں ٹپلالیتو، ورامت ناں اس حکم غی اہمیت دسݨ واسطے، اور یاہ تاکید کرن واسطے جے کدے تم وی یہودیاں عیسائیاں غی ریس ماں انھاں ہاروں خداغا قانون ناں چھوڑ غے اپݨی مرضی ورنہ ٹُر پیو! بلکہ ہشیار رہیو جے کدے اݨ پَہال ہی ویہہ تمناں خداغا قانون تیں دور نہ کرچھوڑیں، تے انسانی خواہشاں غا بݨیاواں قانوناں ورنہ چلا چھوڑیں! یوہ حکم دوہری واری بیان فرمایو۔

اَهْوَآءَهُمْ عَمَّا جَآءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ
کوئے آگیو ہے اس ناں چھوڑ غے ان غی خواہشاں ورنہ چلیو (۵۲) ہم نے تھارا بچوں ہر ایکن
شِرْعَةً وَّمِنْهَاجًا وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً
واسطے اک دستور تے اک طریقو رکھیو ہے تے جیکدے اللہ چاہتوتاں وہ تم ساراں ناں اک ہی امت بنا
وَّاحِدَةً وَّلٰكِنْ لِّيَبْلُوَكُمْ فِيْ مَآ اٰتٰىكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرٰتِ
چھوڑتو ور(اس نے ایسو نیہنہ کیو) تانجے وہ ان (حکماں) ماں تھاری ازمائش کرے جہڑا اس نے تمناں دتا ہیں بس تم نیکیاں
اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيْعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيْهِ
ماں اگے بدھو! تم ساراں نے مڑ غے اللہ تعالیٰ کولے ہی جانوں ہے وہ تمناں دس چھوڑے غو جن گلاں ماں
تَخْتَلِفُوْنَ ﴿۴۸﴾ وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا
تم اختلاف کرر ہیا ہیں (۵۳) تے (اے نبیؐ) تم انھاں غے بشکار اسے (قانون) غے مطابق فیصلا کرتا رُہو جہڑ و اللہ نے
تَتَّبِعْ اَهْوَآءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَّفْتِنُوْكَ عَنْ
نازل کیو ہے تے انھاں غی خوشی ورنہ چلو تے انھاں تیں ہشیار رُہو جے یہ تمناں کسے حکم تیں ٹپلا نہ
بَعْضِ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا
چھوڑیں جہڑا اللہ نے تھارا ور نازل کیا ہیں (۵۴) تے جے یہ منہ موڑیں تاں جان لیو جے اللہ تعالیٰ
يُرِيْدُ اللّٰهُ اَنْ يُّصِيْبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوْبِهِمْ وَاِنَّ
یوہی چاہوے کہ انھاں ناں ان غا کجھ گناہاں غی سزا دئے تے بیشک
كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ لَفٰسِقُوْنَ ﴿۴۹﴾ اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ
متا لوک تے نافرمان ہی ہیں (۵۵) تے کیوں! یہ جاہلیت غا فیصلا
يَبْغُوْنَ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ
لوڑیں! اور یقین کرن آلاں واسطے تے اللہ تعالیٰ غا فیصلہ تیں چنگا فیصلا
يُّوْقِنُوْنَ ﴿۵۰﴾ ع يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُوْدَ وَ
کس غا ہو سکیں! (۵۶) اے ایمان آلیو! تم یہودیاں تے

ع ۱۱

(٥٥) یعنی جے کدے یہ یہودی ہُنڑ وی اے رحمتِ عالم ﷺ تھارو کیو وو فیصلو نہ منیں تاں تم سمجھ لیو جے ہُنڑ خدا ان غا کرتوتاں ورانھاں وراپڑوں قہر نازل کرن آلو ہے کیونجے ان ماں متا لوک ہیں ہی نافرمان ، سبحان اللہ! یاہ قرآن غی پیشن گوئی تھی فرکجھ دناں ماں ہی لوکاں نے کھلی اکھاں ناں تک لیو مدینہ غا سارا یہودی یا تے جنگ ماں قتل ہوگیا ، یا قیدی بنڑ گیا یا ذلیل ہو غے انھاں ناں جلاوطن ہونڑوں پیو ور مدینہ پاک ماں اک وی یہودی نیہنہ رہ سکیو۔

(٥٦) جاہلیت غو قانون ہر وہ قانون ہے جہڑو خدا غا قانون تیں علاوہ کوئے انساناں غو بڑایو وو قانون وہے ، وہ کسے ایکنڑ آدمی نے اپڑیں مرضی نالڑ ، اپڑیں سوچ ور تے اپڑیں تاہنگ ور بڑایو وہے یا کجھ جاہلاں نے رلڑ ملڑ غے بڑایو وہے یا کجھ لوکاں نے اسمبلیاں ماں پاس کیو وہے ہر حال وہ جاہلیت ہی غو قانون شمار وہے ، رسولِ پاک ﷺ غا زمانہ ماں جسویلے قرآن نازل ہور ہیو تھو اس راغا ترے قانون تھا ، عرب غا مشرکان غو جاہلی قبائلی قانون ، یہودیاں غو اپڑوں بڑایو وو تے عیسائیاں غو جاہلی قانون جس غی ترقی یافتہ شکل اج رومن لاء ساری دنیا ماں مشہور تے رائج ہے ان ساراں قانوناں واسطے قرآن کہہ اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُوْنَ ''کیوں! یہ (اسلام غی لوء آجانڑ تیں بعد) جاہلیت غا فیصلا لوڑیں!'' ات کھل غے اس رکوع ور اک چھواتی جئی نظر فرما لیو! خدا غا قانون ناں چھوڑ غے اسے جہالت آلا پلے توں بڑایا وا قانون ور جہڑا یہودی عمل کریں تھا اور اپڑاں مسئلاں غا فیصلا کریں تھا اللہ نے انھاں واسطے فرمایو: فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكٰفِرُوْنَ ''یہ ہی لوک تے پکا کافر ہیں'' فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ''یہ ہی لوک تے پکا ظالم ہیں'' اور خدا غا قانون ناں چھوڑ غے اسے جاہلیت آلا پلے تیں بڑایا وا قانون ور جن عیسائیاں نے فیصلا کیا اللہ نے انھاں واسطے فرمایو فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ''بس یہ ہی لوک تے نافرمان ہیں'' اس تیں بعد قرآن اللہ غا حبیب ﷺ ناں وی خدا غا نازل کیا وا خدائی قانون ور ہر اک مقدمہ غو نمیڑو کرن غی بار بار تاکید کرے ہُنڑ جہڑا لوک اج اپڑاں آپ ناں مسلمان کیہنہ ور فیصلو اسے جاہلیت غا پلے تیں بڑایا وا قانون ور کریں انھاں ناں کے کیہو جے غو! تے جہڑا بدنصیب دعو مسلمانی غو کریں ور اسلامی قانون غو ناں آتاں ہی نک چھک لیں ، خدا غا قانون ناں نعوذ باللہ سختی آلو تے وحشی قانون کیہنہ اساں ظالماں غا بارہ ماں تم کے کیہنہ غا! تے ان ظالماں غا بارہ ماں تھارو کے فتوو وہے غو جہڑا خدا غا نازل کیا وا قانون غو گاٹو گُھٹ غے مسلماناں ور یورپی کافراں غو قانون مسلط کرنوں چاہویں؟! صحابہء کرام یا تابعین غا مبارک دور غی تے گل ہی جانڑ دیو! اج توں کجھ سال پہلاں توڑی وی مسلمان یوہ خیال تک نیہنہ کر سکیں تھا جے ، کدے ایسو وی وہے غو کہ عدالت تے مھاری وہے غی ور قانون غیراں غا ویں غا! حافظ عماد الدین ابن کثیرؒ غا زمانہ ماں کجھ اسلامی ریاستاں ماں ان تاتاری حکمراناں نے جہڑا مسلمان تے ہوگیا تھا ور اجوں انھاں نے اپڑاں ملک ماں قانون پرانوں تاتاری ہی رکھیو وو تھو ، ابن کثیرؒ اپڑیں تفسیر ماں اس موقعہ ور ان غا بارہ ماں لکھیں ''یوہ قانون دراصل الیاسق'' ناں غا ایکنڑ آدمی نے یہودی تے عیسائی اور اسلامی قانون ناں اگے رکھ غے بڑایو ہے جسماں اس غی اپڑیں سوچ تے عقل اور نفسانی خواہشاں غو وی دخل ہے فر یوہی قانون ان لوکاں ماں چل پیو ہے جس ناں یہ قرآن تے حدیث تیں اگے سمجھیں ، اسے ور عمل کریں ایسو کرن آلا اصل ماں کافر ہیں تے ان غے خلاف جہاد کرنوں ضروری ہے ات توڑی کہ یہ اللہ تے اس غا رسول ﷺ غا قانون در مُڑ آویں تے اپڑوں ہر اک نکو بڑو معاملو قرآن حدیث غے مطابق حل کرن لگ پویں'' (تفسیر ابن کثیر) ان آیتاں ور مھارا اوہ کھڑ پینچ جرگے دار مقدم وی غور کر لیں جہڑا لوکاں ناں فیصلہ واسطے بلاویں تے کینہ ''آ رے شریعت غے مطابق تیرو فیصلو کراں'' فر قرآن حدیث غا علم غی تے انھاں نے کدے خوشبو وی نیہنہ سونگھی ہوتی تے نہ ویہہ اس غے مطابق فیصلو کر سکیں ور قرآن غو ناں لے غے اپڑیں مرضی غو فیصلو ضرور کریں ، میرا ان کناں ماں نکا ہوتاں غی ویہہ اوازا جیں گجیں لگیں کہ ''آؤ قرآن حدیث ور یا شریعت ور تھارو فیصلو کراں ، فر جرگہ ماں! مقدم صاحب تم فرماؤ؟ چودہری صاحب تھاری کے رائے ہے؟ تے فلاڑیاں تیرو کے خیال ہے؟ فر پینچاں غا فرمان ور جہڑو فیصلو ہے اس ناں قرآن حدیث غو فیصلو بڑا تہریں اللہ تعالیٰ ہم ناں سمجھ دیئے تے آخرت غا لیکھا ناں یاد رکھنڑ غی توفیق دیئے!۔

النَّصٰرٰٓى اَوْلِيَآءَ ۘ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۗ وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ

نصرانیاں ناں دوست نہ بڑاؤ! ویہہ آپس ماں ایکنڑ دوجا غا دوست ہیں تے تھارا بچوں جہڑو

مِّنْكُمْ فَاِنَّهٗ مِنْهُمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ

انھاں ناں اپڑوں دوست بڑاوے غو وہ یقیناً انھاں ماں ہی شمار وہے غو ، بیشک اللہ ظالم لوکاں ناں ہدایت

الظّٰلِمِيْنَ ﴿٥١﴾ فَتَرَى الَّذِيْنَ فِىْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ يُّسَارِعُوْنَ

نیہنہ دیتو (٥٧) تے تم انھاں لوکاں ناں دیکھیں غا جنھاں غا دلاں ماں روگ ہے ویہہ انھاں در ہی دوڑ دوڑ

فِيْهِمْ يَقُوْلُوْنَ نَخْشٰٓى اَنْ تُصِيْبَنَا دَآئِرَةٌ ۗ فَعَسَى

غے جیں تے (یوں) کیہنہ جے ہم اپڑے اپر زمانہ غی پھیر پرت آنڑ تیں ڈراں تے ممکنڑ ہے جے

اللّٰهُ اَنْ يَّاْتِىَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِّنْ عِنْدِهٖ فَيُصْبِحُوْا

اللہ تعالیٰ فتح دیدئے یا اپڑیں طرفوں کوئے (ہور) حکم فرمادئے ، فر تے یہ اپڑاں دلاں ماں

عَلٰى مَآ اَسَرُّوْا فِىْٓ اَنْفُسِهِمْ نٰدِمِيْنَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ

چھپائی وی گلاں ور پچھتا تا ہی رہ جیں غا (٥٨) تے اس ویلے ایمانڑ آلا تعجب

اٰمَنُوْٓا اَهٰٓؤُلَآءِ الَّذِيْنَ اَقْسَمُوْا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ ۙ

نالڑ کیہنہ غا : کیوں! یہ ہی ویہہ لوک ہیں جہڑا خدا غیں تگڑیں تگڑیں قسم کریں ویں

اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ۗ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوْا خٰسِرِيْنَ ﴿٥٣﴾

جے ہم تھارا نالڑ ہاں ؛ برباد ہوگیا انھاں غا عمل تے یہ بڑا خسارہ ماں جا پیا (٥٩)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَنْ يَّرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِيْنِهٖ

اے ایمان آلیو! جہڑو تھارا بچوں اپڑاں دین تیں پھر جئے (وہ سن لئے)

فَسَوْفَ يَاْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُّحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهٗٓ ۙ اَذِلَّةٍ

فر اللہ تعالیٰ تاولاں ہی اسا لوک پیدا کر دئے غو جنھاں نالڑ اللہ محبت کرے غو تے ویہہ اللہ نالڑ محبت کریں غا ویہہ مومناں

عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ۘ يُجَاهِدُوْنَ

واسطے نرم دل ویں غا ، تے کافراں غا مقابلہ ماں ڈاھڈا ویں غا ، ویہہ اللہ غا رستہ ماں

(٥٧) غیر مسلماں ناں ویہہ پَہانویں یہودی ویں، پَہانویں عیسائی تے پَہانویں کسے وی قوم غا مشرک کافر ویں انھاں ناں چنگو سلوک کرنو، گوانڈی ہونں غی وجہ تیں نیک برتاء کرنوں، یا انھاں ناں عدل انصاف غو معاملو کرنوں جائز ہی نیہنہ بلکہ ضروری ہے اسے را غیر مسلماں ناں شریعت غی حد ماں ضرورت وہے تاں صلح کر لینٔی، کوئے جائز معاہدو کر لینٔوں وی جائز ہے ور غیر مسلماں ناں دلی دوستی رکھنٔی، انھاں ناں اپنٔوں راز دار بنانٔوں تے انھاں ناں اس رارلں ملں غے رہنٔوں جس را مسلماناں سنگ رہیو جے قطعًا جائز نیہنہ کیونجے ویہہ قرآن غا، خدا غا سچا دین غا دشمن ہیں فر دشمناں سنگ دوستی کسرا!؟ فر دوستی واسطے کائے نہ کائے مناسبت وہے، جوڑ وہے تے ایمان آلاں غو بے ایماناں ناں کے جوڑ ہو سکے ایمان آلاں غی دوستی ایمان آلاں ناں تے بے ایماناں ناں غی دوستی بے ایماناں ناں ہی ہو سکے اور یا ہی سوبے وی، تے اتنی نصیحت اور سمجھان تیں بعد وی جہڑو بے ایماناں کافراں ناں اپنٔوں دوست بناوے فر قرآن ایمان آلاں ناں اگاہ کرے جے تم سمجھ جاؤ کہ فر یوہ انھاں ہی غی پارٹی غو بندو ہے، انھاں ماں ہی شامل ہے تے اس غو وی وہ ہی حکم ہے جہڑو انھاں غو ہے ای مــــــن جملتهم و حكمه حكمهم (تفسیرِ مدارک)۔

(٥٨) اس آیت غا نازل ہونں توڑی اجوں مدینہ پاک ماں مسلماناں غی زبردست تے نمیکلی حکومت قائم نیہنہ ہوئی تھی، مدینہ غے آسیں پاسیں سودی کاروبار کرن آلا بڑا مالدار یہودی وی ریہنہ تھا فر جن لوکاں غا دلاں ماں نفاق غو روگ تھو جس را کہ عبداللہ ابن ابی غی پارٹی ویہہ بڑی چلاکی نال یہودیاں سنگ دوستی رکھیں تھا اور اپناں آپ ناں اج کل غاں کھڑپینچاں ہاروں بڑا اچا تے حالات تیں واقف کار سیاست دانں سمجھیں تھا کہ جے اسلام غالب آ گیو تاں تے مسلماناں نالں ہاں ہی، تے جے مسلماناں غی ہار ہوگئی تاں اپناں انھاں دوستاں سنگ رلں جاں غا، اس را پنجے انگلیں کہی ماں ریہنہ غیں، مسلماناں ناں تے ظاہری طور ور یا ہی گل کیہنہ تھا جے ہم یہودیاں نالں صرف اس واسطے سلام دعا رکھاں تاں جے کائے مالی اوکھت آ گئی تے مالدار لوک ہیں کم آویں غا ور دل ماں یا گل رکھی وی تھی کہ جسویلٔے مسلمان ہار جیں غا اس ویلٔے انھاں یہودیاں غے نالں ہو جاں غا۔ اللہ تعالیٰ نے ایمان آلاں ناں خوشخبری سنائی جے تاولاں ہی اسو ویلٔو آن آلو ہے جسویلٔے مکہ پاک سنٔے سارو عرب فتح ہو گیو وہے غو، یہودی ذلیل ہو غے مدینہ تیں جلاوطن ہو گیا ویں غا اس ویلٔے منافقاں ناں اپنٔی اس سوچ ور لازمی وی آوے غی تے افسوس وی وہے غو ور کس کاری!

(٥٩) یعنی فر اک اسو وقت وی آوے غو جس ویلٔے یوہ سارو راز باندے آ جے غو، اس ویلٔے مسلمان حیران ہو غے کیہنہ غا "اُرے تُھوائی! یہ ویہہ ہی لوک ہیں جہڑا قسم کر کر غے یقین دواں ویں تھا جے ہم تھارا نالں ہاں" یہ تے کجھ ہور ہی نکلیا! اس ویلٔے پتو لگے غو جے انھاں غیں ساریں چال چلاکیں بے کار گئیں تے نہ انھاں ناں ویہہ نماز، روزہ تے جہاد غا عمل ہی کجھ کم آیا جہڑا انھاں نے منافقت نالں کیا تھا، یہ تے دنیا آخرت ماں سروں ہی برباد ہو گیا۔

(٦٠) یعنی کسے جماعت یا کسے قوم غا مرتد ہو جانں نالں یا دین غو کم چھوڑ دینں نالں نہ تے دین غو کجھ بگڑے تے نہ خدا تعالیٰ ہی غو کجھ نقصان وہے اللہ تعالیٰ ناں اس غی طاقت ہے جے وہ انھاں مرتداں غی جگہ دین غو کم کرن واسطے اسی اچی اچی صفتاں آلا لوک پیدا فرما دیئے جہڑا اللہ غا رستہ ماں خالص دل نالں بس اس غی رضا پچھے جہاد کریں غا ویہہ منافقاں ہاروں لوکاں غا مہنٔاں مارن ور شرماسیں نیہنہ نہ انھاں ناں شُبکی آوے غی، نہ انھاں ناں اس غی کجھ پرواہ وہے غی جے لوک ہم ناں کے کیہنہ غا؛ ور یہ صفت تے اللہ تعالیٰ غو خاص فضل ہی ہے وہ جس ناں چاہوے اسیں صفت عطا کر دیئے!۔

(٦١) اپر یہودیاں، عیسائیاں تے دوجاں کافراں ناں دوست بنان تیں ٹھا کیو تھو اس ور یاہ گل ذہن ماں آوے تھی جے فر مسلماناں غی دوستی ہونٔی کس نالں لوڑیئے!؟ فرمایو ایمان آلاں غی دوستی تے اللہ تعالیٰ نالں اور اس غا پیارا نبی ﷺ نالں تے ان مسلمان پَہایاں نالں ہونی چاہئے جہڑا نماز پڑہیں، زکوٰۃ دیں تے اللہ اگے عاجزی کرن آلا ویں باقی رہئی یاہ گل کہ مسلماناں غی دوستی صرف مسلماناں نالں ہی وہے غی فر تے باقی ساری دنیا ہی انھاں غی مخالف ہو جے غی؟ فرمایو: کوئے پرواہ نیہنہ! جس غی دوستی خدا تعالیٰ نالں تے حبیب خدا ﷺ نالں وہے، وہ تے خدائی جماعت غو بندو بنں جے، اور خدائی جماعت ناں کونں ہرا سکے!؟ ور خدائی جماعت بنں غے تے دسو!۔

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ — ١٨٦ — المآئدة ٥

فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُوْنَ لَوْمَةَ لَآئِمٍ ۭ ذٰلِكَ

جہاد کریں غا تے کسے ملامت کرن آلا غی ملامت غی پرواہ نیہنہ کرسیں یوہ

فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ ۭ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿۵۴﴾

اللہ تعالیٰ غو فضل ہے وہ جس ناں چاہوے اپنٔوں فضل دیدیئے تے اللہ تعالیٰ بچ وسعت آلو جانن آلو ہے (٦٠)

اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوا الَّذِيْنَ

(اے مسلمانوں!) تھارا دوست تے بس اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ اور ایمان آلا ہیں جہڑا

يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رٰكِعُوْنَ ﴿۵۵﴾

نماز غی پابندی کریں تے زکوٰۃ دیتا ریہنہ اور ویہہ اللہ غے اگے عاجزی کرن آلا ہیں

وَمَنْ يَّتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَاِنَّ

تے جہڑو اللہ تعالیٰ نالں اور اس غا رسولؐ نالں تے ایمان آلاں نالں دوستی رکھے غو (وہ تے اللہ غی جماعت ماں ہے) تے

حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغٰلِبُوْنَ ﴿۵۶﴾ ع يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا

ع ۸ ۱۲

اللہ تعالیٰ ہی غی جماعت غالب رہ (٦١) اے ایمان آلیو! جھاں لوکاں

تَتَّخِذُوا الَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا دِيْنَكُمْ هُزُوًا وَّلَعِبًا مِّنَ

ناں تھارا تیں پہلاں کتاب دتی گئی ہے اور ویہہ تھارا دین ناں مخول تے کھیڈ بنانویں

الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَآءَ ۚ

تم انھاں ناں تے (دوجاں) کافراں ناں اپناں دوست نہ بناؤ!

وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۵۷﴾ وَاِذَا نَادَيْتُمْ

تے اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو جیکر تم مومن ہیں؛ تے جسویلٔے تم نماز واسطے

اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوْهَا هُزُوًا وَّلَعِبًا ۭ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ

بانگ دیں یہ اس ناں مخول تے کھیڈ بنا لیں یوہ اس گلوں کیونجے یہ لوک

قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُوْنَ ﴿۵۸﴾ قُلْ يٰٓاَهْلَ الْكِتٰبِ هَلْ تَنْقِمُوْنَ

عقل تیں کم نیہنہ لیتا (٦٢) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: او اہلِ کتاب! کیوں! تم نے مھارے اندر بس یا ہی خرابی

(٦٢) اک مسلمان ناں دنیا ماں اپناں مذہب تیں زیادہ پیاری کائے چیز نیہنہ ہوسکتی، نہ ہی اس غی نظراں ماں اپناں دین تیں بدھ دنیا غی کسے وی چیز غی عزت ہوسکے، تے کسے ماڑا تیں ماڑا مسلمان غی غیرت وی وسیں لگیں یاہ گل برداشت نیہنہ کرسکتی جے اس غے باندے باندے اس غا مذہب غی اس غا دین غی توہین کی جے؛ تے کس را؟ ''کدے مھیس غا منہ اگے کٹو حلال ہووو ہے''! فریوہ کس راہو سکے کہ مسلمان یہودیاں، عیسایئاں تے دوجاں غیر مسلماناں ناں اپڑوں دوست بنا لے! جدکہ ویہہ اللہ غا سچا سُچا دین غی ہاسی مخول بنانوی! اور جس ویلے نماز واسطے بانگ دتی جے تے یہ بد دماغ اس سچی سچی دعوت غی نقل لانویں، بانگ غی آواز ورچھگّا لانویں۔ روایتاں ماں آوے جے مدینہ پاک ماں کجھ بد دماغ یہودی تے عیسائی ایسا وی تھا جھڑا بانگ غی آواز ورچھگا لانویں تے ٹھٹھا کریں ویں تھا (ابن کثیر وغیرہ) اساں دین غاں دشمناں ناں دوستی لان توں ٹھا کیو جا رہیو ہے تے عقل ہوتاں کوئے مسلمان اساں پاگلاں ناں دوست بنا وی کد سکے!۔

لایحب اللہ ۞ المآئدۃ ۵

١٨٧

مِنَّآ اِلَّآ اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ

تکی ہے جے ہم اللہ تعالیٰ ور، تے جھڑی کتاب مھارا ور نازل کی گئی ہے اس ور، اور جھڑیں مھارا تیں پہلاں نازل ہوئی تھیں

مِنْ قَبْلُ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فٰسِقُوْنَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ

انھاں ور ایمان لے آیا ہاں، حالانکہ تھارا ماں متا لوک نافرمان ہیں (اے نبیؐ) تم فرما دیو: کیوں!

اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِّنْ ذٰلِكَ مَثُوْبَةً عِنْدَ اللّٰهِ ۭ مَنْ

ہوں دسوں تمناں اللہ غے نزدیک جزا غا لحاظ ناں اس تیں وی پہیڑا کون لوک ہیں؟ ویہہ ویہہ ہیں جھاں

لَّعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ

ور اللہ نے لعنت کی، تے انھاں ور قہر نازل کیو، تے انھاں بچوں کجھاں ناں بوجوں

وَالْخَنَازِيْرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوْتَ ۭ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا

تے سور بنایو تے جھاں نے شیطان غی پوجا کی اساں ہی لوکاں غو سب تیں مندو ٹھکانوں ہے

وَّاَضَلُّ عَنْ سَوَاۗءِ السَّبِيْلِ ﴿٦٠﴾ وَاِذَا جَاۗءُوْكُمْ قَالُوْٓا

تے یہ ہی سِدّا رستہ تیں بچ گمراہ ہیں (٦٣) تے جس ویلے یہ تھارا کولے آویں کیہنہ جے ہم

اٰمَنَّا وَقَدْ دَّخَلُوْا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوْا بِهٖ ۭ وَاللّٰهُ

ایمان لے آیا حالانکہ یہ کفر ہی لے غے آیا تھا تے کفر ہی لے غے نکل گیا تے یہ جو کجھ

اَعْلَمُ بِمَا كَانُوْا يَكْتُمُوْنَ ﴿٦١﴾ وَتَرٰى كَثِيْرًا مِّنْهُمْ

چھپا رہیا ہیں اللہ تعالیٰ اس ناں خوب جانے (٦٤) تے تم انھاں بچوں بچ ساراں ناں دیکھیں غا

يُسَارِعُوْنَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ ۭ

جے یہ گناہاں ماں تے اتی چکن ماں اور حرام کھاݨ ماں بڑی تاول کریں

لَبِئْسَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا يَنْهٰىهُمُ الرَّبّٰنِيُّوْنَ

بچ پہیڑا کرتوت ہیں جھڑا یہ کر رہیا ہیں (٦٥) انھاں ناں کیوں نیہنہ ٹھاکتا انھاں غا درویش

وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَ ۭ

تے عالم گناہ غی گل کہݨ تیں تے حرام کھاݨ تیں

منزل۲

(٦٣) یعنی او اہلِ کتاب! تمنے آخر مھارے اندر پہیڑ کے تکیو ہے! تمناں واہ کہڑی خرابی لبھ گئی جس کر غے تم مھارے ناں ضد کریں تے مھارا دشمن بن گیا ہیں، آخر مھارو قصور کے ہے جس غو تم بدلو لے رہیا ہیں! بس یوہ ہی جے ہم اللہ تعالیٰ ناں مناں تے جھڑی کتاب مھارا ور نازل ہوئی ہے اس غے ناں ناں ہم تھارا ور نازل ہوݨ آلی کتاب تورات، انجیل ناں مناں! یوہ تے کوئے قصور نیہنہ! یاہ تے کائے ضد یا خرابی آلی گل نیہنہ حالانکہ تم لوک تے اپݨی کتاب غے مطابق وی نافرمان تے فاسق فاجر ہیں۔ ہاں! جے کدے تم پہیڑا تے برا لوک جھڑا نفرت تے مذمت غے قابل ہیں دیکھناں ہی چاہویں تاں آؤ ہم تمناں دساں یہ کون لوک ہیں؟! یہ ویہہ لوک ہیں جھڑا کاھِناں تے فال کڈݨ آلاں شیطاناں غا پچاری بݨیاں واہیں، جھاں ور خدا غو قہر تے اس غی لعنت ہوئی، جن بچوں کئیں ساراتے بوجوں اور سور بنا دتا گیا، تم ذری اس شیشہ ماں اپڑوں منہ تکو ہاں! یاہ کس قوم غی تاریخ ہے! یہ کس غیں کھتیں بیان ہو رہئی ہس! کیوں یہ تم ہی نیہنہ ہیں! یہ تھارا ہی کالا کرتوت نیہنہ ہیں، ہاں! ہاں یوہ سب کجھ تھارو ہی بیان ہو رہیو ہے۔ **فائدو:**- طاغوت یا شیطان غا پچاری کہڑا لوک ہیں؟ علامہ زمخشری نے اپݨی تفسیر ماں حضرت، عبداللہ ابنِ عباسؓ غو یوہ ارشاد نقل کیو ہے جے ات طاغوت تیں مراد ویہہ یہودی کاہن (یعنی فال کڈن آلا) ہیں جھڑا فال کڈ غے لوکاں ناں پوشیدہ خبر دسݨ غو دعوو کریں ویں تھا فر جس نے اللہ غی نافرمانی کر غے اساں شیطاناں غی گل منی سمجھو وہ شیطان غو پچاری ہے'' (کشاف)

(٦٤) ہُݨ ذکر منافقاں غو خاصکر یہودی منافقاں غو ہو رہیو ہے یہ دنیا غا فائدہ واسطے مسلماناں ناں تے اُچیں اُچیں کلمو پڑھ پڑھ غے سنا ویں ویں تھا ور دل ماں اسلام غی نفرت، رحمت عالم ﷺ غو کر و دھ تے کفر چھپا غے رکھیں ویں تھا اور اس ناں اپݨی دانشمندی، سیاست تے ہشیاری سمجھیں تھا ور دلوں شاہ کالا ہووا وا تھا رحمتِ عالم ﷺ غی مبارک مجلس ماں جت پتھراں غو کالجو پھٹ جے تھو تے ویہہ موم بݨ جیں تھا، یہ بدنصیب جس کفر ناں داخل ویں تھا اسے ناں لے غے نکل جیں تھا اور انھاں ور مجلس مبارک غو کجھ وی اثر نیہنہ وہے تھو یہ اثر لیݨ واسطے تے جیں ہی نیہنہ تھا، انھاں غو تے مقصد ہی مسلماناں ناں تھوکھو دیݨوں تھو، خیر یہ نہ تے کسے ناں تھوکھو دے سکیں تے نہ انھاں غیں چال چلاکیں انھاں ناں خدا غا قہر تیں چھڑکا سکیں اللہ تعالیٰ تے انھاں غا سارا رازاں تیں واقف ہے۔

(٦٥) یعنی ہُݨ انھاں غی کھوء ہی اسی نافرمانی آلی بݨ گئی ہے کہ دوڑ دوڑ غے گناہاں ماں جا بڑیں، ظلم زیادتی تے حرام کھاݨ جساں گناہاں تیں وی پچھے نیہنہ رہتا بلکہ بڑی تاول ناں کریں جے وقت کھڑائے نہ جے۔

لَبِئْسَ مَا كَانُوْا يَصْنَعُوْنَ ﴿۶۳﴾ وَقَالَتِ الْيَهُوْدُ يَدُ اللّٰهِ

کتناں مندا کم ہیں جھڑا یہ کر رہیا ہیں (٦٦) تے یہودیاں نے کہیو جے اللہ تعالیٰ غو ہتھ

مَغْلُوْلَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيْهِمْ وَلُعِنُوْا بِمَا قَالُوْا بَلْ يَدٰهُ

بند ہو گیو ہے انھاں ہی غا ہتھ بند ہو جیں تے اس را کہنڑ غی وجہ تیں انھاں ور لعنت وہے بلکہ اللہ غا تے

مَبْسُوْطَتٰنِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَآءُ وَلَيَزِيْدَنَّ كَثِيْرًا

دوئے ہتھ کھلا ہیں وہ جس را چاہوے خرچ کرے تے (اے نبیؐ) تھارا اپر تھارا رب غی طرفوں جھڑو

مِّنْهُمْ مَّآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَّكُفْرًا

کلام نازل ہووو ہے وہ ضرور انھاں بچوں کیاں لوکاں غی شرارت تے کفر ماں ہور ہی باھد و کر دئے غو

وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

تے ہم نے انھاں غے بشکار قیامت توڑی دشمنی تے کرودھ (غی اگ) لا چھوڑی ہے

كُلَّمَآ اَوْقَدُوْا نَارًا لِّلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُ وَيَسْعَوْنَ فِي

جد کدے وی یہ لڑائی غی اگ پہنچا ویں اللہ تعالیٰ اس ناں بجھا چھوڑے، تے یہ ملک ماں

الْاَرْضِ فَسَادًا وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿۶۴﴾

اتی چکنڑ غی پوری کوشش کریں تے اللہ تعالیٰ فسادیاں ناں پسند نیہہ کرتو (٦٧)

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتٰبِ اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ

تے جیکدے یہ اہلِ کتاب ایمان لے آویں غا تے تقوو اختیار کرلیں غا تاں ہم انھاں غیں بدیں ضرور دور

سَيِّاٰتِهِمْ وَلَاَدْخَلْنٰهُمْ جَنّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿۶۵﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ

کر دیاں غا تے ہم ضرور انھاں ناں نعمتاں آلی جنت ماں داخل کر دیاں غا؛ تے جیکدے یہ

اَقَامُوا التَّوْرٰىةَ وَالْاِنْجِيْلَ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ

تورات اور انجیل غی پابندی کرتا تے اس غی پابندی کرتا جو کجھ انھاں در انھاں غا رب

مِّنْ رَّبِّهِمْ لَاَكَلُوْا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ

غی طرفوں نازل کیو گیو ہے تاں تے یہ اپنے اپروں وی (روزی) کھاتا تے اپناں پیراں غے ہیٹھوں

(٦٦) اپر یہودی عوام غو بیان تھوہنڑ ذکر انھاں غا عالماں غو ہے امام ابن جریرؒ نے حضرتِ عبداللہ ابن عباسؓ تے دوجاں کیئں ساراں تابعیاں غی گل نقل کی ہے جے یاہ آیت علماء کرام واسطے سب توں زیادہ سخت تے خوف ناک ہے کیونجے اس آیت ماں عوام غی بد کرداری ور عالماں غو یاہ گل سوچ غے چپ چپیتو رہنڑوں کہ جے کدے اواز چکی تاں مھاری لحاظ ملاحظی جاتی رہ غی عوام غی گنہگاری توں وی بدھ گناہ بیان ہور ہیو ہے تے عوامی بدعملی غی پچھ عالماں تے درویشاں ناں ہور ہی ہے فر اس تیں سخت گل ہور ہووی کے سکے! بلکہ کجھ بزرگاں غو اخانڑ (قول) نقل ہووو ہے جے کسے قوم غی بربادی غا پہیڑا اتہاڑا شروع ہی اتوں ویں کہ پہلاں عام لوک برائیاں غو بازار گرم کریں فر اُن غا عالم تے نیک لوک وی لحاظ ملاحظی بچانڑ واسطے ڈورا، گُنگا تے کلا ہو جیں۔

(٦٧) ہتھ کھلنڑ غو مطلب ہے خوب خوب خرچ کرنوں مُچ مُچ سخاوت کرنی، تے ہتھ بند ہو جانڑ غو مطلب وہے خرچ نہ کرنوں، کنجوسی کرنی، سوم بنڑ جانوں، اصل ماں یوہ عربی غو اک محاورو ہے جس غو مطلب سچیں مچیں ہتھ بند ہوناں تے کھلنا نیہہ جس را ہم اپنا محاورہ ماں کہاں جے "فلاناں غی گنڈ (گٹھ) بڑی ڈاھڈی ہے" یعنی وہ مُچ سوم ہے، یہودیاں غی اک ہور جہالت غو ذکر ہور ہیو ہے، کہ جد کدے انھاں غی بدعملی غی وجہ تیں اللہ غی مشیت غے مطابق انھاں ور کجھ تنگی آجے تھی تاں یہ اپناں کرتوتاں در نیہہ تکیں ویں تھا بلکہ بڑی بے ادبی تے گستاخی ناں کیہہ ویں جے اج کل خدا غو ہتھ بند ہو گیو ہے، روایتاں ماں مدینہ پاک غا دو یہودیاں غا ناں وی آویں جھڑا یوہ بے ادب لفظ عام طور ور کہتا ریہہ ویں تھا، اک فخاص دوجو شاس (ابنِ کثیر وغیرہ) فرمایو کنجوس تے یہ آپ ہیں، ان غو سوم پونوں تے دنیا ماں مشہور ہے، اللہ تعالیٰ غا تے دوئے ہتھ کھلا ہیں وہ ازل توں لے غے اج توڑی اپناں خزاناں دویں دویں ہتھیں خرچ کر رہیو ہے، ور ویہہ نہ کدے مُکیں تے نہ سمیں، ھاں! کس ناں کتنوں دیئوں ہے یوہ تے اس غی اپنی مشیت ور ہے، فر یہودیاں غی ہور اک پہیڑی خصلت بیان فرمائی جے قرآن غو یوہ مٹھو، رسیلو تے دل ماں کھبھ جانڑ آلو بیان واقعہ ہی ہدایت غو ذریعو ہے ور اہل کتاب غو کرودھ تکو کہ یہ قرآن ناں وی ہور ہور گمراہ ویں، ان غی سرکشی تے گمراہی ماں بادھو ہی ہوتو جے، خدا نے انھاں ناں اس غی دنیا ماں یاہ ہی سزا دتی ہے جے انھاں غا آپس ماں کیئں کیئں فرقا بنڑ گیا ہیں، انھاں ماں دشمنی غی اسی اگ بچ گئی ہے جھڑی قیامت توڑی ختم نیہہ ہو سکتی، ور پُٹھا رسول خدا ﷺ تے مسلماناں اور اسلام غے خلاف سازشاں غا جالاں بنڑ ماں لگا واہیں جمکھی تیں مسلماناں غے خلاف جنگ پہڑکانڑ غی کوشش کریں، ور خدا تعالیٰ انھاں غی چال تے انھاں غی چھل بازی انھاں ور ہی پرت چھوڑے ان غی آپسی دشمنی غی وجہ تیں کوئے منصوبو توڑ نیہہ چڑھتو، یہ تے زمین ماں فساد چکنڑ واسطے اڈی چوٹی غی لگڑ لاویں مشرکاں ناں مسلماناں غے خلاف پہڑکاویں سداں ساداں مسلماناں ناں گمراہ کرن غی کوشش کریں ور کائے کوشش کہنڈے نیہہ لگتی، کیوں جے فسادیاں ناں خدا پسند نیہہ کرتو۔

ارجلهم منهم امة مقتصدة وكثير منهم ساء

وی! (٦٨) کجھ لوک تے انھاں بچوں سِدّ ارستہ ور ہیں ورانھاں بچ متا لوک ویہہ ہیں جھڑا اچ پھیڑا

ما يعملون ﴿٦٦﴾ يايها الرسول بلغ ما انزل اليك

ع ٩ ١٣

کم کر رہیا ہیں (٦٩) اے رسول! صلی اللہ علیہ وسلم جو کجھ تھارا اور تھارا رب غی طرفوں نازل ہووو ہے تم وہ (لوکاں توڑی)

من ربك وان لم تفعل فما بلغت رسالته

پہچا دیو! تے جے تم نے ایسو نہ کیّو تاں تے تم نے اس غو پیغام پہچایو ہی نیہنہ؛

والله يعصمك من الناس ان الله لا يهدي

تے اللہ تعالیٰ لوکاں تیں تھاری حفاظت فرماوے غو بیشک اللہ تعالیٰ کافر لوکاں ناں سِدّو

القوم الكفرين ﴿٦٧﴾ قل يا هل الكتب لستم على

رستو نیہنہ دستو (٧٠) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: او اہلِ کتاب تم (اصل ماں تے) کسے وی

شيء حتى تقيموا التورىة والانجيل وما انزل

چیز ور نیہنہ بچر توڑی تم تورات تے انجیل غی اور اس غی کہ جو کجھ تھارا ور تھارا رب غی طرفوں

اليكم من ربكم وليزيدن كثيرا منهم ما

نازل کیّو گیو ہے (پوری) پابندی نہ کریں تے (اے نبیؐ) تھارا اور تھارا رب غی طرفوں جھڑو (کلام) نازل

انزل اليك من ربك طغيانا وكفرا فلا تاس

کیّو گیو ہے وہ ضرور انھاں بچوں کئیاں لوکاں غی شرارت تے کفر ماں ہی باھدو کرے غو لہٰذا تم کافر

على القوم الكفرين ﴿٦٨﴾ ان الذين امنوا والذين

لوکاں ور افسوس نہ کرو! (٧١) بیشک جھڑا لوک مسلمان ہیں تے جھڑا یہودی

هادوا والصبئون والنصرى من امن بالله

ہیں تے جھڑا صابی ہیں اور جھڑا نصرانی ہیں جھڑو وی (انھاں بچوں) اللہ تعالیٰ ور

واليوم الاخر وعمل صالحا فلا خوف عليهم

تے آخرت غا تہاڑا ور ایمان لیا وے غو تے چنگا عمل کرے غو فر اساں لوکاں ور نہ کوئے خوف ہے

(٦٨) یعنی انھاں غا کرتوت واقعہ ہی اسا ہیں کہ انھاں غی کدے بخشش ہونی ہی نیہنہ چاہیئے! ور یو اللہ غو فضل تے اس غو کرم ہے کہ اتنیں بڑیں بڑیں گستاخیں تے بے ادبیں کرن تیں بعد وی اُس غی طرفوں اجوں وی انھاں ناں یوہی بلا رو ہے کہ جے کدے ہُن وی ایمان قبول کرلیں اور یہ پھیڑا کرتوت چھوڑ غے پرہیزگاری تے نیکی غی زندگی اختیار کرلیں تاں اس غی رحمت غو بوہا اج وی کھلو ہے وہ انھاں غا یہ بڑا بڑا گناہ تے جرم معاف کر دیئے غو اور پاک صاف کر غے اپنی نعمتاں پَہری جنت ماں داخل کر دئے غو سبحان اللہ! اتناں پَہارا مجرم واسطے مغفرت تے جنت غو وعدو! یاہ اسے غی شانِ کریمی ہے ور نہ اساں مجرماں ناں کون بخشے! فر فرمایو کہ جے یہ اہلِ کتاب یہودی تے عیسائی اپنی کتاباں یعنی تورات اور انجیل ہی غو حکم ٹھیک ٹھیک من لیں جس غا ہور حکماں غے ناں ناں اک حکم خاتم الانبیا صلی اللہ علیہ وسلم ور ایمان لیانوں وی ہے اگر یہ خدا غا ان حکماں ماں ہی جھڑا ان غی کتاباں ماں انھاں ور نازل ہووا تھا، من لیں اور پکا سچا مومن بن جیں فر تے آخرت تیں پہلاں دنیا ماں وی اپنے ہیٹھوں اپروں آئی وی خدا غی نعمتاں غی بدلا رکھیں ور جد اپنی کتاباں ناں منیں تاں ہی تے، لیکن یہ تے اپنی کتاباں ناں وی ٹھیک طرح نیہنہ منتا بلکن بس اپناں نفس غی خواہشاں ور چلیں۔

(٦٩) یعنی سارا اہلِ کتاب وی برو بر نیہنہ کجھ اک خوش نصیب تے ہمیشاں سِدّ ارستہ ور رہیا ہیں اور ویہہ اج وی اپناں نفس غی غلامی ناں چھوڑ غے، تورات تے انجیل غا حکم غے مطابق رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم ور ایمان لیا رہیا ہیں جس را کہ عبداللہ ابن سلامؓ تے حبشہ غا بادشاہ نجاشیؓ ور گنیاں چنیاں ان کجھ اک نیکاں ناں چھوڑ غے باقی تے پھیڑا کرتوت کرن آلا ہی ہیں۔

(٧٠) اللہ تعالیٰ اپناں حبیب صلی اللہ علیہ وسلم ناں مچ پیار ناں "الرَّسُوْلُ" "اے سنیا پہچان آلیا" کہہ غے حکم فرماوے جے تھارو کم اللہ غا نازل کیا وا اک اک حکم ناں لوکاں توڑی پہچانوں ہے کوئے منیں یا نہ منیں، کوئے خوش وہے یا ناراض کوئے مخالفت کرے یا حمایت تم تے اک اک حکم پہچا غے "رسالت" غا سب تیں اُچا مقام ور بج جاؤ! تے چارے قضاء جے کدے تم نے اک حکم وی اگے نہ پہچایو، یا اک پیغام وی لوکاں توڑی پجنوں رہ گیو تاں تے سمجھو جنیں تمنے رسالت غو حق ادا ہی نیہنہ کیو، سبحان اللہ! فر رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے اس ور کتنوں عمل کیو! مکہ غا کنڈا، طائف غا بٹا تے احد غا تیر، تلوار وی قیامت غے تہاڑے اس غی شہادت دیں غا۔ حضرت عائشہ صدیقہؓ فرمانویں کہ جے کدے تمناں کوئے یاہ گل کہہ جے نعوذ باللہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے اللہ غو نازل کیو و حکم چھپا لیو تم سمجھ جائیو کہ یوہ بالکل چھوٹھو ہے کیونجے اگر رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم کائے گل پچھے رکھتا تاں یاہی آیت رکھتا جسماں رسالت غو حق ادا کرن غو یوہ حکم تھو (بخاری مسلم) وصال مبارک تیں کجھ ہی پہلاں حجۃ الوداع آنے تہاڑے چالی ہزار غا مجمع ناں رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے پچھیو دسو! تمناں میرا بارہ ماں پچھیو جے غو تم کے جواب دیں غا؟ چالی ہزار غا اس مجمع نے اک زبان ہو غے عرض کی ہم کانہہ غا جے تم نے رسالت غو حق ادا فرما چھوڑیو ہے (مسند احمد) تے رہئی یاہ گل جے لوک اس دعوت غی مخالفت کریں غا فرمایو: "اللہ لوکاں تیں آپ تھاری حفاظت فروے غو" کافر کدے اپنی چالبازیاں ماں کامیاب نیہنہ ہوسیں اللہ نے اس غو باطنی انتظام فرمان تیں علاوہ ظاہری انتظام وی فرمایو۔ کدے ابو طالب غا دل ماں قدرتی محبت گہل چھوڑی، تے کدے انصارِ مدینہ غا دل جانثاری غا جزبہ ناں پہر چھوڑیا دشمناں نے قتل غا کتنا منصوبہ بنایا، کتنیں سازش کیں ور ساریں چلاکیں خدا غی گفیہ تدبیر ناں مٹی ماں ہی نیہنہ رلن جاتی رہئیں بلکہ پٹھا ویہہ ہی اپنی چالاں ماں پھستا رہیا اور اس آیت غا نازل ہون تیں بعد تے آپؐ نے وہ ظاہری پہرو وی چکوا چھوڑیو تھو جس غو انتظام صحابہء کرام نے آپؐ واسطے کیو وتھو (ابن کثیر)

(٧١) یعنی بچر توڑی تم اپنی کتاب تورات تے انجیل ور مکمل عمل نہ کریں، اور ان غاں تقاضاں ور عمل نہ کرلیں جن بچوں سب تیں بڑو مطالبو یوہ ہے کہ تورات تے انجیل غی پیشن گوئی اور حکم غے مطابق خاتم الانبیاء صلی اللہ علیہ وسلم ور ایمان نہ لے آویں ناں تے اس کتاب (قرآن کریم) ور ایمان نہ لے آویں اچر توڑی تم کسے دین ور نیہنہ، تے خدا غے نزدیک تم کفر تیں سواء کسے شمار ماں نیہنہ! ور اہلِ

کتاب غو حال تے یوہ ہے کہ یہ ایمان کے قبول کرتا جس را جس را قرآن نازل ہور ہیو ہے اسے را انھاں غا کفر تے نافرمانی ماں وی ہور ہور باھد و ہو رہیو ہے فر اسا لوک خدا غا پیارا کس راہو سکیں! یہ تے پکا کافر ہیں، تے اساں نافرماناں کافراں ور افسوس کرن غی وی کوئے لوڑ نیہنہ! جدا انھاں نے آپ یوہ بربادی آلو رستہ نوڑ لیو ہے فر ان غی بربادی ور افسوس کے!۔

وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٦٩﴾ لَقَدْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَ بَنِيْٓ

تے نہ یہ غمگین ویں غا (۷۲) یقیناً ہم نےؔ بنی اسرائل کوںوں پکو

اِسْرَآءِيْلَ وَاَرْسَلْنَآ اِلَيْهِمْ رُسُلًا ؕ كُلَّمَا جَآءَهُمْ

وعدو لیّو تے ہم نےؔ انھاں در مچ سارا رسول چلایا فر جد وی کوئے رسول انھاں کونےؔ

رَسُوْلٌ ۢ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْ ۙ فَرِيْقًا كَذَّبُوْا

واہ چیز لے غے آیو جہڑی انھاں غا دل ناں چنگی نیہنہ لگے تھی تاں انھاں نے کجھاں ناں تے چُھوٹھو کہہ دتو

وَفَرِيْقًا يَّقْتُلُوْنَ ﴿٧٠﴾ وَحَسِبُوْٓا اَلَّا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ فَعَمُوْا

اور کجھاں ناں تے یہ قتل ہی کر چھوڑتا رہیا، تے خیال یوہ کرتا رہیا جے کوئے عذاب نیہنہ آسیں اس گلوں ویہہ اناّں

وَصَمُّوْا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوْا وَصَمُّوْا كَثِيْرٌ

تے ڈورا ہو گیا اس تیں بعد وی اللہ نے انھاں غی توبہ قبول کی ور انھاں بچوں مچ سارا فر اناّں تے ڈورا

مِّنْهُمْ ؕ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌ ۢ بِمَا يَعْمَلُوْنَ ﴿٧١﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِيْنَ

ہو گیا تے یہ جو کجھ کریں اللہ تعالیٰ اس ناں دیکھ رہیو ہے (۷۳) یقیناً ویہہ لوک کافر ہو گیا جھا نے

قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيْحُ ابْنُ مَرْيَمَ ؕ وَقَالَ

کہیو جے اللہ تعالیٰ ہی تے مسیح ابنِ مریمؑ ہے حالانکہ آپ مسیحؑ نے

الْمَسِيْحُ يٰبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّيْ وَرَبَّكُمْ ؕ

فرمایو تھوا اے بنی اسرائل تم اللہ تعالیٰ ہی غی عبادت کرو جہڑو میرو وی رب ہے تے تھارو وی رب ہے

اِنَّهٗ مَنْ يُّشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ

یقین منّوں! جہڑو آدمی اللہ تعالیٰ نالؔ شرک کرے اس واسطے تے یقیناً اللہ تعالیٰ نے جنت حرام کر دتی ہے

وَمَاْوٰىهُ النَّارُ ؕ وَمَا لِلظّٰلِمِيْنَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾ لَقَدْ كَفَرَ

تے اس غو ٹھکانوں دوزخ ہے اور اساں ظالماں غو کوئے وی مددگار نیہنہ؛ ویہہ لوک وی واقعہ ہی کافر

الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ ۘ وَمَا مِنْ

ہو گیا جھاں نے کہیو : اللہ تعالیٰ تے تریہیا بچوں تیجو ہے حالانکہ اک

(۷۲) اک پاسے یہودیاں غو یوہ خیال کہ بس مھاری یہودی قوم تے جنت ماں جے غی باقی کوئی جنت ماں جاسکتو ہی نیہنہ پہانویں وہ کجھ وی کرے دو جے پاسے عیسایئاں غو یوہ دعوو ہے جے جنت غا تے ٹھیکیدار ہی ہم ہاں! نیڑے نیڑے دنیا غاں ساراں فرقاں تے ساری قوماں غو یوہی خیال ہے ور اک سُچی سُچی دعوت اسلام غی ہے جسماں کسے طبقہ کسے قوم غی گل نیہنہ بلکہ گل صرف عقیدہ غی ہے، مسلمان قوم ماں، یہودی قوم ماں یا عیسائی قوم ماں شامل ہونؔ نالؔ کجھ نیہنہ ہوتو، نجات تے بخشش غو دارو مدار سچا ایمان ور ہے، جہڑو سچا دل نالؔ اللہ تعالیٰ ناں تے اس غا سارا دین ناں من لئے اور اس غے مطابق زندگی گزارن غو فیصلو کر لئے اور زندگی غا پلؔ پلؔ ماں اس ناں سچ کر دسے اس واسطے کھلو اعلان ہے ﴿ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴾ ''بس اساں لوکاں ور نہ کوئے ڈر ہے تے نہ یہ غمگین ویں غا'' ویہہ کسے وی رنگ، کسے وی قوم، تے کسے وی ملک غا ویں۔ **فائدو:-** ات صرف اللہ تعالیٰ تے آخرت ور ایمان لیانؔ غی گل ہے کیونجے اللہ تعالیٰ ور ایمان لیان غو مطلب ہی اس غا سارا دین ناں منّوں وہے جسماں اس غاں نبیاں ور، اس غی کتاباں ور، اس غا فرشتاں ور تے ساراں حکماں ور ایمانؔ لیانوں تے اس غا دین غے مطابق زندگی گزارن غو مطالبو آپے آ جے۔

(۷۳) یاہ گل اس تیں پہلاں سورت بقرہ ماں تفصیل نالؔ گذری ہے کہ اللہ تعالیٰ نے بنی اسرائیل کوںوں پکو وعدو لیو جے تم خدائی حکماں ور سدا پابندی نالؔ عمل کرتا رہیو ور انھاں نے کجھ عرصہ بعد ہی دنیا غی لالچ تے نفس غی خواہشاں پچھے پے غے یوہ وعدو بسار چھوڑیو، نبیاں ناں ستانوں اپنوں وطیرو بنا لیو، جہڑی گل اپنی مرضی تے تاہنگ غے مطابق لگی واہ تے من لی ور نبیاں غی جہڑی گل وی اپنی رائے، اپناں خیالؔ، اپنی تاہنگ، اپناں نفس غی خواہشاں غے خلاف سہئی لگی اس تیں نمکر گیا، فر کتناں نبیاں ناں انھاں نے چھوٹھو کہیو تے کتناں ناں تے قتل ہی کر گیا اس غو حساب ہی کجھ نیہنہ، وران بڑاں بڑا گناہاں غے باوجود بے فکر ہو غے بیٹھا رہیا جے ہم تے نبیاں غی لہڑی ماں ہاں ہم تاں کے ہو جے غو، اور اللہ غی طرفوں جہڑی وقتی جئی ٹہلؔ لبھتی رہئی اس ناں یاہ سمجھتا رہیا جے مھارے ور تے عذاب آ ہی نیہنہ سکتو چھیکڑ اللہ نے آخرت تیں پہلاں دنیا ماں یاہ سزا دتی جے انھاں کوںوں دین غی گل سنّنؔ دیکھنؔ غی توفیق ہی لے لئی فر اکھاں کناں غے باوجود ویہہ دین غے پہانڑے اناں ڈورا تھا۔ کدے کدے اللہ غی رحمت انھان در متوجہ وی ہوئی اور انھان ناں توبہ غی وی توفیق ہوئی، کجھ تہاڑا ٹھیک وی رہیا ور کجھ مدت تیں بعد فر نھاں بچوں مچ سارا لوک اسے را اناں ڈورا ہو گیا اج اکھ ہیں ور نہ رحمتِ عالم ﷺ ناں انھاں اکھاں نالؔ سیانؔ سکیں نہ دین غی کائے گل ہی تک سکیں، اسے را کن ہیں ور دین غی کائے گل سنؔ نیہنہ سکتا، دنیا غی لالچ تے نفس غی خواہشاں پچھے اس را اناں ڈورا ہو غے پے گیا ہیں کہ آخرت در اور مرن در تے ان غو تہان جاتو ہی نیہنہ۔ خیر انھاں غا سارا کرتوت اللہ غی نظراں ماں ہیں اپناں ویلاّ ور لیکھو ہو جے غو۔

اِلٰهٍ اِلَّآ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ؕ وَاِنْ لَّمْ يَنْتَهُوْا عَمَّا يَقُوْلُوْنَ

خدا تیں سوا ہور کوئے خدا ہے ہی نیہنہ تے جیکدے یہ اس تیں باز نہ آیا جو کجھ کہ یہ کہہ رہیا ہیں

لَيَمَسَّنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝ اَفَلَا

تاں انھاں بچوں جھڑا کافر ریہنہ غا انھاں ورضرور دکھ دینڑ آلو عذاب آوے غو (۷۴) تے یہ لوک

يَتُوْبُوْنَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُوْنَهٗ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝

اللہ تعالٰی اگے توبہ کیوں نیہنہ کرتا تے اس کولوں بخشش کیوں نیہنہ منگتا اللہ تعالٰی تے بڑو بخشنڑ آلو مچ مہربان ہے؛ (۷۵)

مَا الْمَسِيْحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُوْلٌ ۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ

مسیحؑ ابنِ مریمؑ بس اک رسول ہی تے ہیں انھاں تیں پہلاں وی مچ رسول

قَبْلِهِ الرُّسُلُ ؕ وَاُمُّهٗ صِدِّيْقَةٌ ؕ كَانَا يَاْكُلٰنِ

ہو گذریا ہیں تے انھاں غی مائی اک مچ نیک کالسریں تھیں ویہہ دوئے کھانوں

الطَّعَامَ ؕ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيٰتِ ثُمَّ انْظُرْ

کھئیں ویں تھا (۷۶) تکو! ہم انھاں واسطے کس را آیت کھول کھول غے بیان کراں فرتم تکو! یہ کیاں

اَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ ۝ قُلْ اَتَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ

پٹھا پھرتا جار ہیا ہیں (۷۷) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: کیوں تم اللہ ناں چھوڑ غے انھاں غی عبادت کریں

مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا ؕ وَاللّٰهُ هُوَ السَّمِيْعُ

جھڑا نہ تھارا نقصان غا مالک ہیں تے نہ نفع غا! اور اللہ تعالٰی ہی تے خوب سنن آلو

الْعَلِيْمُ ۝ قُلْ يٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ لَا تَغْلُوْا فِىْ دِيْنِكُمْ

جانن آلو ہے (۷۸) تم فرمادیو: او اہلِ کتاب! تم اپناں دین ماں انحق

غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوْۤا اَهْوَآءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوْا مِنْ

باھدو نہ کرو، تے انھاں لوکاں غی پہیڑی سوچاں ور نہ چلو جھڑا پہلاں تیں گمراہ

قَبْلُ وَاَضَلُّوْا كَثِيْرًا وَّضَلُّوْا عَنْ سَوَآءِ السَّبِيْلِ ۝ ع

ہویاواہیں تے انھاں نے (دوجاوی) مچ سارا گمراہ کرچھوڑیا ہیں تے ویہہ سِدّا رستہ تیں مچ ہی ٹپلیا واہیں (۷۹)

(۷۴) پراناں تے نواں تحقیق کرن آلاں غی تحقیق ہے جے حضرتِ عیسیٰؑ غا زندہ اسمان ورچائے جانڑ تیں بعد تاولاں ہی ان غا بارہ ماں عیسایاں غا کئیں گمراہ فرقاء بنڑ گیا تھا ان بچوں کجھ نے یوہ عقیدو بنا لیو کہ حضرتِ عیسیٰؑ ہی ''خدا'' ہیں حالانکہ حضرتِ عیسیٰؑ نے تے دنیا ور آنڑ تیں بعد جھڑی گل سب تیں پہلاں کی واہ یاہ تھی اِنِّیْ عَبْدُ اللّٰهِ ''ہوں اللہ غو بندو ہوں'' فر ویہہ ساری زندگی لوکاں ناں یا ہی تبلیغ کرتا تے تعلیم دیتا رہیا کہ ''بس اک اللہ غی عبادت کرو'' تے سختی ناں اعلان کرتا رہیا جے ''مشرکاں ور اللہ نے جنت حرام کر چھوڑی ہے'' وران ظالم عیسایاں نے یہ ساریں تعلیم بسار غے بس اک ہی رٹ لائی رکھی جے خدا تے عیسیٰؑ ہی ہے نعوذ باللہ۔ اس عقیدہ آلا فرقہ تیں علاوہ کجھ ویہہ فرقاء پیدا ہویا جھاں نے ترے خدا غو اک عجیب عقیدو بنا یو کہ حضرتِ عیسیٰؑ، تے حضرتِ جبرئیل اور اللہ تعالٰی یہ ترے کٹھی وی خدا ہیں تے ترے جُڑ غے فر اکو خدا ہیں، کجھ نے حضرتِ جبرئیلؑ غی جگہ حضرتِ مریمؑ ناں تیجو خدا بنا لیو، اج دنیا ماں مچ عیسائی اسے ترے خدا غا عقیدہ آلا ہیں؛ اللہ تعالٰی نے ان ساراں فرقاں ناں در فٹے منہ کہیو جے اللہ غی پاک ذات ناں اس جنجل آلا شرک سنگ کوئے تعلق نیہنہ۔ خدا وہ ہی ہے جھڑو اک ہی ہے، اس غو کوئے شریک نیہنہ تے جھڑا ہُنڑ وی اس شرک تیں باز نہ آویں قرآن اساں کافراں ناں سدا رہنڑ آلا دردناک عذاب تیں اگاہ کر دیئے!؟

(۷۵) یاہ اللہ تعالٰی غی شانِ غفوری تے رحیمی ہے کہ وہ اسا، مجرماں واسطے وی ہر ویلے توبہ غو دروازو کھلو رکھے، بڑا تیں بڑا مجرم ناں وی توبہ کر غے گناہ بخشوانڑ غو موقعو دیئے اس تیں بعد وی جھڑو اس غا فضل تیں کجھ نہ کھٹے اس توں بڑو بدنصیب کونڑ وہے غو!۔

(۷۶) حضرتِ عیسیٰؑ جھڑا اک کالسری غا شکم تیں پیدا ہویا ویہہ خدا کس را ہو سکیں! ویہہ تے صرف اللہ غا اک رسول تھا اور بس! جس را اللہ غا ہور ہزاراں رسول ہویا ہیں اسے را اک رسول حضرتِ عیسیٰؑ وی تھا فر اس جماعت غا ایکنڑ فرد ناں تم نے خدا کس را بنا لیو! تے انھاں غی مائی صاحبہ جھاں ناں عیسائی خدا غی ماں کیہنہ نعوذ باللہ ویہہ تے اک نیک کالسری اور اللہ غی ولی تھیں یہ دوئے ماں پوت انساناں ہاروں روٹی کھائیں تھا فر کجھ تے سوچو جس ناں جینڑ واسطے کھانڑ پینڑ غی لوڑ وہے، انسانی ضرورتاں غی محتاجگی وہے فر وہ خدا کسرا ہو سکے! خدا تے وہ ہی ہے جھڑو کسے چیز غو محتاج نیہنہ تے دنیا غی ہر چیز اس غی محتاج ہے سبحان اللہ! ذری غور کرو کتنی سوکھی ور پکی دلیل پیش کی!؟

(۷۷) یعنی اے قرآن پڑہنڑ آلیا! ذری غور تے کر! سوچ تے سہئ! ہم اپنی دلیل کسرا کھول کھول غے بیان کر رہیا ہاں! جھڑیں ہر شخص غا ذہن ماں آ سکیں ہر آدمی انھاں ناں اسانی نال سمجھ غے انھاں تیں فائدو چک سکے ور ان بدنصیباں ناوی دیکھو! یہ ان آیتاں تے دلیلاں ناں سُنڑ غے وی کسرا منہ موڑ لیں! تے پشلو نیں ہٹ غے فر کفر ماں جا بڑیں۔

(۷۸) سب کجھ جانڑ تے سب کجھ سننڑ آلی ذات بس اللہ تعالٰی غی ہے وہ ہی سب غا نفع نقصان غو مالک ہے اس تیں سوا انسان نے جتناں وی خدا اپناں دماغ توں بنا غے انھاں ناں حاجت روا تے مشکل کشاء سمجھ لیو ہے ویہہ نہ کسے ناں کجھ دے سکیں تے نہ کسے غو کجھ بغاڑ سکیں فر جھڑا لوک اسی چیز غی پوجا کریں جھڑی نہ انھاں ناں کجھ دے سکے تے نہ انھاں غو کجھ بغاڑ سکے یہ کتناں بڑا ایانڑ پوناں بلکہ پاگل پوناں ماں لگا واہیں! حالانکہ انسان تے یا اپناں نفع واسطے کسے اگے ٹہہ یا فر اس غا نقصان تیں بچنڑ واسطے فر مشرک کے سوچ غے ان غی پوجا کریں!۔

(۷۹) اہلِ کتاب ناں فر دین ماں ''غلو'' نہ کرن یعنی حد تیں اگے لنگنڑ تیں ٹھا کیو جار ہیو ہے، دین ماں ''غلو'' غو مطلب کے ہے ابنِ کثیر فرماویں: جس غی جتنی تعظیم کرن غو حکم خدا نے دتو ہے اس تیں بدھ اس غی تعظیم نہ کرو! تے جنڑ انساناں ناں خدا نے نبوت غو درجو دے غے نبی بنا یو ہے انھاں ناں نبوت غا درجہ تیں چا غے خدائی غا درجہ توڑی نہ لے جاؤ، اسے غو ناں غلو ہے جس را عیسائی حضرتِ عیسیٰؑ غا بارہ ماں کر رہیا ہیں (ابنِ کثیر) ''غلو'' غی ہور تفصیل واسطے دیکھو اسے سورت غو حاشیو ۲۱، ۲۲، ۲۳، دو جو حکم دتو جے ''گمراہ لوکاں غی سوچاں ور نہ چلو'' یہ گمراہ لوک انھاں غا ویہہ بڑا بڈیرا تھا

جتھاں نے حضرتِ عیسیٰؑ غی تعظیم غو مھاندر وہی بغاڑ چھوڑیو تھو، تے وقت غی ضرورت غے مطابق عیسائیت ور یونانی فلسفہ، تے مصری خیالات اور رومی بدعتاں غا لیبلا چھوڑیا تھا فر بعد ماں آن آلاں لوکاں نے ویہہ سارا پلّے تیں بنایا وا عقیدا اس خیال ناں اکھ میچ غے قبول کر لیا تھا جے یاہ مہاراں بڑا بڈراں بزرگاں غی تعلیم ہے فر قرآن کریم عیسائیاں ناں اس چھپی لگی وی گمراہی تیں وی اگاہ کرے جے تم ان لوکاں غے پچھے چلیں جہڑا آپ وی گمراہ تھا تے انھاں نے دوجا وی ہزاراں لوکاں ناں گمراہی غی اُن کھنکھ پڑیاں ماں لے باڑھیو تھو جتون ویہہ اج توڑی نیہہ نکلن سکیا، بلکہ ہُن تے گمراہی غی اس جھ بچوں ان غا پیر باہر آ سکتا ہی نیہہ ۔ فران غے پچھے چلن آلو کتنو بڑو بے وقوف ہے۔

لُعِنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْۢ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوٗدَ

بنی اسرائل بچوں جتھاں لوکاں نے کفر اختیار کیو انھاں ور داووڈ تے عیسیٰؑ غی زبانی

وَعِيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ ؕ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَّكَانُوْا يَعْتَدُوْنَ ﴿۷۸﴾

لعنت کی گئی ہے یوہ اس گلوں کیونجے ویہہ نافرمانی کریں تھا تے حدوں بدھ جیں تھا (۸۰)

كَانُوْا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُّنْكَرٍ فَعَلُوْهُ ؕ لَبِئْسَ مَا كَانُوْا

جہڑیں بدیں انھاں نے نوڑیں ویں تھیں ویہہ انھاں تیں باز نیہہ آویں تھا کتناں پہیڑا کم تھا جہڑا

يَفْعَلُوْنَ ﴿۷۹﴾ تَرٰى كَثِيْرًا مِّنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

یہ کریں تھا (۸۱) تم دیکھیں غا انھاں بچوں مچ سارا لوک کافراں ناں دوستی لاتا پھریں

لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ

کتنی پہیڑی ہے واہ چیز جہڑی انھاں نے اپنے واسطے اگے ٹوری ہے جے انھاں ور خدا غو قہر وہے

وَفِى الْعَذَابِ هُمْ خٰلِدُوْنَ ﴿۸۰﴾ وَلَوْ كَانُوْا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ

تے یہ سدا عذاب ماں پیا ریہنہ ، تے جے یہ اللہ تعالیٰ ور اور نبیؑ ور تے جو کجھ نبیؑ ور نازل

وَالنَّبِىِّ وَمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوْهُمْ اَوْلِيَآءَ وَلٰكِنَّ كَثِيْرًا

ہو یو ہے اس ور ایمان لے آتا تاں انھاں کافراں ناں دوست نہ بنا تا ور متا لوک تے انھاں

مِّنْهُمْ فٰسِقُوْنَ ﴿۸۱﴾ لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِيْنَ

ماں نافرمان ہی ہیں (۸۲) تم ایمان آلاں ناں دشمنی ماں ساراں لوکاں تیں بدھ غے یہودی

اٰمَنُوا الْيَهُوْدَ وَالَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا ۚ وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَّوَدَّةً

تے مشرک لوکاں ناں دیکھیں غا اور ایمان آلاں ناں دوستی ماں سب تیں نیڑے انھاں لوکاں

لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا الَّذِيْنَ قَالُوْٓا اِنَّا نَصٰرٰى ؕ ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ

ناں دیکھیں غا جہڑا کیہنہ جے ہم ''نصرانی ،، ہاں ، یوہ اس گلوں کیونجے انھاں ماں

قِسِّيْسِيْنَ وَرُهْبَانًا وَّاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ ﴿۸۲﴾

عالم تے درویش ہیں اور اس گلوں کیونجے ویہہ بڈیار نیہہ کرتا (۸۳)

(۸۰) یعنی حضرتِ عیسیٰؑ غی زبانی تورات ماں تے حضرت داؤدؑ غی زبانی زبور ماں۔

(۸۱) ﴿ لَا يَتَنَاهَوْنَ ﴾ غی سلف تیں دو تفسیر چلی آویں تے عربی لغت غا لحاظ نال وی دواں غی گنجائش ہے اک یاہ جے ''ویہہ برائیاں تیں باز نیہہ آویں تھا'' تے دوجے یاہ کہ'' ویہہ اک دوجاناں برائیاں تیں ٹھاکیں نیہہ تھا۔ زیادہ بزرگاں نے یاہ دوجی تفسیر بیان کی ہے، نبی پاک ﷺ فرمانویں! بنی اسرائیل ماں سب تیں پہلاں یاہ ہی برائی پیدا ہوئی تھی اک آدمی دوجاناں شریعت غے خلاف کم کرتو دیکھے تھو تے وہ اس ناں اس کم تیں ٹھاکے تھو، جے اللہ تیں ڈر! اس پہیڑا کم ناں چھوڑ دے یوہ حرام ہے ور جد وہ اس غا کہن ور اس کم ناں نیہہ چھوڑے تھو، اس ویلے یوہ بند واس تیں کنی وی نیہہ وے تھو نہ اس غو پہانڈ و بکھ کرے تھو، اس ور اللہ نے انھاں غا دل باٹا کر چھوڑیا (مسند احمد، ابوداؤد) رحمتِ عالم ﷺ نے اپنی امت ناں وی اس خطرہ تیں خبردار فرماتاں فرمایو! اے ایمان آلیو! یا تے نیک کماں غو حکم دیتا رہو تے برائیاں تیں ٹھاکتا رہو نیہہ تے اللہ تھارا اپر کوئے عذاب نازل کر دئے غو فر تم دعا کریں غا ور اس ویلے دعا قبول نیہہ ہوسیں (ترمذی شریف)

(۸۲) یعنی یہ اہلِ کتاب دعوو تے یوہ کریں جے ہم خداناں اک مناں ور یہ خدا غی توحید ور ایماں رکھن آلاں مسلماناں ناں چھوڑ غے دوستی ان مشرکاں کافراں ناں لاویں جہڑا خدا غی توحید ناں سروں تسلیم کرتا ہی نیہہ! لہذا ثابت ہو یو جے ان غو ایمان خدا اور ہے ہی نیہہ، ور جے کدے واقعہ ہی خدا اور انھاں غو ایمان ہو تو تاں ان غی دوستی مشرکاں ناں نیہہ بلکہ مسلماناں ناں ہوتی جہڑا خدا غی توحید ناں منیں۔

(۸۳) یعنی نیوں تے یہودی، عیسائی، مشرک سارا دشمن ہیں ور انھاں ماں یہودی زیادہ ہی سخت ہیں جد کہ ویہہ لوک جہڑا اپناں آپ ناں ''نصاریٰ'' کیہنہ ویہہ ان دواں غا مقابلہ ماں مسلماناں تیں ذری نیڑے ہیں، تے قرآن اس غی ترے وجہ بیان کرے اک تے ان ماں مذہبی عالم ہیں دوجے ان ماں فقیر تے درویش قسم غا لوک ہیں تیجے یہ تکبر نیہہ کرتا، مفسراں غی اک بڑی تعداد یاہ کہہ جے ساراں عیسائیاں غی گل نیہہ بلکہ یہ تے بس ویہہ عیسائی ہیں جہڑا حضور ﷺ غا مبارک زمانہ ماں مدینہ غے کوئے کاٹے ریہنہ تھا، ور کجھ علما فرمانویں: جے یوہ عیسائیاں غو اک خاص فرقو تھو جہڑو اپناں آپ ناں ''نصاریٰ'' کہہ تھو، دوجا عیسائی اس ناں عیسائیت تیں باہر سمجھیں تھا اور دوجا عیسائی اپناں آپ ناں خود نصاریٰ'' وی نیہہ کیہنہ تھا، قرآنِ کریم نے وی کجھ اسا انداز ماں ہی کہیو ہے ''ویہہ لوک جہڑا اپناں آپ ناں ''نصاریٰ'' کیہنہ اگلی آیت غا مضمون تیں اس گل غی تائد وہے، حضور ﷺ غا زمانہ ماں اس فرقا غا لوک کِدے کِدے تھا، ان ماں اجوں دوجی قوماں تیں عالم وی زیادہ تھا اور ویہہ لوک وی ان ماں موجود تھا جہڑا اپنا طریقہ غے مطابق دنیا چھوڑ غے فقیری تے درویشی غی زندگی گزاریں تھا جس غو یوہ اثر تھو کہ انھاں ماں تکبر تے گھمنڈ نیہہ تھو جس غی وجہ تیں یہ دوجاں غا مقابلہ ماں دینِ اسلام در ذری بہلا متوجہ ویں تھا جس را کہ حبشہ غا بادشاہ نجاشیؓ تے انھاں غا دوجا درباری نیک لوک، بہرحال اس آیت ماں گل حضور ﷺ غا زمانہ غا عیسائیاں غی ہے یاہ کوئے ساری دنیا واسطے پیشن گوئی نیہہ تے نہ اج غا متکبر ملحد عیسائی اس حکم ماں آویں جہڑا خود عیسائیت ور وی یقین نیہہ رکھتا تے نہ ان ماں عالم، درویش اور تواضع کرن آلا لوک موجود ہیں۔

غے اسمان ور چلیا گیا سبحان اللہ! ''نانی خصم کرے تے دو ہترو چھٹی پہرے'' قرآن کریم یہودیاں غا دعوا ناں غلط بیان کرن تیں بعد اِنھاں ساراں چھوٹھاں تے کوڑاں خیالاں غو وی انکار کرے ﴿وَمَا صَلَبُوْهُ﴾ ''انھاں ناں تے یہودیاں نے سوٗلی ور چاہڑیو ہی نیہنہ تھو'' ... غو مطلب سوٗلی ور چاہڑ غے جانوں ہی مارنو نیہنہ بلکہ صرف سوٗلی ور چاہڑنوں ہے فر پہانویں ساہ نکلے نہ پہانویں نہ نکلے امام راغب فرمانویں ھو تعلیق الانسان للقتل ۔ اس راقرآن نے ہر اس خیال ناں چھوٹھو کہہ دتو جسماں حضرت عیسیٰؑ ناں سوٗلی ور چاہڑن غی گل تھی اس ماں پہانویں ساہ نکلنٗ غی گل تھی یا صرف سوٗلی ور لڑکانٗ غی گل تھی یعنی نہ تے حضرت عیسیٰؑ قتل کیا گیا تے نہ بجن قتل تیں سوٗلی ور چاہڑیا گیا بلکہ ویہہ تے بالکل زندہ اسمانان ور چک لیا گیا۔ ات یہودیاں، عیسائیاں، ساراں غاں عقیداں غی تردید ہوگئی تھی ور تاریخ غو طالب علم اجوں پریشان تھو کہ جے کدے حضرت عیسیٰؑ نہ جانوں مار یا گیا، نہ صرف سوٗلی ور چاہڑیا گیا، فر یہودیاں نے اک بندہ ناں سوٗلی ور تے چاہڑیو تھو، جس غا بارہ ماں ہزاراں لوک کیہنہ جے ہم نے پھانسی گھر در کھڑتاں اک بندو تے ڈٹھو تھو، فر جیل آلا وی کیہنہ تھا جے ہم نے اک بندہ ناں سوٗلی ور تے چاہڑیو تھو! قرآن نے اس غو جواب دتو اور تاریخ غا طالب علم غو ذہن بالکل مطمئن ہوگیو ﴿وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ﴾ ''بلکہ انھاں یہودیاں ناں تے پلیکھو لا یو گیو تھو'' یعنی اللہ نے انھاں ناں اسو پلیکھو تے ٹپلو لا یو کہ انھاں غی مت ہی مارے گئی اور انھاں نے حضرت عیسیٰؑ غی جگہ اپناں بچوں ہی اک بندو سوٗلی چاہڑ چھوڑیو، ہاں! اس ناں سوٗلی کسرا دتی؟ تے یوہ پلیکھو لگو کسرا؟ اس غی تفصیل بیان کرنی قرآن ضروری نیہنہ سمجھو تے ناں ہی اس غی کجھ لوڑ ہے! گل تے صاف ہوگئی کہ انھاں ناں پلیکھو لا یو گیو تھو، وہ کسے طرح وی لگ سکے! تے اللہ جزا دے مہاراں مفسراں ناں انھاں نے تاریخی حقیقتاں ناں عیسائیاں تیں یہودیاں غیں تاریخی روایات ناں ہی یاہ گل بالکل صاف کر چھوڑی ہے جے تاریخی طور ور وی واقعہ ہی انھاں نے حضرت عیسیٰؑ غا پلیکھا ماں اک اپناں بندہ ناں سوٗلی دے دتی تھی ور اس تفصیل غی ات گنجائش نیہنہ۔ ہاں! قرآنِ پاک اس تیں بعد وی اس گل ناں ہور پکی کرن واسطے فرماوے جے یہودیاں، عیسائیاں یا دنیا غا کسے وی انسان نے حضرت عیسیٰؑ غی سوٗلی غا بارہ ماں جتناں وی خیال بنایا ہیں، جتناں وی قصاء کہانی بنایا ہیں یا کسے نے لوکاں ناں بے وقوف بنان واسطے پلے تیں کجھ قصاء کہانی (ناول تے افسانا) بنا بنا غے انھاں غو ناں ''کئیاں براہاں غے علمی، تاریخی تحقیق تہر لیو ہے'' یہ سارا خیال بالکل تے چھوٹھا ہیں، قتل کرن یا سوٗلی چاہڑن آلاں بچوں کسے ایکن کولے وی علمی دلیل موجود نیہنہ ہے۔ کوئے اک وی تے یقینی گل نیہنہ کر رہیو بلکہ سارا انھیر اماں بٹا ماریں تے چھڑا اندازہ لانویں، ﴿لَفِيْ شَكٍّ مِّنْهُ﴾ '' سارا شک تے ٹھسا ماں پیا وا ہیں''، ﴿مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ﴾ ''کسے ایکن کولے وی تے کائے علمی (تاریخی) دلیل نیہنہ'' ﴿اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ﴾ ''بس چھڑا انھیر اماں بٹا ماریں'' انھاں غا شک تے ٹھسا غا اپناں بنایا وا جنجل ماں یقینی گل تے کجھ وی نیہنہ، ہاں! جھڑو یقینی گل سننی چاہوے، کی حقیقت معلوم کرنی چاہوے وہ سن لئے ﴿وَمَا قَتَلُوْهُ يَقِيْنًا﴾ ''انھاں نے حضرت عیسیٰؑ ناں تے یقیناً قتل نیہنہ کیو'' لیکن اس ور آپ ہُد روہی یوہ سوال پیدا او ہے کہ پھر ہو یو کے! فر حضرت عیسیٰؑ گیا کت؟ بلکہ اسرائیلی روایات آپ اس گل غی گواہی دیں جے سوٗلی دینٗ تیں بعد ویہہ لوک آپ ہی حیران پریشان ہوگیا تھا جے یوہ بندو تے مہاروا پنوں ہے! ہم نے اسناں کسرا سولی دتی؟ تے حضرت عیسیٰؑ کت گیا؟ کجھ لوکاں نے کہیو چارے قضاء من لیاں کہ حضرت عیسیٰؑ یہ ہی ہیں فرمھا روفلانوں بندو کیاں گیو؟ اس غو کے ہووؤ؟ قرآن نے اس غو وی جواب دتو ﴿بَلْ﴾ ''بلکہ'' یعنی ہور کجھ نیہنہ ہووؤ حضرت عیسیٰ تے نہ قتل ہو یا نہ سولی ور چڑھایا گیا بلکہ گل یاہ ہوئی جھڑی اگے بیان ہو رہئی ہے جے ﴿رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ﴾ '' انھاں ناں تے اللہ نے اپنے در چک لیو'' یعنی نہ وہ ہے جانوں مارے گیا، نہ نوٹ سولی ور چاہڑیا گیا۔ جسرا کہ کجھ عیسائیاں غو خیال ہے ''بلکہ انھاں ناں تے اللہ نے'' (زنداں) اپنے در آسماناں ور چالیو، تے کوئے یاہ نہ سمجھے کہ حضرت عیسیٰؑ غی جگہ ایکن بندہ ناں پلیکھا ماں قتل کروانوں، فر حضرت عیسیٰ ناں زنداں آسماناں ور چالینوں بڑو مشکل تے اوکھو کم ہے فرمایو! ﴿الْعَزِيْزُ﴾ ''وہ زبردست ہے، غالب ہے'' اس واسطے اس ماں کجھ اوکھت نیہنہ تے اللہ تعالیٰ نے انھاں ناں زندہ اسماں ن ور کیوں چکیو؟ اس ماں کے راز ہے؟ فرمایو ﴿الْحَكِيْمُ﴾ وہ بڑی حکمت آلو ہے،، اس غو کوئے کم حکمت تیں خالی نیہنہ ہوتو اس ماں وی حکمتاں غا سمندر چھپیا وا ہیں، خاتم الانبیاء ﷺ نے اس راز تیں پڑدو چکتاں فرمایو: اس ذات غی قسم جس غا ہتھ ماں میری جان ہے نیڑے ہی (یعنی قیامت تیں پہلاں پہلاں) حضرت مریمؑ غا صاحبزادہ حضرت عیسیٰؑ نازل ویں غا ور ویہہ عدل کرن آلا حاکم ویں غا، صلیب ناں پہنّیں غا، اور خنزیر ناں قتل کر چھوڑیں غا (بخاری) یاہ اک حدیث نیہنہ اس راغیں سوتیں اپر حدیث ہیں جھاں ماں حضرت عیسیٰؑ غو زندو اسماناں ور چکیو جانوٗں، فر قیامت تیں پہلاں دنیا ماں تشریف لیانوٗں، تے دین اسلام غی تبلیغ کرنی بیان کیو گیو ہے تے یوہ ساری امت غو اجماعی، اتفاقی عقیدو ہے جسماں کسے قسم غا شک شبہ غی گنجائش ہے ہی نیہنہ۔ گل مچ لمی ہوگئی ور دوستو! میں جانٗ غے یاہ اتنی تفصیل تھارے اگے رکھی تانجے تم قرآن کریم غو صاف سدو مطلب سمجھ جئیں تے تم ناں کوئی ٹپلاٗ نہ چھوڑے! کیوں جے اج زمانوں ہم ناں بڑی کھوری نظراں ناٗں تک رہیو ہے تانجے ہم کسے را قرآن حدیث غا دسیا وا سدا رستہ تیں ترنج جاں! اے ہُنٗ کجھ سال پہلاں غی گل ہے یہودیاں عیسائیاں دواں نے مہارا اس عقیدہ ماں درمک لان واسطے اک ''بناوٹی عیسو'' کھلو کرن غی ناکام کوشش کی، انھاں نے حضرت مریمؑ غا صاحبزادہ حضرت عیسیٰؑ غی جگہ اپنوں اک پرانوں فرمانبردار ''جٹوں'' (مانجی) کھسیٹی ناں غی اک مائی بڈیڑی غو گدرو کھلو کیو جے تیں ہی ''عیسو'' بنٗ جاء فر اس ظالم نے آپ ''عیسو'' بنٗن غی شونق ماں اللہ غا پاک کلام غی ان آیتاں تے رحمت عالم ﷺ غی سچی حدیثاں غو ترجموں اپناں مطلب غو بنانٗ واسطے بڑا کڑو یٹھا کھادا، پسلھٹیں ماریں، کھوئڑیں رگڑیں۔ کدے کہیو جے اپر چاء لینٗ غو مطلب ہے کہ ''انھاں غی روح اسماناں ور چکے گئی تھی'' الا! تم ہی دسو! روح تے ساراں غی اپر ہی جئے، زمین ماں تے کسے غی نیہنہ بڑہتی، فر حضرت عیسیٰؑ واسطے قرآن ناں یاہ کہنٗ غی کے لوڑ تھی جے انھاں غی روح اسماناں ور چاء لی؟ کدے کہنٗ لگو جے اپر چانٗ غو مطلب ہے انھاں غا درجہ اپر چک لیا، نعوذ باللہ! کیوں! پہلاں انھاں غا درجہ کدے بُن ٹھٹھا وا تھا؟ اندازو لاؤ کوئے جوڑ ہے! اس غا ان تیر تکّاں غو اللہ غا پاک کلام ناٗں؟ تے جسو یلے اس ناں سیاناں لوکاں نے پچھیو! اُرے پہائی تیں کیوں یہ کڑو یٹھا کھائے؟ تیرو مقصد کے ہے؟ ذری صاف دس ہاں تیں یاہ پوندلائی ہی کیوں ہے؟ فر تے بلی گتھا بچوں باہر ہی آ گئی! بڑی عاجزی ناٗں لہلکڑیں کڈ غے کہنٗ لگو ''ہوں یاہ چاہوں ہاں! جے تم مناں ہی وہ عیسو من لیں جس نے دجالٗ ناٗں جہاد کرن واسطے آخری زمانہ ماں آنوٗں ہے سبحان اللہ! جمیوں مولٗ نیہنہ تے نھاردا داغی'' یوہ سب کجھ وہ بدنصیب دو گوگیاں غی لالچ ماں کرے تھو۔ ور وہ یہ ساریں بیلٗ باجیں لا غے وی غلام احمد قادیانی ہی رہیو، نہ وہ عیسو بنٗ سکیو تے نہ ہی الحمدللہ امت مسلمہ ناں کسے کھڑ بچھ توں ٹپلوٗ لگو. **وللّٰه الحمد**

(۱۲۳) اس آیت پاک غی اک تفسیر یاہ کی گئی ہے جے ہر اک اہلِ کتاب اپنٗی وفات تیں ذری پہلاں۔ جسو یلے آخرت غا حالات باندے دسنٗ لگ جیں اور جس ویلے غو ایمان معتبر نیہنہ ہوتو۔

(۴) ''شعائر''، کسے وی مذہب غی اس خاص نشانی ناں کہیو جے جس ناں اس مذہب آلاّ غی فٹ پشاں ہو جے جس را عیسائیاں غی صلیب سکھاں غا کیس، کڑا کرپان وغیرہ تے اللہ تعالیٰ غا شعائر غو مطلب ہے ویہہ چیز جھاں ناں اللہ غی عظمت غو پتو چلے تے ویہہ چیز وی اسلامی شعائر ہیں جھاں ناں اللہ نے اپناں دین ماں فرض کیو ہے یا جھاں ناں مسلمانار، غ، شاار، ہے، ات حج غی مناسبت ناں کجھ اک ''شعائر'' غو بیان ہے۔ پہلاں ادب آلاں مہیناں غو ذکر ہے یہ چن غا چار مہیناں ہیں (۱) ذی القعدہ (۲) ذی الحجہ (۳) محرم (۴) رجب اسلام تیں پہلاں عرب غا لوک انھاں مہیناں غو احترام کریں تھا، انھاں ماں جنگ، لڑائی ناں حرام سمجھیں تھا کیونجے انھاں مہیناں ماں ہی حج واسطے سفر کیو جے تھو، اسلام نے ضرورت پین وراں مہیناں ماں جنگ غی اجازت تے دیدتی وراں مہیناں ماں بدھ تیں بدھ اللہ تعالیٰ غی عبادت تے ذکر کرن غو حکم دتو ناں عام حالت ماں کھول لڑائی تیں دور رہن تے خاصطور ور حاجیاں ناں تکلیف نہ دین غو حکم دتو، دوجے وہ چوکھر وی اللہ تعالیٰ غی عظمت غو نشان تے ''شعائر اللہ'' ماں داخل ہے جھڑو مکہ پاک ماں قربانی دین واسطے حاجی لوک اپناں ناں کھڑیں اسا جانور ناں ''ہدی'' کہیو جے ور کدے کدے اس غا گاٹا ماں کنڈی باہ غے کائے چیز نشانی واسطے لڑکا چھوڑیں تا نجے لوک تکتاں ہی پشاں لیں کہ یوہ حرم شریف ماں قربانی واسطے کھڑیو جا رہیو ہے اساں جانوراں ناں ''قلائد'' کہیو جے، تے تیجے ویہہ لوک وی اللہ غی عظمت غا نشان تے شعائر اللہ ماں داخل ہیں جھڑا اللہ غی رضا غی تلاش ماں کعبہ شریف جا رہیا ویں ان ساراں واسطے حکم دتو جے نہ انھاں ناں تکلیف پہچاؤ تے نہ اللہ غا گھر در جاں تیں ڈکو!۔ حج یا عمرو کرن آلاں ناں احرام غی حالت ماں شکار کرن غی مناہی آئی تھی اس آیت ماں فرمایو جے یاہ مناہی ساری عمر واسطے نیہنہ بلکہ اچرہی توڑی ہے بچر توری احرام بنیو وو وہے احرام کھولن تیں بعد انھاں ناں شکار کرن غی اجازت ہے۔ نوٹ:۔ جس گھڑی یاہ آیت نازل ہوئی تھی اس ویلے توڑی اجاں مشرکاں ناں وی کعبہ پاک آ غے اپناں جاہلی طریقہ غے مطابق حج یا عمرو کرن غی اجازت تھی اسے گلوں اکثر مفسر فرمانویں ات کعبہ شریف ماں آن آلاں ناں تنگ نہ کرن غا حکم ماں مشرک وی داخل ہیں اللہ نے اس ویلے ایمان آلاں ناں حکم دتو تھو جے تم انھاں ناں وی کعبہ شریف جاں تیں نہ ڈکیو ور یوہ حکم ۹ھ ماں اُس ویلے ختم ہو گیو جد اللہ نے سورتِ توبہ ماں یوہ حکم نازل فرمایو جے ''مشرک یقیناً ناپاک ہیں بس کوئے مشرک مسجدِ حرام غے نیڑے نہ لگے'' اس تیں بعد کسے مشرک ناں حرم شریف جاں غی اجازت نیہنہ رہئی۔

(۵) آیت غا اس حصہ ماں اسلام غو اک مُچ اُچو تے سچو اصول بیان ہو رہیو ہے جے مسلماناں غو یوہ کم نیہنہ جے وہ کسے قوم غی دشمنی یا لہر ماں آ غے حدوں بدھ جے، یا غصہ ماں اپنی مرضی ور کسے کولوں بدلو لین لگ جے بلکہ مومن غی یاہ شان ہونی لوڑیئے! جے وہ ہر ویلے اللہ غا حکم غو اڈیک واں رہ! اس آیت غا نازل ہون تیں کجھ تہاڑا پہلاں ہی مکہ غا مشرکاں نے حضور ﷺ ناں پندراں سو صحابہؓ کرام غے ناں بیت اللہ شریف غی زیارت کرن تیں روک چھوڑیو تھو حالانکہ یاہ گل انھاں غا اپناں قانون غے وی خلاف تھی، حضور ﷺ تے صحابہؓ کرام صرف عمرو کرن واسطے تشریف لے جا رہیا تھا ور مشرکاں نے دشمنی غا جوش ماں اس قافلہ ناں مکہ تیں باہر حدیبیہ وو رڈک لیو تھو، انھاں نے نہ احرام غو خیال کیو، نہ ادب آلا مہینہ غو تے نہ کعبہ غی حرمت غو! اس غو نتیجو یوہ ہو سکے تھو کہ مسلمان وی انھاں مشرکاں ناں بیت اللہ شریف غی زیارت تیں روک لیتا جھڑا مدینہ غے رستے مکہ پاک آویں تھا ور اللہ تعالیٰ نے ایمان آلاں ناں کسے قوم غی لہر تے دشمنی ماں اسو کرن تیں ٹھاک چھوڑیو بلکہ یوہ حکم وی دتو جے چارے قضا اگر کوئے غلطی ناں اسی گل کر وی لئے تاں وی تم اس غو اپرالو نہ کریو! حالانکہ یوہ حکم تے وقتی تھو بعد ماں تے مشرکاں ناں خدا غی طرفوں ہی مکہ ماں داخل ہون تیں منع کر دتو گیو تھو، ور قرآنِ کریم نے ایمان آلا ناں اس موقع ور اسی اصولی تے قاعدہ غیں گل دسیں جن ور قیامت توڑی عمل وہے غو کہ (الف) کدے وی کسے غی دشمنی ماں اس را لہر ماں نہ آؤ جے تمناں خدا غو حکم ہی پُہل جے، (ب) گناہ تے زیادتی غا کماں ماں کدے کسے غو اپرالو نہ کرو بس نیکی تے پرہیزگاری غاں کماں ماں اک دوجا غو تعاون کرتا رہو! (ج) ایمان آلا جو کجھ کریں اپناں مالک تیں ڈر ڈر غے کریں تے یاہ گل یاد رکھیں جے اللہ تعالیٰ جت غفور رحیم ہے اُت ان مناں واسطے شدید العقاب (سخت سزا دین آلو) وی ہے۔

(۶) ہُن خاص خاص حرام چیزاں غو ذکر ہو رہیو ہے، جن ور اپلی آیت ﴿اِلَّا مَا يُتْلٰى﴾ ماں اشارو تھو، ان بچوں چار چیزاں یعنی مُرْدار، بگتی رت، سور، تے غیر اللہ غے ناں کی وی چیز۔ ان غو ذکر تے اس توں پہلاں سورت بقرہ ماں وی آیو ہے لہذا ان غی تفصیلی تشریح واسطے دیکھو سورت بقرہ حاشیہ (۱) تے جھڑی باقی پنج چیز ہیں یعنی گا لو گھٹن ناں مرن آلو، سٹ ناں مرن آلو، رُڑھ غے مرن آلو، سنگ غی ٹکر ناں مرن آلو تے کسے درندہ غا دھاڑن ناں مرن آلو یہ دراصل مُرْدار ہی غی قسم ہیں ور انھاں ناں خصوصیت ناں اس گلوں بیان کیو کیوں جے مشرک دورِ جہالت ماں انھاں ناں جائز سمجھیں تھا فر ان پنجاں غا بارہ ماں فرمایو کہ جے کدے تم انھاں ناں ساہ ہوتاں، تُھڑکتاں تھڑکتاں حلال کر لیں تاں اسو جانور جائز اور حلال ہے، ور حلال کرتے ویلے ساہ ہونوں ضروری ہے اس تیں بعد اس جانور غو حکم بیان کیو جھڑو کسے جگہ غی تعظیم واسطے ات لے غے چاھڑیو جے کہ وہ وی حرام ہے، اصل ماں اپلی آیت ماں اس چوکھر غو ذکر تھو جھڑو بیت اللہ شریف غی تعظیم واسطے ات لے غے قربانی کیو جے وہ حلال بلکہ محترم تے شعائر اللہ ماں داخل تھو اس غا مقابلہ ماں ہر وہ جانور جھڑو ''خانہ خدا'' توں سوا کسے جگہ ناں مقدس سمجھ غے اس غی عظمت واسطے ات لے غے چاھڑیو جے وہ حرام ہے پہانویں حلال کرتے ویلے اس ور بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَكْبَرُ وی پڑھیو جے حضرت شاہ عبدالقادرؒ نے اسے بکھی اشارو کرتاں فرمایو ''اور جو کسی مکان کی تعظیم پر ذبح کیا سوائے خانۂ خدا کے'' (موضح القرآن)

(۷) اس غی تفسیر دو طرح کی گئی ہے اک یاہ جے تیراں غے ذریعہ بنڈنوں حرام تے ناجائز ہے، دوجی یاہ جے تیراں غے ذریعہ اپنی قسمت (برات) دیکھنی حرام ہے یہ دوے گل مشرکاں ماں موجود تھیں ویہہ پنج دس بنداراں غے کوئے چوکھر خریدیں تھا فر اس غا ماس غا بنڈن غو انھاں نے یوہ طریقو رکھیو ور تھو کہ کجھ تیر لیا نویں تھا جھاں ور ادھو، پورو تیجو حصو، چوتھو حصو، پون، محروم وغیرہ حصا لکھیا وا تھا، فر جس غے ناں جھڑو تیر نکل آوے تھو وہ ہی اس غو حصو سمجھیو جے تھا، اس را اس سانجھا چوکھر بچوں کسے ناں ادھو، کسے ناں پون یا چوتھو حصو وغیرہ لبھے تھو بلکہ جس غے ناں محروم غو تیر آ جے تھو اس ناں محروم ہی کر چھوڑیں تھا۔ اسے را انھاں نے کسے کم غا کرن یا نہ کرن غا فال واسطے وی کجھ تیر کعبہ پاک ماں رکھیا وا تھا جھاں ور اپنی مرضی غا کجھ لفظ لکھیا وا تھا مثلاً ''کر نہ کر'' تے کجھ تیر بغیر لکھائی تیں رکھیا وا تھا فر جس کم غا کرن یا نہ کرن ور انھاں ناں دل ماں ٹھسو جیو آ جے تھو اس واسطے ان تیراں غے ذریعہ فال باہویں تھا فر جے کدے وہ تیر نکل آوے تھو جس ور ''کر'' لکھیو وو وہے تھو تاں کم کریں تھا تے جے دو جو نکل آوے تھو تاں نیہنہ کریں تھا، قرآن پاک نے ات اسو لفظ استعمال کیو جسماں ان ساراں کماں غی مناہی آ گئی تے سب حرام ہو گیا۔